

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

KIRIM'DA KADIN KİMLİĞİNİN ŞEKİLLENİŞİ
(1880-1920)

Özge ÜVENLİCAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

TEMMUZ 2019

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**KIRIM'DA KADIN KİMLİĞİNİN ŞEKİLLENİŞİ
(1880-1920)**

Özge ÜVENLİCAN

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI**

TEMMUZ-2019

KIRIM'DA KADIN KİMLİĞİNİN ŞEKİLLENİŞİ
(1880-1920)

Özge ÜVENLİCAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

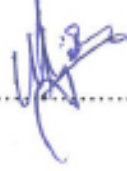
TEMMUZ 2019

Özge ÜVENLİCAN tarafından hazırlanan “ KIRIM’DA KADIN KİMLİĞİNİN ŞEKİLLENİŞİ (1880-1920)” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tarih Anabilim Dalında Genel Türk Tarihi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ

Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylanmıyorum~~.....

Başkan : Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU

Tarih Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylanmıyorum~~.....

Üye : Doç. Dr. Bekir Tümen SOMUNCUOĞLU

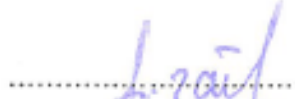
Tarih Anabilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylanmıyorum~~.....

TezSavunmaTarihi: 29/07/2019

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Figen ZALF

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Özge ÜVENLİCAN

29/07/2019

KIRIM'DA KADIN KİMLİĞİNİN ŞEKİLLENİŞİ
(1880-1920)

(Yüksek Lisans Tezi)

Özge ÜVENLİCAN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Temmuz 2019

ÖZET

1880-1920 yılları arası Rusya için değişim ve dönüşüm yılları olmuştur. Bu tarihlerde Rusya gerek kendi milleti gerekse içinde barındırdığı diğer milletler içinde farklılaşmalar gözlenmiştir. Bu tezde Rusya'daki Müslümanların genel durumunda ki değişim ve dönüşümle birlikte, Kırım bölgesindeki Türk kadınları içinde sosyolojik ve tarihsel, dini bakımdan ne tür farklılaşmaları ortaya çıkardığı incelenmeye çalışılmıştır. Bu bölge özelinde Müslüman kadınların yaptığı çalışmalar ve mücadeleler incelenmiştir. Türklerin tarihinin çok uzun yıllara dayandığı ve geçmişlerinin görmezden gelinemeyeceği muhakkaktır. Bu sebeple Türk kadının, Türk kültüründen kaynaklanan özellikleriyle birlikte aynı zamanda Müslümanlığı kabulüyle oluşan değişimi de tezde yer almaktadır. Bu değişim sadece İslam dininin getirdiği değişim olmayıp, Arap ve Fars unsurlarını da içinde barındırması bakımından önemlidir. 19. yüzyılın sonlarıyla beraber, Rusya'da bulunan Türklerin yaşamış olduğu aydınlanma hareketi kadınların da haklarını aramaları için bir şuur oluşturmuştur. Rusya'da Sovyet hakimiyeti başladıktan sonra da kadınlar dahilinde bütün Müslümanlar ayrıca hayatta kalma mücadelesi içine girmişlerdir. Bu durum sosyal, siyasi hak taleplerini geri çekmek zorunda kalmalarına sebep olmuştur. Tezin özellikle 1880-1920 yıllarını kapsamasının nedeni de budur. Bu çalışmada belgesel-tarihsel araştırma yöntemi kullanılarak, döneme ait yazılı kaynaklar ve arşiv belgelerinden, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ve Üniversite kütüphaneleri, elektronik ortam araştırmaları, Türkiye Cumhuriyeti Milli Kütüphanesinden faydalanılmıştır.

Bilim Kodu : 111305
Anahtar Kelimeler : Kırım, kadın, Şefika Gaspıralı, Çarlık Rusya, İslamiyet
Sayfa Adedi : 135
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ

THE SHAPING OF FEMALE IDENTITY IN CRIMEA

(1880-1920)

(M. Sc. Thesis)

Özge ÜVENLİCAN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL FOR ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

July 2019

ABSTRACT

In the years of 1880-1920, there have been years of change and transformation for Russia. In these dates, differentiations were observed in Russia and within other nations. In this thesis, it was tried to examine the changes in the general situation of the Muslims in Russia and what kind of differences in the sociological and historical and religious aspects of the Turkish women in the Crimea region. Studies and struggles of Muslim women in this region were examined. It is certain that the history of the Turks dates back to many years and their past can not be ignored. For this reason, Turkish women, with the characteristics of the Turkish culture, as well as the change in the acceptance of Islam is also included in the thesis. This change is important not only because of the change of Islam, but also because of the Arab and Moroccan elements. With the end of the 19th century, the enlightenment movement of Turks in Russia created a consciousness for women to seek their rights. After the Soviet domination in Russia, all Muslims were also struggling to survive. This situation has caused them to withdraw their social and political claims. This is the reason why the thesis covers the years of 1880-1920. In this study, using historical documentary research method, the era of writer sources and archival documents, the Turkish Historical Society Library and the University Library, electronic media research, has benefited from the National Library of the Republic of Turkey.

Science Code : 111305
Key Words : Crimea, woman, Şefika Gaspıralı, Tsarist Russia, Islam
Page Number : 135
Supervisor : Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ

TEŞEKKÜR

Çalışma süresince benden yardımlarını esirgemeyen, tecrübesi ve bilgisinden faydalanma imkânı bulduğum danışma hocam, Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ'e, lisans ve yüksek lisans eğitimim sırasında manevi desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU'ya, yüksek lisans eğitimim sırasında değerli bilgilerinden yararlandığım Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN'a, maddi manevi destekleriyle beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan başta annem Ayfer Üvenlican, babam Nadir Üvenlican olmak üzere bütün aileme, yeğenim Elif Bensu Ilıca'ya teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
RESİMLERİN LİSTESİ	x
HARİTALARIN LİSTESİ.....	xi
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	xii
1. GİRİŞ	1
2. KIRIM.....	9
2.1. Kırımın Tarihsel Gelişimi.....	9
2.2. Altınorda.....	10
2.3. Kırım Hanlığı.....	12
2.4. Kırımın Türk Dünyasındaki Yeri ve Önemi.....	15
3. 1880-1920 YILLARI ARASINDA RUSYADA BULUNAN MÜSLÜMAN KADINLAR ÜZERİNDE ÇARLIK RUSYA ETKİSİ-GENEL DURUM.....	17
3.1. Türk Kültüründe Kadın	17
3.1.1. İslamiyet Öncesi Türk Kültüründe Kadın	17
3.1.2. İslamiyet Sonrası Türk Kültüründe Kadın.....	21
3.2. Çarlık Rusyasının, Rusyada ki Türklere Uyguladığı Politikalar	25
3.2.1. 1905 İhtilaline Kadar Rusların Türkler Üzerinde ki Politikaları.....	25
3.2.2. 1905 İhtilalinden, 1917'e Ekim İhtilaline Kadar Rusların Türkler Üzerindeki Politikaları	28
3.3. Çarlık Rusya'sında Kadın.....	30
3.4. Çarlık Rusya'sında Türk Kadınına Bakış.....	31
3.5. Toplumun Kadın ve Kadının Toplum Üzerindeki Etkisi	32
4. TÜRKLERDE AYDINLANMA	37

	Sayfa
4.1. Müslüman Türklere Uygulanan Politikalara Türk Dünyasından Tepkiler.....	37
4.2. Kırım'da Türk Aydınlanma Hareketini Başlatan İsim: İsmail Gaspıralı ve Ceditcilik, Kadimcilerin Tepkisi	39
4.2.1. İsmail Gaspıralı	40
4.2.2. İsmail Gaspıralı'nın Kadınlar Hakkındaki Söylemleri ve Tercüman Gazetesinde Konuyla İlgili Çıkan Yazılara Örnekler	46
4.2.3. Ceditcilik(Yenileşme).....	49
4.2.4. Kadimciler	56
4.3. Eğitim Alanındaki Gelişmeler ve Kız Okulları	58
4.4. Çarlık Rusya'sında Türk Kongreleri(1905-1917)	61
4.4.1. Rusya Müslümanlarının I. Kongresi (15 Ağustos1905):.....	62
4.4.2. Rusya Müslümanları II.Kongresi (13-23 Ocak 1906):.....	65
4.4.3. Rusya Müslümanları III. Kongresi (16-21 Ağustos 1906).....	68
4.4.4. Rusya Müslümanları IV. Kongresi (15-25 Haziran 1914)	73
5. KIRIM'DA TÜRK KADIN HAREKETİ VE İSLAMİ ETKİLER	75
5.1. Kırım'da Sosyal-Kültürel Durum (XX. Yüzyılın Başları).....	75
5.2. 20.Yüzyılın Başlarında Kırım'da İslamiyet	77
5.3. Kırım Türklerinin Kadına Bakışı.....	80
5.4. Kırım Kadını Üzerindeki İslamiyet ve Din Etkisi	81
5.5. Türk Kadın Hareketinde Öne Çıkan İsim: Şefika Gaspıralı.....	83
5.5.1. Şefika Gaspıralı	83
5.5.2. Türk Dünyasında Feminizm	86
5.6. Osmanlı Dönemindeki Kadın Hareketlerinin Kırım'a Etkisi	91
5.7. İlk Basın-Yayın ve Sanat Etkinlikleri.....	97
5.7.1. İlk Kadın Dergisi Âlem-i Nisvan	100
5.8. Umum Rusya Müslümanları Kurultayı (1-11 Mayıs 1917) ve Diğer Gelişmeler	102

	Sayfa
6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	107
KAYNAKLAR	113
EKLER.....	119
EK-1. İsmail Gaspıralı'nın kadınlar hakkındaki söylemleri ve Tercüman Gazetesinde konuyla ilgili çıkan yazılara örnekler.....	120
EK-2. İsmail Gaspıralı'nın Tercüman Gazetesinde yayınlanan, "Kadınlar Ülkesi" isimli hikayesinden bir bölüm.....	126
EK-3. Kırım Müslüman Kadınlarına Hitabname!	130
EK-4. 24-27 Nisan 1917 Rusya Müslüman-Türk Kadınları Kongresinde alınan kararlar	131
EK-5. Kırım'da Kadın Komitelerinin aldıkları kararlara örnekler	133
EK-6. Türkistanlıların Kadın-Kız Sorunu hakkındaki Arznameleri.....	134
ÖZGEÇMİŞ	135

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim	Sayfa
Resim 4.1. Türk Aydınlanma hareketin liderlerinden Ayaz İshaki.	38
Resim 4.2. Türk Aydınlanma hareketinin önderleri.	39
Resim 4.3. Tercüman gazetesinin 10. Yıl jübilesinden bir kare.	44
Resim 4.4. Türk aydınlanma hareketinin önderi İsmail Gaspıralı.	46
Resim 4.5. Tercüman gazetesi.	49
Resim 4.6. Dönemin önde gelen ‘usulü cedit’ taraftarları.	51
Resim 4.7. Rusya Müslümanları birinci toplantısına katılan bir grup.	63
Resim 4.8. Rusya Müslümanları ikinci kongresine katılan bir grup.	66
Resim 4.9. Rusya Müslümanları üçüncü kongresine katılanlardan bir grup.	70
Resim 5.1. Kırım’daki Türk Kadın Hareketi’nin liderleri Zeynep Amirhan, İlhamiye Toker, Şefika Gaspıralı.	84
Resim 5.2. İsmail Gaspıralı’nın kızı Şefika Gaspıralı.	85
Resim 5.3. Şefika Gaspıralı’nın eşi Nasip Yusufbeyli.	86

HARİTALARIN LİSTESİ

Harita

Sayfa

Harita 2.1. Kırım haritası 9

SİMGELER VE KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
a.g.e.	Adı geçen eser
BKNZ	Bakınız
C.	Cilt
Haz.	Hazırlayan
KAÜ İİBF D.	Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
s.	Sayfa
TBB D.	Türkiye Barolar Birliği Dergisi
TDK	Türk Dil Kurumu
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK	Türk Tarih Kurumu

1. GİRİŞ

XIX. Yüzyılın sonları XX. Yüzyılın başları genel anlamda Rusya ve içinde yaşayan topluluklar bakımından değişim ve dönüşüm yılları olması bakımından önemlidir. Bu çalışma için özellikle 1880-1920 yıllarının belirlenmiş olmasının sebebi; 1880 yılından itibaren Rusya içerisinde yaşayan Müslümanlarda bilinçlenmenin ilk tohumlarının atılmaya başlandığı yıllar olmasıdır. 1920 yılıyla çalışmanın sonlanmasının nedeni ise, Rusya’da bu süreçte meydana gelen ihtilallerle birlikte yeniden şekillenmenin başlaması ve Türklerin taleplerinden vazgeçmeye başladığı yıllar olması sebebiyledir. Çalışma Kırım Türklerinde ki kadınlar özelinde şekillenmiştir. Çünkü kadınlar sosyal-siyasi, ekonomik hayatın her anlamda önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Toplumun yarısını oluşturan ve yeni nesillerin yetiştirilmesinde ana faktör olan kadınların toplum üzerindeki etkisi çalışmada özellikle yer almaktadır. Rusya’da yaşayan Müslümanlar arasında Kırım’ın önemli bir kilit noktası olduğu aşikârdır. Kırım bu anlamda Osmanlı devletiyle de sürekli etkileşimde kalan bir bölge olması dolayısıyla da burada yaşanan gelişmelerden de süreç içerisinde doğrudan etkilendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Kadınlar özelinde de bu etkileşimi çalışma içerisinde görmek mümkündür.

XIX. Yüzyılın sonlarına denk gelen ve Bütün Rusya Müslümanlarını harekete geçiren Aydınlanma hareketi Kırım bölgesi içinde İsmail Gaspıralı tarafından başlatılmıştır. Bu hareket dahilinde İsmail Gaspıralı’nın kızı olan, Şefika Gaspıralı önderliğinde Türk kadın hareketi de şekillenmiştir. Çalışmanın Kırım’daki kadınlar özeline indirilmesinin sebebi de bu durumdur. Burada ki kadınların hak taleplerinde bulunması elbette ki bir tesadüf değildir. O dönemde Kırım’da yaşayan kadınların durumlarına genel anlamda bakıldığında üzerlerinde mutlak bir din etkisi ve Çarlık Rusya etkisi olduğunu görmek mümkündür. Zaten oluşan hak talepleri de bu doğrultudadır. Bu bağlamda kabaca toplumun yarısını oluşturan kadınlar olmadan bir dönüşümün söz konusu olamayacağını incelendiği, aynı zamanda din, sosyoloji ve tarih üçgeninde kadının topluma yansımaları incelenmeye çalışılmış ve amaç edinilmiştir.

Türk tarihinin çok uzun yılları içerdiği göz önünde bulundurulacak olursa, İslamiyet öncesi Türk toplumunda kadının konumu ve İslamiyet’ten sonraki Türk kadının konumu arasında ne tür farklılıkların, hangi sebeplerle oluştuğunun incelenmesi de çalışmada yer almaktadır.

Araştırma şu sorulara cevap bulmaya çalışacaktır. Kırım Türk dünyası için neden önemlidir? İslamiyet öncesinde Türk kültüründe ki kadın figürüyle, İslamiyet sonrasında Türk

kültüründe ki kadın figürü arasında fark var mıdır? Varsa bu farkın oluşmasında Çarlık yönetiminin ve İslamiyet'in etkisi nedir? Kırım'da başlayan 'Aydınlanma Hareketi'nden, Kırım kadını nasıl etkilenmiştir? Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'la birlikte oluşan ve değişen II. Meşrutiyet'le devam eden kadın algısındaki dönüşümün Kırım'a etkisi var mıdır? Toplumda kadının sosyal-siyasi tarihe etkisi nedir? Kırım kadınları hangi hak ve taleplerde bulunmuşlardır ve bunun için nasıl mücadele etmişlerdir? Kadınları bu yolda kimler desteklemiştir?

Çalışmanın giriş bölümünde özellikle Kırım jeopolitiği üzerinde durulmuş, jeopolitik olarak Kırım'ın bölgesel anlamda nasıl bir avantaja sahip olduğu ekonomik ve bölgesel verilerle incelenmeye çalışılmıştır. Konuya bu şekilde giriş yapılmasının sebebi; Kırım'ın Türk dünyası ve Rusya açısından önemine daha geniş bir konjonktürden bakılmasını sağlamak olmuştur.

Genel anlamda çalışma özellikle coğrafi, dini, sosyolojik tarihsel temellendirme üzerine oturtulmaya çalışılmıştır. Bu nedenle tezin giriş bölümünde bölgeyi jeopolitik olarak değerli kılacak öğelere yer verilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde Kırım'ın bölgesel ve tarihsel anlamda önemine değinilmiştir. Mutlaka ki bir bölgenin bugünden veya geçmişte ki değerinden bahsederken, tarihsel sürecine de değinmek durumun derinliğini anlamayı kolaylaştıracaktır. Bu sebeple kısaca Kırım'ın Türk dünyası bakımından gelişimi ve önemine tarihsel perspektiften bakılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde 1880-1920 yılları arasında Rusların Türkler üzerinde uyguladığı bir takım uygulamalarda genel anlamda bahsedilirken, ayrıca konu kadınlar özeline indirilmeye çalışılarak, İslamiyet öncesi ve sonrasında Türk kültüründe kadının ne tür farklılaşmalar yaşadığı aktarılmaya çalışılmış, genel olarak toplumların üzerindeki kadın etkisine değinilmek istenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Rusya'da ki Türklerin genel anlamda Rus politikalarına gösterdikleri tepkiyle birlikte bu tepkiler noktasında kilit isimlerden biri haline gelen İsmail Gaspıralı'nın kadınlar hakkındaki söylemleri üzerinde durulup, bütün Rusya Müslümanlarını derinden etkileyen dört kongrede, kadınlar özelinde alınan kararlar incelenmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde Kırım'da ki söz konusu tarihlere sosyo-kültürel durum incelenmiş olup kadınların genel durumdan nasıl etkilendikleri, çeşitli hak ve talepleri

dahilinde nasıl mücadele ettikleri ve edindikleri kazanımlara değinilmiştir. Ayrıca İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne ve oradan Kırım'a zincirleme olarak etki eden, kadınların dönüşüm süreçlerine de değinilmiştir.

Kırım gerek jeopolitik, gerek tarihsel, gerekse sosyolojik anlamda stratejik bir bölge olması bakımından yüzyıllardır pek çok meseleye konu edilmiş, birçok konunun da tek başına ana sebebini oluşturmuştur. Toplumların yüzyıllardır yarısını meydana getiren kadınların, toplum yaşayışında ve sosyo-kültürel tarihe nasıl etki ettikleri Kırım özelinde, çalışmada incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sınırlandırılması bakımından ele alınan tarih aralığı özellikle dünya genelinde kadın haklarının öne çıktığı süreç olup Çarlık Rusya'sının bu durumu içindeki halklar bakımından lehine çevirmeye çalışması ve bu durumdan Kırım kadınının nasıl etkilendiği noktası üzerinde durulmuştur.

Bir şehrin veya bölgenin tarihsel yapısını, sosyolojisini anlayabilmek, coğrafyasını bilmekle paraleldir. Zaten bir bölgenin jeopolitiği, ayrıca o bölgenin önemini, uğrunda yapılan savaşları, kazanımları ve kaybedilenlerin sebebini gözler önüne sermek için de önemli bir araçtır. Coğrafi özelliklerini bilmeden yapılacak, tarihsel yorumlar hem yüzeysel kalacağı için hem de gerçek manada doğruya ulaşamayacağı için Kırım'ın jeopolitiğini incelemek bu noktada çok önemli olacaktır. Bu bağlamda Kırım'ın coğrafyasına bakılacak olursa;

Kırım yarımadasının dörtte üçü step ve dörtte biri ise dağlık alanlardan oluşmaktadır. Bölgenin güney kısmında çok fazla su kaynağı ve verimli topraklar bulunmaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak da Kırım bölgesinde binden fazla çeşit bitki yetiştirilmektedir.¹ Zaten Kırım bölgesel olarak da kıyıların ve yetişen bitkilerin güzelliğiyle tanınır. Bunun yanı sıra Anadolu ve Afrika'ya göç eden kuşların konaklama noktası olması dolayısıyla da kuş çeşidi bakımından oldukça zengin bir bölgedir.² 'Kırım yarımadası, Karadeniz sahilinin kuzeyindeki dağlık şeritle ikiye bölünmüştür. Hacı Giray devrinde sahil boyunca Doğu Avrupa standartlarına göre oldukça büyük olan Kaffa (Kefe), Yevpatoria (Gözleve) ve Tana (Azov, Azak) gibi şehirler vardı.'³ Kırım'ın elden çıkması aynı zamanda bu şehirlerin de elden çıkması anlamını taşıdığı için, bu şehirlerin birkaçının kısaca jeopolitiğine de değinmekte yarar vardır. Bu şehirlerden bazıları:

¹ Kerimî, F. 2004. *Kırım'a Seyahat*. Haz. Hayri Ataş. (1.Baskı). IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 48.

² Kültür Bakanlığı.(1999). *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi(13)*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 13.

³ Fisher, A. 2009. *Kırım Tatarları*. (Çev. Eşref B.Özbilen). İstanbul: Selenge Yayınları, 13.

Akyar (Sevastopol)

Şehir, Kırım yarımadasının Güneybatı ucundadır. Limanın kuzey sahilinde yerleşim yeri, kışlalar, askeri mezarlık bulunmaktadır. Şehrin üzerine kurulan tepe, Güney koyuna, daha az dik bir şekilde ve sol tarafında Artilleriyskaya adında bir yerleşim yeri bulunmaktadır. Kırım savaşından sonra Lozova-Akyar demiryolunun işletmeye açılmasına kadar geçen zaman diliminde burası her türlü ticari faaliyetten uzak kalmıştır. Sonrasında demiryolunun gelmesiyle şehirde hızlı bir şekilde imara açılım gözlenmiştir. XIX. Yüzyılın sonlarına doğru şehir iyice bayındır hale gelmiştir.⁴

‘Sivastopol şehri Moskova, Petersburg taraflarından ve Rusya içlerinden Kırım’a, Yalta’ya ve İstanbul’a giden adamların tren ile varıp durdukları bir yer ve de birçok bahriye askerinin dinlenme yeri olduğundan her vakit kalabalık, canlı ve hayat doludur.’⁵ Bu sebeple bu şehirde otel ve pansiyon sayısı oldukça fazladır. Bu durum bu şehri etkileşime açık hale getirmiştir.

Sudak

Sudak vadisinin içinde yer alan küçük bir kasabadır, Suğdak. Önemli bir ticaret hacmine sahip olan bu şehir, sonraları Ruslar tarafından Suroj adıyla da ün yapmıştır. Sudak’ın ticari önemi oldukça fazladır, öyle ki Karadeniz bile, Arap yazarlarca Sudak Denizi olarak, Ruslarca da Suroj Denizi olarak adlandırılmaktadır.⁶ Bu durum bize Sudak şehrinin diğer devletler açısından da ne kadar önemsendiğine bir kanıt oluşturması bakımından önemlidir.

Kefe

Kefe Kırım’ın Güneydoğu sahilinde, körfezde yer alan bir liman ve demiryolu bölgesidir. Bu şehirde dört Ortodoks kilisesi, üç Ermeni Gregoryen kilisesi, bir Roma Katolik kilisesi, bir Lüteran Kilisesi, sinagog ve dört cami bulunmaktadır. Dolayısıyla dini anlamda da önemli bir şehir olduğunu söylemek mümkündür. Şehre liman ve demiryolu gelmesinin ardından ticaret, özellikle dış ülkelere yapılan ihracat oranı oldukça artmıştır. Kefe’nin aslında çok eski zamanlardan beri bir ticaret merkezi olduğunu söylemek gerekir. 1475’de Türklerin burayı sınırlarına katmasıyla da, şehirde çok sayıda cami, minare, hamam ve

⁴ Dlujevskaya, G. V. 2006. *Eski Fotoğraflarda Bir Zamanlar Kırım*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 11.

⁵ Kerimî, 2004, 103.

⁶ Dlujevskaya, 2006, 90.

bedesten yapılmıştır. Daha sonra da zamanla Kefe, ‘Kırım İstanbul’u’ veya ‘Küçük İstanbul’ olarak da adlandırılmıştır.⁷ Bu durum bize Kefe’nin sadece ticari anlamda değil aynı zamanda manevi olarak da diğer şehirlerden farklı bir konumda olduğunu göstermektedir.

Bahçesaray

Kırım Tatar hanlarının eski başşehridir. Lozovo-Sevastopol demiryolu hattı üzerinde, Akmesit’in 32km. Güneybatısında bulunmaktadır. İçinde yer aldığı vadi, oldukça dar bir vadidir. Burası için tipik, bilindik bir Tatar şehri demek yanlış olmayacaktır. Bahçesaray’da üç Ortodoks kilisesi, bir manastır, bir havra, iki Müslüman mektebi yer almaktadır.⁸ Şunu da belirtmek de fayda vardır ki; şehrin iki tarafında oldukça yüksek dağ sıraları yer aldığından şehrin dışarıdan görülmesi mümkün değildir.⁹ Bu sebeple de diğer bölgelerle aslında çok fazla etkileşimde bulunamamış olmasından kaynaklı şehrin kendine has bir yapısı oluşmuştur.

Şehir, zanaat ve ticaret faaliyetlerinin merkezi olması bakımından da önemlidir.¹⁰ Bahçesaray şehrinin ticarete kullandığı başlıca ürünleri ayakkabı, başörtüsü ve dericiliktir.¹¹ Bu noktada şehrin merkezi yapısının Girayların sarayı olduğunu da söylemek gerekir. Bu saray mimari bakımdan, Avrupa veya Rus saraylarına benzememesi noktasında önem taşımaktadır. Ayrıca İstanbul’daki Topkapı Sarayı’yla kıyaslanamazsa da, büyüklük ve yapı bakımından aralarında ki büyük benzerlik dikkat çekicidir.¹² Şehrin sarayları, minareleri, medreseleri yani mimari yapısı Kırım Türk zekâsından örnekleriyle şehri süslemektedir.¹³ XIX. Yüzyılın sonlarına doğru Kırım’da medrese sayısı siyasi sosyal sebepler dolayısıyla 15’e kadar düşmüştür. Bunların içinde en büyüğü İslâm dünyasında da oldukça ün yapmış olan Zincirli Medrese, Bahçesaray’dadır.¹⁴ Bahçesaray ve Karasubazar’ı diğer Tatar şehirlerinden ayıran önemli bir nokta da diğer şehirlere nazaran XX. Yüzyılın başlarına kadar Tatar karakterini, geleneğini ve yapısını korumuş olmalarıdır.¹⁵ Karadeniz kıyıları,

⁷ Dlujnevskaia, 2006, 100.

⁸ Dlujnevskaia, 2006, 129-130.

⁹ Kerimî, 2004, 75.

¹⁰ Dlujnevskaia, 2006, 129-130.

¹¹ Kerimî, 2004, 76.

¹² Fisher, 2009, 50.

¹³ Ortaylı, İ. 1968. *Çarlık Rusyasında Türkçülük Hareketleri ve Gaspıralı İsmail Bey*. Ankara: Milliyetçi Türk Kadınları Derneği Yayınları, 7.

¹⁴ Kırımlı, H. 1996. *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 29.

¹⁵ Kırımlı, 1996, 25.

Asya'dan Avrupa'ya doğru uzanan yolların kesişme noktası olması sebebiyle, ayrıca Akdeniz ülkeleri ile Baltık ülkelerine kadar uzanan bölgeler arasında ekonomik anlamda bir bütünlük sağlaması bakımından da önem taşımaktadır. Özellikle Kırım'ın hemen hemen bütün şehirleri ortalama olarak ticarete doğrudan veya dolaylı olarak katkı sağlamışlardır. Doğudan gelen çeşitli ürünler, Kefe ya da Azak'tan başlayıp, Rusya'ya ulaşmakta, oradan da Avrupa ve Baltık ülkelerine aktarılmaktadır. Kırım bu alışverişe hububat, deri, meyve-sebze, şarap, kürk, bal gibi ürünlerle de dahil olmaktadır.¹⁶ Hatta XX. Yüzyılın başlarında Bahçesaray'da el ustalığıyla oluşturulan birçok mal, Kırım dışına da satılabilmekteydi.¹⁷ Fakat yine de Kırım genel anlamda bir sanayi bölgesi konumuna gelememiştir.¹⁸ Bahçesaray kuşkusuz ki Kırım için farklı bir öneme sahiptir. Yukarıdaki bütün etkenler Bahçesaray'ı sadece Kırım açısından değil aynı zamanda Kırım ticaretinden faydalanan tüm ülkeler açısından şehri önemli bir yerleşim yeri haline getirmiştir.

Karasubazar

“Karasubazar; Bahçesaray, Akmescit gibi önemli şehirlerin bulunduğu güney cephede, orta bölüm olarak da adlandırılan dağlık kesimde kurulmuş bir şehirdir.”¹⁹ “Şehir adını aldığı Büyük Karasu çayı kıyısında bulunmaktadır.”²⁰ Burası Kırım bölgesinin ortasında olması bakımından önemlidir. Aynı zamanda kervanların kesiştiği noktada olması açısından gerek hanları gerekse kervansarayları ile dinlenme imkânı sağlamasıyla hazır pazar sahası oluşturmakta ve böylece ticarete büyük katkı sağlamaktadır.²¹ “XIX. Yüzyılın sonlarıyla XX. yüzyılın başlarında ortaya çıkan Kırım Tatar milli uyanış döneminde Karasubazar önemli bir merkez haline geldi. Bu dönemde milli eğitim reformu olan ‘usul-ü cedid’in en fazla benimsendiği ve başarıyla uygulandığı yerlerden biri oldu.”²²

1880-1920 yılları arasında Rusya'daki genel duruma bakılacak olursa; XIX. yüzyılın sonları aslında buradaki Türkler açısından canlanmanın başladığı dönemlerdir. Bundan önce ki dönem Kırım Tatarları göz önüne alındığında çok iç açıcı değildir. Kırım tatarları bu süreçte sosyal, siyasi, dini, kültürel pek çok boyutta ağır yara almış bir halk haline gelmiştir.

¹⁶ Özdem, Z. 2010. *Kırım Karasubazar'da Sosyo-Ekonomik Hayat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2.

¹⁷ Kırımlı, 1996, 26.

¹⁸ Özdem, 2010, 1.

¹⁹ Özdem, 2010, 1.

²⁰ Kırımlı, H. “Karasubazar”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (2001). İstanbul: TDV, 472-473.

²¹ Özdem, 2010, 3.

²² TDVİ, 2001, 473.

Dolayısıyla da genel manada sindirilmiş bir durumda kalmışlardır. Kendi dil veya tarihlerini bile öğrenme hakkı olmayan Kırım halkı için bir uyanış yaşanması çok da kolay olmamıştır. Her şeyden önce Çarlık, burada herhangi bir uygarlaşmanın izine bile rastlanılmaması hususunda oldukça dikkatli çalışmış ve XIX. Yüzyılın sonlarına kadar da amacına ulaşmıştır. Fakat bu noktada Çarlık Rusya'sının gözünden kaçan ayrıntı, Kırım dışında Avrupa'da, Rusya'nın büyük şehirlerinde veya İstanbul'da eğitim gören, gezerek farklı uygarlıklardan medeniyet öğrenebilecek kişileri yok saymış olmasıdır. Nitekim eğitimini, gerekli kültürel birikimini tamamlayıp kendi milleti adına mücadele etmekten çekinmeyerek Kırım'a dönen İsmail Gaspıralı ve onunla aynı düşünceyi paylaşan arkadaşlarının neler yapabileceğini düşünmemiştir. Bu noktada İsmail Gaspıralı, gerek cesareti, gerekse fikirleri, zamanlaması ve düşüncelerini pratiğe dökebilme kabiliyetiyle Kırım halkı için adeta bir önder olmuştur. Gaspıralı'nın önderliği sadece Kırım'la sınırlı kalmamış, Bütün Rusya Müslümanlarını harekete geçirecek fitili ateşlemesi bakımında da son derece önem taşımıştır.

Rusya bu dönemde Kırım başta olmak üzere bütün Türk bölgelerini, asimile etmeye çalışan politikalar uygulamış, halkın uyanmaması için elinden gelen tüm imkânlarını kullanmıştır.

Kırım bölgesel bakımdan çok eski dönemlerden itibaren Türk yurdu olarak var olmuş ve her dönemde Türk milleti için önemli bir bölge olma niteliği taşımıştır. Tabii ki Kırım aynı zamanda Ruslar için de stratejik bir nokta olması bakımından önem taşımıştır. Bu yüzden bu bölge için şiddetli mücadeleler yaşanmıştır. Bu mücadeleler kuşkusuz sadece karşı karşıya savaştan ibaret olmayıp, dönem dönem değişiklik göstererek siyasi, sosyal, psikolojik bir takım stratejileri de beraberinde getirmiştir. Kuşkusuz Rusya bu stratejiler için fazlaca çaba harcamış olmasına rağmen, Rusya Müslümanlarının kadınlar dahilinde aydınlanma hareketinin önüne geçememiştir.

2. KIRIM

'Facialarını unutan milletler
Dünya'da en acınacak milletlerdir.'
Cafer Seydahmet KIRIMER²³

Harita 2.1. Kırım haritası.²⁴

2.1. Kırımın Tarihsel Gelişimi

“Kırım bin beş yüz yıllık Türk yurdudur”.²⁵ Dolayısıyla Türkler için tarihsel bir bölgedir. “Hunlar MS IV. yüzyılda Kırım’a ilk gelen Türk kavmidir. Köktürkler, Onogurlar ve Kutugurların da bu yarımadaya geldikleri bilinmektedir. MS. VII. Yüzyılda Hazar Türkleri Kırım’a hâkim olmuş,”²⁶ Hazar Devletinin yıkılmasıyla (VII.-VII. yy’dan sonra) Türk

²³ Cafer Seydahmet Kırimer (1889-1960); Kırmılı yazar, siyasi önder ve inkılapçıdır. İstanbul’da eğitim görmüştür. ‘Kırım Talebe Cemiyeti’nin kurucularındandır. I.Dünya Savaşı’nda Kırım’a dönerek, 1917’de ‘Kırım Müslümanları İcra Komitesi’ ne katıldı. 1917’de yapılan ‘I. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi’nde Kırım heyetinin başkanlığını yapmıştır. 1917’de Kırım Cumhuriyeti’nin son Dışişleri Bakanı olmuştur. 1960’da İstanbul’da vefat etmiştir. Bozkurt,G.S. 2008. 1905-1907 Yılları Rusya Müslümanlarının Siyasi Kimlik Arayışı. (1.Baskı). İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 78.

²⁴ Kırimal, E. 1962. *Kırım’da Türk Katliamı*. (Çev. Kemal Vehbi Gül). İstanbul: Toprak Dergisi Yayınları,2.

²⁵ Kırimal, 1962, 7.

²⁶ Yalçıntaş, N. Çiftçigüzeli, M. C. Karatay Z. 2013. *Kırım Ey Güzel Kırım*. (1.Baskı). İstanbul: Postiga Yayınları, 232.

boylarının bölgeye zaman içinde yerleştikleri görülmüştür.²⁷ Peçenekler, Karadeniz'in kuzeyini ele geçirip sonrasında X. yüzyılın başlarında Kırım'a yerleşmiştir. Kıpçakların daha sonra, aynı yüzyıl içinde Peçenekleri yenilgiye uğrattıktan sonra bölgeye yerleştikleri ve bölgede kültürel sosyal anlamda derin izler bıraktıklarını söylemek mümkündür. Bu izlerden biri kuşkusuz İslamiyet'in bölgede Kıpçaklar sayesinde yayılmış olmasıdır.²⁸

XIII. Yüzyıla gelindiğinde Moğol istilasıyla birlikte bölgede Cengiz hakimiyeti görülmüş, Cengiz Han'ın İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla da bölgede Altınorda hâkimiyeti devam etmiştir. Bu durum Kırım'ın tamamen Türkleşmesini sağlamıştır.²⁹ Dolayısıyla Kırım bölgesini Türklerden ayrı bir bölge olarak düşünmek mümkün değildir.

2.2. Altınorda

Kırımın tarihi söz konusu olduğunda IV. Yüzyıldaki Hun'lardan mutlaka bahsetmek gerekir. Hunlardan sonra bölgeye çeşitli Türk boyları gelmiş, sonra da Kumanların eline geçmiştir. Moğol istilası olunca da bu bölge, Altın Ordu devletine bağlanmıştır.³⁰ XIII. Yüzyılın ortalarına doğru gelindiğinde, Altın Ordu'nun kurucusu sayılan Batu Han'ın ordularının ilerlemesi esnasında, Türkler önceden bölgede bulunan Slav ve İtalyan halkına karşı üstün duruma gelmiştir. 1220'lerde Batu'nun istilasından önce Slav kaynakları saldırılardan kendilerini koruyabilmek maksadıyla Kıpçaklara çeşitli vergiler ödediklerini de belirtmektedir.³¹ Batu Han, dedesi Cengiz Han'ın Dünya Moğol İmparatorluğu hedefini devam ettirmiş, böylece imparatorluğun idaresinde ve askerî harekâtlarının hepsine eksiksiz bir şekilde katılmıştır.³² Tarihte ilk defa doğudan gelen Moğol-Türk istilası tek bir hareketle Rus yurdunu böylelikle yıkmış, sonuç olarak ise 240 yıl süren Tatar hâkimiyetinin gerek Rus halkı gerekse Rus tarihi üzerinde etkisi olduğu da mutlak bir gerçektir.³³

Altın Orda tarihini incelerken şöyle bir gruplama yapmak yanlış olmayacaktır: 'Devletin kuruluş dönemi (Batu ve Berke Han zamanı 1242-1266); yükseliş dönemi (1267-1359) ve

²⁷ Barthold, W. 2008. *Tarihte Türk Dünyası*. (1.Baskı). İstanbul: Örgün Yayınevi, 206.

²⁸ Yalçıntaş, N. Çiftçigüzeli, M. C. Karatay Z. 2013. *Kırım Ey Güzel Kırım*. (1.Baskı). İstanbul: Postiga Yayınları, 232.

²⁹ Yalçıntaş, 2013, 232-233.

³⁰ Kırimal, 1962, 7.

³¹ Alan, F. 2009. *Kırım Tatarları*. (Çev. Eşref B.Özbilen). İstanbul: Selenge Yayınları, 14.

³² Beckwith, C. I. *İpek Yolu İmparatorlukları*. (Çev. Kürşat Yıldırım). Odtü Yayıncılık, 160.

³³ Kurat, A.N. 1972. *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 122-126.

yıkılış dönemi (1360-1480).³⁴ Bu grupta aynı zamanda tarihi bakımdan araştırma, inceleme ve konu bütünlüğünü sağlamak açısından da kolaylık sağlayacaktır.

Altın Ordu için, din serbestliği bakımından özgür olduğunu mutlaka söylemek gerekir. Aynı zamanda Ortodoks kilisesinin de koruyucusudur. Rus din adamlarına her koşulda saygı gösterilmiş, Hristiyan diniyle alay edenler de cezalandırılmışlardır.³⁵ Bu durum aynı zamanda genel manada dini bakımdan bir saygı temelinin olduğunu da göstermektedir. Altın Orda devleti vergi sistemine de özel bir önem vermiş, vergi toplamak için *tamgacı* adı verilen memurlar da görevlendirmişlerdir.³⁶ Altın Ordu da ilk olarak Berke İslamiyet'i, kabul etmiştir. Berke'nin ölümüyle Altın Orda'da Müslüman olmayan hükümdarlar da olmuş ve ülkeyi yönetmişlerdir. İslamiyet'in mutlak din olarak yerleşmesi Özbek Han'ın hükümdarlığı zamanında olmuştur. (1312 ve ya 1313-1340).³⁷ Özbek Han hükümdarlığının sekizinci yılında Müslüman olmuş ve Deşt-i Kıpçak'ta da böylelikle İslamiyet yayılmıştır. Kendisi de 'Muhammed' adını almıştır.³⁸ Bütün bunların yanı sıra XIII. Yüzyılda Türkistan'ın yavaş olmakla birlikte İslamlaşması ve Türkleşmesinin de devam ettiğini söylemek mümkündür.³⁹

1466-1478 yılları arasında Altın Ordu hanlarından (Kırım hanı) Mengli Giray ve Nurdevlet'in (Kasım Hanlığındaki kardeşi) mücadelesinde, Nurdevlet ilk başlarda tahta çıkmayı başarmış, sonraları ise Kefe'ye iltica eden Mengli Giray, 1468'e kadar burada yaşamını sürdürmüştür.⁴⁰ Bu sırada Rus Prensi III. Büyük Ivan (1462-1505) Kırım hanlarından Mengli Giray'ın dostluğunu aramış, Kazan sarayından da yakınlık görmüştür.⁴¹ Altın Orda devleti 1500'lü yıllarda git gide güç kaybetmeye başlamıştır. Altın Ordu içinde gittikçe büyüyen taht kavgalarına, Moskova prensliği ile Litvanya prensliğinin düzenlediği bir takım oyunlar da karışmıştır.⁴² Sonrasında Ahmed'in oğlu ve halefi Şeyh Ali Han, Litvanyalılarla bir şekilde anlaşarak Moskof Prenslğine karşı mücadele etmiş, III.Ivan ona karşı Kırım Hanı Mengli Giray'la anlaşmış ve 1502'de Mengli Giray, Saray şehrine hücum ederek, şehri yakıp yıkmıştır. Böylece Altın Ordu' devletinin sonu hazırlanmıştır. Altın

³⁴ Kamalov, İ. 2007. *Avrasya Fatihisi Tatarlar*. (1.Basım). İstanbul: Kaknüs Yayınları, 74.

³⁵ Rasonyi, L. 1988. *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 225.

³⁶ Kamalov, 2007, 74.

³⁷ Barthold, V.V., 2004. *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri* (Haz. Hüseyin Dağ). Ankara: Çağlar Yayınları, 153-154.

³⁸ Kafalı, M., (1972). *Ak-Orda Hanedanı Devrinde Altın Orda Hanlığı* (1227-1360). Habilitasyon Tezi, İstanbul: 55.

³⁹ Barthold, 2004, 153-154-169.

⁴⁰ Alan, 2009, 23.

⁴¹ Grousset, R. 2014. *Bozkır İmparatorluğu*. (Çev. Dr.M.Reşet Uzmen). Ötüken Yayınları, 510.

⁴² Rasonyi, 1988, 228.

Ordu'nun yerini ise üç 'alt-Hanlık' almıştır: *Kırım Hanlığı, Kazan Hanlığı ve Astrahan Hanlığı*.⁴³

'Altın Ordu'nun yıkılmasıyla Kazan Hanlığı (1437-1552), Astrahan Hanlığı (1466-1556), Kırım Hanlığı (1460-1783), Kasım Hanlığı (1445-1681), Sibir Hanlığı (1220-1598), Nogay Hanlığı(?-1557) ortaya çıkmış, Moskova Knezliği, 1552'de Kazan Hanlığı'nı, 1556'da Astrahan Hanlığını istila etmiştir. Ardından 1628'de Yukarı Yenisey'deki Kırgızları, 1730 yılında Kazakları, 1783'te Kırım Hanlığı ilhak edilmiştir.'⁴⁴

Altın Orda devletinin yıkılmasıyla birlikte Rusya'nın da Asya'ya doğru ilerlemesi ilk olarak Kazan şehrini ele geçirmesiyle başlamış, sonrasında ise Hazar Denizi' ne kadar olan bölgeyi kontrolleri altına almayı başarmışlardır.⁴⁵ Böylece Rusya'nın fiziki anlamda başlayan yayılımı, sonraki dönemlerde, buradaki bölge halkını da Ruslaştırmaya yönelik kimlik faaliyetleriyle birleşmiştir.

2.3. Kırım Hanlığı

"Kırım Hanlığı Taman, Kıpçak ve Kabartay sahalarının kendisine bağlı olduğu imtiyazlı bir hükümet olarak Osmanlı Hakanının küçük kardeşi olarak protokolde yer alır."⁴⁶

"Kırım Hanlığı 1430 yıllarına doğru, Batu Han'ın kardeşi Tuğa Timur'un neslinde Hacı Giray tarafından kurulmuştur. Doğuda aşağı Don, batıda aşağı Dniyeper nehirleri ile sınırlı olan Hanlığı kuzeyde Yelets ve Tambov'a kadar uzanmaktaydı. 1454'te Hacı Giray başkentini, Kırım'ın güneyinde eskiden Kırk-yer denen Bahçesaray'a yerleştirmiştir."⁴⁷ Evliya Çelebi Kırım Hanlığı için "Kırım Hanlığı Osmanlı İmparatorluğu'nun Sedd-i Şedididir. Kudretli güçlü bir şedididir."⁴⁸ demiştir. Altın Orda'nın en yerleşik bölgesi olan Kırım 1450'ye geldiğinde bağımsızlığına kavuşmuştur. Hacı Giray'ın 1466'da ki ölümüyle birlikte oğulları Nur Devlet ve Mengli Giray arasında taht kavgaları başlamıştır.⁴⁹ Son Cengiz Hanlığı olan Kırım Hanlığı iki asır ayakta kalabilmiştir.⁵⁰

⁴³ Grousset, 2014, 511.

⁴⁴ Erşahin, S. 1999. *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar: Sovyet Dönemi*. Ankara: İlahiyat Vakfı Yayınları, 83.

⁴⁵ Saray, M. 1987. *Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 8.

⁴⁶ Kültür Bakanlığı.(1999). *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi(13)*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

⁴⁷ Grousset, 2014, 511.

⁴⁸ Yalçıntaş, 2013, 233.

⁴⁹ Golden, P.B. 2002. *Türk Halk Tarihine Giriş*.(Çev. Osman Karatay). Ankara: Karam Yayınları, 267-268.

⁵⁰ Grousset, 2014, 514.

Mengli Giray Han 1478'de Osmanlı koruması altına girmiştir. Bir süre sonra Mengli Giray'ın vefat etmesiyle de, oğlu Muhammed Giray, Kırım'a vali olarak atanmıştır. Sonrasında 1523 yılında Muhammed Giray'ın da vefat etmesi üzerine Kırım'a vali atanmaya devam etmiştir.⁵¹ Yerine Saadet Giray geçmiş, fakat Saadet Giray şehirdeki başkaldırıların artması neticesinde, İstanbul'a sığınmış, sonrasında 1532-1551 yılları arasında Sahib Giray başa geçmiştir. Fakat uygun bulunmayan bir takım hırslı davranışları sebebiyle öldürülmüş yerine 1577'e kadar Devlet Giray Han Kırım bölgesine gönderilmiştir.⁵² Sonraki dönemlerde Kırım bölgesinde asayiş ve dengenin sağlanması Osmanlı açısından da epeyce zor olmuştur. 1678'de Sadrazam Kara Mustafa Paşa komutası altında bulunan Türk ordusu, Kırım Hanının kuvvetleriyle Çehrin şehri üzerine gitmiştir. Bu şekilde ilk defa Rus ve Türk kuvvetleri karşı karşıya gelmiştir. Böylece de Ruslar yenilerek geri çekilmek mecburiyetinde kalmışlardır. Bu, sefer, Osmanlı Sadrazamı komutasında, Ukrayna içlerine kadar yapılan ilk ve son sefer olması bakımından önem taşımaktadır.⁵³

Bu savaşın ardından yaklaşık 2 yıl kadar sonra, Rus hükümeti Bahçesaray'da Kırım Hanı ile birlikte yirmi yıllık bir ateşkes imzalamıştır. Böylece tarihte ilk defa 'Türk-Rus Barışı' imzalanmıştır. Bu antlaşma Kırım Hanlığının Osmanlı Devletine bağlı olması dolayısıyla İstanbul'a yollanmıştır. Bundan sonraki Rus-Kırım (Türkiye-Rusya) ilişkileri imzalanan Bahçesaray antlaşmasıyla yeni bir hal almıştır.⁵⁴

XVIII.Yüzyıla gelindiğinde, Ruslar Kırım halkı arasında bir takım söylentiler yayarak, onların Cengiz soyundan geldiklerini ve Osmanlı egemenliği altında yaşamamaları gerektiği şeklinde kışkırtmalarda bulunmuştur.⁵⁵ Bu politikalarını uzun yıllar sürdürmüşlerdir ve Kırım halkı içinde Osmanlıya karşı bir karışıklık yaratmaya çalışmışlardır.

Osmanlı devletinin en büyük yenilgilerinden biri 1771'de Kırım'ın Ruslar tarafından işgal edilmesi olmuştur. Ruslar, sadece Kırım'ı işgal etmekle kalmayıp, aynı zamanda Kefe, Kerç, Yenikale gibi çok önemli şehirleri de ele geçirmişlerdir. Osmanlı çok fazla karşı koyamayacağı bu durum neticesinde 10/21 Temmuz 1774 tarihinde Küçük-Kaynarca Barışı'nı imzalamak mecburiyetinde kalmıştır. Bu antlaşmanın kuşkusuz en önemli maddesi; Kırım Hanlığının bundan sonra tamamen özgür olacağı, yani 1475'ten beri devam

⁵¹ Kerimî, F. 2004. *Kırım'a Seyahat*. Haz. Hayri Ataş. (1.Baskı). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 56-57.

⁵² Aka, İ. 2009. *Türk Dünyası Tarihi*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 22.

⁵³ Kurat, A. N. 1970. *Türkiye ve Rusya XVIII.Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri(1798-1919)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 9.

⁵⁴ Kurat, 1970, 10.

⁵⁵ Kültür Bakanlığı. (1999). *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi(13)*. Ankara: Kültür Bakanlığı. 17.

eden Osmanlı Devleti korumasından çıkacak olmasıdır. Antlaşma maddesi şu şekildedir: Kırım Hanlığına giden Tatarların tamamı, bundan böyle herhangi bir yabancı devlete bağımlı olmayacaktır. Kendileri için Cengiz soyundan bir Han seçerek, kendi kuralları, kanunları içinde yaşayacaklardır.⁵⁶

Kuşkusuz Kırım Hanlığına bağımsızlık verilmesi, Rusya'nın burayı işgal etmesine imkân sağlamak amacıyla yapılmıştır. Osmanlı bu süreçte hilafet bağına güvenmiş olsa da sonuç hiçte öyle olmamıştır.⁵⁷ Kırım Hanlığı bu şekilde 1783'e kadar varlığını sürdürmüş olsa da Rusya baskısına dayanamayıp, Rusya sınırlarına dahil olmuştur.⁵⁸ 1787'de Osmanlı ve Rusya arasında yeni bir savaş başlamış neticesinde, 1793'te Yaş antlaşması imzalanmıştır. ile de Rusya'nın Kırım'ı sınırlarına kattığını Osmanlı resmen tanımak mecburiyetinde kalmıştır.⁵⁹ Böylelikle 'Rusya İmparatorluğu Kırım'ı kesin olarak ele geçirmiştir.'⁶⁰ Bu durumun Osmanlı Devleti'nde de etkisi oldukça fazla olmuştur. Çünkü ilk defa halkı Müslüman olan bir toprağını Osmanlı Devleti kaybetmiştir.⁶¹ Bundan sonra Kırım köyleri perişan bir noktaya gelmiş, dolayısıyla Anadolu'ya doğru büyük göçler yaşanmış, bölgede Kırım Tatarları sayı bakımında gün geçtikçe azalmaya başlamıştır.⁶² Rusların Kırım'a yerleşmelerinin Ruslar açısından önemli bir sonucu ise, Kafkaslara da kolayca ulaşmalarına neden olmuş olması dolayısıyla Asya'ya yayılımının kolaylaşmasıdır. Böylece 'Kafkaslar, Rusların güneye ve Türkistan'a doğru yayılma hareketinin bir nev'i üssü haline gelmiştir'.⁶³

1853-1854 Kırım Savaşı'ndan sonra, Slavcılar, İslamı ve Müslüman Türkleri, Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Ortodokslara işkence yapan unsurlar olarak görmüş ve tamamen düşman haline gelmişlerdir.⁶⁴ Süreç içerisinde yönlerini Türkistan bölgesine çevirerek, buradaki halkı Ortodoksların ve Slavların faaliyetlerine ara vermeden devam etmişlerdir.

⁵⁶ Kurat, 1970, 28.

⁵⁷ Kültür Bakanlığı, 1999, 17.

⁵⁸ Barthold, 2008, 206.

⁵⁹ Aka, 2009, 24.

⁶⁰ Wrangell, B.L. 2014. *Kırım'ın Çehreleri*. (Çev. Mesut Tufan). (1.Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 74.

⁶¹ Yalçıntaş, 2013, 233.

⁶² Kültür Bakanlığı, 1999, 17-19.

⁶³ Saray, 1987, 11.

⁶⁴ Erşahin, 1999, 254.

2.4. Kırımın Türk Dünyasındaki Yeri ve Önemi

Kırım Tatar Hanlığı için, 16. Yüzyılın başlarından 17. Yüzyılın sonlarına doğru geçen süre içinde, Doğu Avrupa'nın en mühim devletlerinden biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kırım Hanlığı aslında genel olarak bakıldığında modern devlet yapısının gereği olan hemen hemen bütün özelliklere de sahip olmuştur. Gerek askeri, siyasi, mali, sosyal açıdan gerekse, idare tarzı, işleyişi bakımından hem tarihi geleneklere hem de iyi geliştirilmiş bir hukuki sisteme dayandığı ortadadır.⁶⁵

Osmanlılar açısından Kırım Tatarları, uzun bir dönem askeri bir güç oluşturmuş, dolayısıyla Doğu Avrupa ve Kafkas cepheleri için de asker tedarik etmiştir. Bunun yanı sıra bölgenin kuzeyine karşı da koruyucu tampon vazifesi gördüğünü de söylemek gerekir. Tatar askerlerinin gücü, seferleri yöneten komutanların kalitesinden ve de Altın Ordu'dan ileri gelen etkili askeri taktiklerinden ve savaş stratejilerinden de kaynaklanmaktadır.⁶⁶

Kırım'ın Türklerin eline geçmesiyle birlikte, Karadeniz kapalı bir Türk gölü haline gelmiş, bu durum da yıllarca Karadeniz ve Karadeniz ticaretiyle bir şekilde bağları olan devletlerin refahları üzerinde etki sahibi olmalarını sağlamıştır.⁶⁷

Kırım'ın Türk dünyasındaki yeri ve önemini göstermesi bakımından, 'Bubi Muallim Mektebi'nden mezun olan Türk öğretmen Saniye Hanımın konuyla alakalı yazmış olduğu şiirine bakmak bizlere fikir vermesi açısından çok önemlidir.

“Ben Atilla'nın oğlu,
Göğsüm alev dolu.
Dünyada ismim ulu,
Geçmişim şanla dolu.
“İdil-Ural”özüm,
“Türkiye” gözbebeğim,
“Türkistan” geniş göğsüm,
Boşa sönmez dileğim.
“Kırım” benim kan damarım,
“Azerbaycan” kollarım,
“Kazak-Kırgız” sağ tarafım,
Başkurdistan” kendi tarafım.⁶⁸

⁶⁵ Fisher, 2009, 33.

⁶⁶ Fisher, 2009, 60.

⁶⁷ Smirnov, N.A. 2005. *Sovyet Rusya'da İslam Tarihi İncelemeleri*. (Çev. Arif Berberoğlu). İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 23.

⁶⁸ Hablemitoğlu, Ş. Hablemitoğlu, N. 1998. *Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi (1893-1920)*. Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık, 91.

Ayrıca bu bölge Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisi için de büyük bir önem taşımıştır. Buğday, et gibi zirai ürünlerle birlikte, Karadeniz'in kuzey sahillerinden gelen balık yağı ve tuz gibi maddeleri Osmanlı ekonomisine oldukça büyük bir katkı sağlamıştır.⁶⁹ Bu noktada Türkler açısından geçmişten gelen tarihi bağları bakımından oldukça önemli bir bölge olan Kırım mutlaka ki coğrafi, ekonomik, sosyal, askeri, dini bağlamda hem Rusya hem Osmanlı açısından stratejik bir öneme sahip olmuştur. Tüm bunların yanında Rusya ve Türk Dünyasıyla çeşitli ilişkileri olan bütün ülkeler açısından da sosyo-kültürel ve ekonomik önemini her daim korumuş ve sürdürmüştür.

⁶⁹ Fisher, 2009, 61.

3. 1880-1920 YILLARI ARASINDA RUSYADA BULUNAN MÜSLÜMAN KADINLAR ÜZERİNDE ÇARLIK RUSYA ETKİSİ-GENEL DURUM

3.1. Türk Kültüründe Kadın

3.1.1. İslamiyet Öncesi Türk Kültüründe Kadın

Türk kültürüne genel olarak bakıldığında siyasette ya da günlük hayatın her alanında kadının önemli rol oynadığı aşikârdır.⁷⁰ Özellikle “Arap tarihçisi el-Ömerî'nin “*Kadının rolü Moğollarda o kadar büyüktü ki, dünyada bunun başka bir örneği yoktur.*” şeklindeki cümlesi, bu durumu net bir şekilde yansıtmaktadır.”⁷¹ Ayrıca XVI. Yüzyılın başlarında yazılmış olan Eski Tsaayın Biçik isimli Moğol kanununun 8. maddesinde şöyle denilmektedir: “Bir kadın bir beye gider de kendisine veya yakınlarına verilmiş olan bir cezanın affedilmesini rica ederse, genel olarak diğer cinse karşı duyulan hürmetten ötürü küçük cezalar affedilir, büyük cezaların ise yarısı indirilir.”⁷² Bu maddeden de anlaşılacağı üzere Türk kültüründe kadınlara negatif bir ayrımcılık yapıldığından bahsetmek söz konusu değildir. Tam tersine duyulan saygıdan kaynaklı olarak nezakette bulunma durumu söz konusudur. Hatta Cengiz Han eşini tanıtırken, eşine dönerek: “Ben bunların Han'larıyım, sen de benim Han'ımsın” demiştir. Yine Cengiz yasalarında boşanma konusunda üstünlük durumu kadına verilmiştir. Ayrıca karısını boşayan erkeğe ölüm cezaları bile verilmiş ve genç bir kadına tecavüz edilmesi durumunda, tecavüz edenin cezası ölüm olmuştur.⁷³

Türk devletlerinde genel olarak kadınlar, kağandan sonra gelmiştir. Savaşlarda da bakıldığında, kağanların yanında yer aldıkları bilinmektedir. Hatta zaman içinde orduya komuta ederek de katkı sağlamışlar, bunun yanında eski Türk devletlerinde erkeklerin birkaç kez evlendiği, içlerinden sadece birisinin baş hatun olduğunu da söylemek gerekir.⁷⁴ Bu örnekler bize şunu göstermektedir ki; Türk devletlerinde kadın çoğu zaman erkekle yanyana durmuş ve birlikte hareket etmiştir. Herhangi bir ayırım durumunun yaşanmamış olmasına, orduya komuta etmesi de çok yerinde bir örnektir. Çünkü askerî anlamda savaşlara katılamama durumu iki cinsiyet arasında bir fark gibi gözükse de, eski Türk devletlerinde durumun böyle olmadığına kanıt oluşturmuştur.

⁷⁰ Kamalov, İ. 2009. *Altın Orda ve Rusya (Rusya Üzerindeki Türk- Tatar Etkisi)*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 314.

⁷¹ Kamalov, 2009, 314.

⁷² Üçok, B. 1965. *İslam Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 178-179.

⁷³ Altındal, M. 1994. *Osmanlıda Kadın*. (1. Baskı). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 9.

⁷⁴ Gömeç, S. 2006. *Türk Kültürünün Ana Hatları*. (I.Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları, 72.

Kadın konusu özelinde Avusturalya yerlilerine bakıldığında; erkeklerden kalan artıkları yedikleri, eşlerinin vefat etmesi durumunda küçük kardeşine verildiği, kadınların sopayla kavga ettirilmeleri durumları yaşanmıştır.⁷⁵ Fakat Türk devletlerinin hiçbirisinde kadın bu şekilde bir konuma düşürülmemiştir.

Eski Türk devletlerinde çağdaşı milletlere göre kadınla erkek arasındaki eşitlik şaşırtıcı mahiyetlere bile ulaşmıştır. Örneğin; eski Türklerde kadın evlendikten sonra herhangi bir kısıtlama durumu yaşanmazdı ve malları üzerinde hak sahibiydi dolayısıyla istediği gibi değerlendirebilirdi.⁷⁶

Marco Polo⁷⁷ seyahatnamesinde “*iffet, terbiye, vazifeye ve zevce bağlılık bakımından Türk kadınlarına üstün gelecek kadın yoktur.*”⁷⁸diyerek de Türk kadınının toplum içindeki duruşunu ortaya koymuştur. Ayrıca böyle bir yorumu, İtalyan bir gezginin yapmış olması da durumun tarafsızlığı açısından da son derece önemlidir.

İslam öncesi Türk toplumlarında kadının bir dokunulmazlığı yoktur. Bu sebeple de kadın, erkeğin yanında savaşta, avda, ziyafette kısacası her türlü faaliyette bulunmuştur. Dolayısıyla birbirlerinin tamamlayıcısı konumunda olduklarını söylemek doğru olacaktır.⁷⁹ Sosyal, ekonomik, siyasi, askeri hayatta kadınla erkeğin hemen hemen eşit olduğu açıktır. Hatta “eski Türk inancına göre gök ve güneş kadın Tanrıların; yer ve ay erkek Tanrıların sembolü kabul edilmiştir.”⁸⁰ Bu durum da eşitliğin ve iki cins arasındaki dengenin toplum içinde sağlandığını kanıtlar niteliktedir. Konuyla ilgili olarak verilebilecek bir diğer örnek ise VIII. Yüzyıl Orhun kitabelerinde geçen şu cümlelerdir: “Devleti idare eden Han” ve “Devleti bilen Hatun”.⁸¹ Bu durum bir kez daha kadın ve erkek arasında ayrıma neden olacak uygulamanın yapılmadığına kanıt niteliği taşımaktadır.

⁷⁵ Akagündüz, Ü. 2015. *II.Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak*. (1. Baskı). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 104.

⁷⁶ Altındal, 1994, 10.

⁷⁷ Marco Polo (ö. 1324). Batı dünyasına Asya ve Uzakdoğu’yu tanıtan Venedikli seyyah. Hayatı ve seyahatleri hakkındaki bilgiler kesinlik kazanmamış olmakla birlikte 1254’te Venedik’te doğduğu ve tüccar bir aileye mensup olduğu belirtilir. Babası Nicolo ve amcası Matteo İstanbul, Kırım, Volga bölgesi, Bulgar ve Saray şehirleriyle İran’dan Çin’e uzanan kesimde ticari faaliyetlerde bulunmuşlar, 1260-1269 yıllarındaki seyahatleriyle Pekin’e ulaşıp Kubilay ile görüşmüşlerdir. Marco Polo’nun kitabı bir seyahatname özelliği taşır. Gezip gördüğü yerlerin iktisadi, zirai, ticari zenginliğini anlatan Marco Polo idari sistemlere dair bilgi verir. Daha fazla bilgi için bknz. *Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi*. (2003). *TDVİ Ansiklopedisi*. (28. Cilt) (s.41-43). Ankara: TDV

⁷⁸ Celâsın, Z. 1946. *Tarih Boyunca Kadın*. İstanbul: Ülkü Kitap Yurdu, 49.

⁷⁹ Sevinç, N. 1987. *Eski Türkler’de Kadın ve Aile*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 30.

⁸⁰ İnan, A. 1975. *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*. (3.Baskı). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 28.

⁸¹ Doğramacı, E. 1989. *Türkiye’de Kadının Dünü ve Bugünü*. (1. Baskı). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1.

Asya'da kadın hiçbir zaman özgürlüğünü ve haklarını kaybetmemiş, Büyük Hun devletinde, Göktürk'lerde kadın erkeğin dışında veya gerisinde bir konumda yer almamıştır.⁸² Tanınmış gezginlerden İbn-i Batuta⁸³, 1334'ten önce İstanbul'a gelmiş ardından Kırım'a doğru yola çıkmış ve Deşt-i Kıpçak'ı gezmiştir.⁸⁴ Bunun bir sonucu olarak da seyahatnamesinde Türklerle ilgili ayrıntılı bilgilere yer vermiştir. Onun verdiği bilgiler I. el kaynak niteliği taşıdığı için önemlidir.

İbn Batuta'nın hatıralarında Türk kadını hakkında şunlar söylenmektedir: "Bu ülkede gördüğüm ve beni epeyce şaşırtan davranışlar arasında, burada erkeklerin kadınlara gösterdikleri aşırı saygıdır. Türk kadınları yüzleri açık dolaşırlar, erkeklerden kaçmazlar. Pazarlarda alış-veriş yaparlar. Bazen kadınlara erkekleriyle beraber rastlarsınız ve o vakit bu adamları, onların hizmetkârları sanırsınız."⁸⁵

İbn-i Batuta'nın seyahatnamesinde bahsettiği durum, aslında genel anlamda bir yanlışlığın da giderilmesi açısından önemlidir. Türk kadınının, erkekler tarafından nasıl saygı gördüğünü şaşırtarak anlatırken, İbn Batuta aslında daha önce bu konu hakkındaki bilgilerinin yanlışlığını da ortaya çıkarmıştır.

XIII.yy'da Türk topraklarını dolaşan diğer ünlü gezgin daha önce de belirttiğim gibi, İtalyan olan Marco Polo'dur. Amu Derya nehrinin Kuzeydoğusuna yönelik yaptığı seyahatinde, Türk hükümdarlarının kızları hakkında şunları söylemiştir:

(Prenses) öylesine güçlü ki tüm ülkede onunla başa çıkacak erkek bulmak güç. Çünkü kim çıkarsa hepsini alt etmektedir. Babası kendisini evlendirmek istediği halde o buna razı olmamakta ve (kendi beğendiği birini bulana kadar) hiç kimse ile evlenmek niyetinde olmadığını açığa vurmaktadır. Bundan dolayıdır ki babası ona yazılı olarak, dilediği erkekle evlenebileceğine dair söz vermiştir. Bunun üzerinedir ki prenses, ülkenin dört bir yanına haber salarak genç delikanlıları, kendisiyle güç denemesine çağırmış ve kendisiyle başa çıkacak birini bulduğu zaman onunla evleneceğini açıklamıştır.⁸⁶

Marco Polo'nun Türk Hükümdarın kızlarıyla ilgili olarak anlattıkları, kuşkusuz bugünün şartlarında bile, çoğu toplum için ne yazık ki söz konusu olmayan bir refah durumudur. Kadınların toplumdaki durumunun, medeniyet göstergesi olarak algılandığı bugünden bile

⁸² Celâsin, 1946, 24.

⁸³ İbn-i Battûta; (1304-1368). Ortaçağ'ın en büyük Müslüman seyyahı. İbn Battuta'nın hayatı ve şahsiyetiyle hakkındaki bilgilerin ana kaynağı kendi seyahatnamesidir. Türklerin, Moğollar'ın, Maldivliler'in hükümdarlarıyla tanışan İbn Battuta birçok ülkede kadılık makamına getirilmiştir. Farsça ve Türkçe bilmesi ve yolculuklarında çeşitli siyasi tecrübeler kazanması dolayısıyla kendisine bazı diplomatik görevler verilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. *Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi*. (1999). *TDVİ Ansiklopedisi*. (19. Cilt) (s.361-368). İstanbul: TDV.

⁸⁴ Barthold, W. 2008. *Tarihte Türk Dünyası*. (1. Baskı). İstanbul: Örgün Yayınevi, 74.

⁸⁵ Gömeç, 2006, 73.

⁸⁶ Arsel, İ. 1987. *Şariat ve Kadın*. İstanbul: Orhanlar Matbaası, 22.

bakıldığında, eski Türk toplumlarının dönemleri için oldukça medeni oldukları sonucu da doğal olarak çıkmaktadır.

Kadınların siyasi-idari faaliyetlerine katılarak, yabancı devletlerin heyetlerini kabul edip, onlarla görüştikleri, onlara ziyafet düzenledikleri de birçok kez görülmüştür.⁸⁷ Ayrıca Orhun kitabelerinden de anlaşılan o dur ki, eski Türklerde kadın, siyasi, ekonomik, sosyal hemen hemen toplumun bütün alanlarında özgürlüğe sahip bir varlık olarak kendini göstermiştir. Bu durumu Orta Asya'daki birçok Türk devletinde kadının, devlet başkanlığı görevi yapmış olmasından da anlamak mümkün olacaktır.⁸⁸ Görüldüğü gibi konuyla alakalı örnekleri çoğaltmak mümkündür.

XIII. Yüzyılın yazarlarından Ata Malik Cüveynî⁸⁹, 'Tarih-i Cihan' adlı eserinden Cengiz Han ve ailesine övgüler yağdırırken, Türkan Hatun'un devlet işlerindeki becerilerini de aktarmıştır.⁹⁰ Görünen o dur ki Türk devletinden bahseden gezgin veya yazarlar, Türk kadınının toplum içindeki statüsünden ve erkeklerin yanındaki güçlü duruşlarından bahsetmeden anlatımlarını sonlandırmamışlardır. Ve bu durum onlar için her zaman dönemin şartlarına göre dikkat çekici bir unsur olmuştur. Çünkü kadının idari faaliyetlerdeki yeteneğinden, yararlanmak sadece Türk tarihine özgü bir durumdur. Örneğin Yunan tarihinde kadın kötü bir şekilde tarif edilmiş, Araplarda ise kız çocuğu babayı utandırıcı bir sebep olarak bile görülmüştür. Fakat tarih boyunca hangi Türk devleti söz konusu olursa olsun hiçbirinde kadının düşük statüde veya değersiz bir konumda olduğuna rastlanmamıştır.⁹¹

İslamiyet öncesi ve sonrasında kadın üzerindeki etkiyi toplumsal hayatın her alanında görmek de elbette ki mümkündür. Bu farkı anlayabilmek maksadıyla dönemin edebiyat ürünlerine de bakılabilir. Söz konusu durumla ilgili olarak, Dede Korkut hikayelerine bakıldığında, kadın ile kocasının eşit olduğu görülmektedir. Kadınlara ilgili 'başımın bahtı, evimin tahtı' şeklinde hitaplara rastlanılmaktadır. Hikayelerde kadında aranan özelliklere

⁸⁷ Sevinç, N. 1987. *Eski Türkler'de Kadın ve Aile*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 32.

⁸⁸ Arsel, 1987, 20.

⁸⁹ Ata Malik Cüveynî: (1226-1283) 623 (1226) Yılında Cüveynî'nin Azadvar kasabasında doğdu. Kültürlü bir aile çevresinde ve çok geniş imkânlar içinde yetişen Cüveynî, çocukluk ve gençlik yıllarında mükemmel bir tahsil ve terbiye gördükten sonra on yedi on sekiz yaşlarında iken Moğollar'ın İran, Horasan, Irak ve Azerbaycan umumi valisi Argun'un özel kâtipleri arasına girdi. 1256'da Hülagü İran'a gelince onun hizmetine girerek daha ilk günden itibaren itimatını kazanmıştır. Hülagü'nün İran'daki Batıni fırkasını yok etmek ve İsmâîlîler'i ortadan kaldırmak için yaptığı bütün seferlere ve askerî faaliyetlere katıldı. İsmâîlîler'in müstahkem kalesi olan Alamut'un zaptında bulundu, buranın meşhur kütüphanesiyle rasathanesinin yok olmasını önledi, ancak daha sonra Batıni akidesiyle ilgili bütün eserleri yaktırdı. Daha fazla bilgi için bkz. *Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi. (1993). TDVİ Ansiklopedisi. (8. Cilt) (s.140-141). İstanbul: TDV*

⁹⁰ Arsel, 1987, 23.

⁹¹ Celâsın, 1946, 50.

bakıldığında kahramanlık, annelik, sadakat gibi vasıflar dikkate değer görülürken erkeğin ise mukaddesle bağlı olduğu konular; atı, kılıcı ve eşidir.⁹² Fakat İslamiyet'ten sonra ki edebiyat ürünlerinden biri olan 'Kutadgu Bilig'de kadın algısının değişmeye başladığına dair göze çarpan belirtiler olarak şunlar gösterilebilir:

İyi kız iste, gözünü aç, aslı uruğu iyi olsun, hayır sahibi dikkatli olsun, el dokunmamış, yüzünü kimse görmemişini al. Seni sevsin, senden başkasını bilmesin. Sana son sözüm: Kız doğmazsa, doğarsa da yaşamazsa daha iyi olur. Dışileri dışarı çıkarma, yemede içmede birlikte bulunma, evden dışarı çıkarma, yemede içmede birlikte bulunma, evden dışarı çıkarırsan yoldan ayrılırlar. Dışide vefa yoktur. Gözü baksa bile, gönlü başka tarafta olur. Kadın yüzünden nice erkeklerin nesli kesildi. Niceleri toprak oldu.⁹³

Yukarıda bahsedilen iki örnekten de aradaki fark açıkça görülmektedir. Sonuçta edebi eserlerin, içinde yaşanan toplumun bir aynası olduğu düşünüldüğünde maalesef neredeyse iki farklı toplumdan bahsediliyor hissine kapılmamak mümkün olmuyor.

3.1.2. İslamiyet Sonrası Türk Kültüründe Kadın

İslam dini ilk olarak VII. Yüzyılda Arap ülkelerinde ortaya çıkmış olup, bu bölgedeki kadınların sosyal durumları genel anlamda Orta Asya Türk kadın yapısından farklılık göstermektedir. Öncelikle İslamiyet öncesinde Arap ülkelerindeki kadın figürüne bakıldığında ortaya çıkan tablo şu şekildedir: bir erkek istediği kadar kadınla evlilik yapabilir, kız çocukları diri diri gömülebilirdi. Yani Arap toplumunda kadının bir sürü olarak görüldüğü gerçeği aşikâr bir hal almıştır.⁹⁴ Bütün bunların yanında Arap toplumlarında daha çok ataerkil ve poligami durumu hakim olmuştur. Dolayısıyla ailenin mirası, yönetimi gibi haklar erkeğe verilirdi. Kadın saygın bir aileden gelmediği takdirde de değer görmezdi.⁹⁵

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte kültürel anlamda bir karışıklığın yaşandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Milli temele dayalı olan, Türk kültüründen zaman içinde uzaklaşma görülmesinin yanı sıra Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleri aslında Arap ve Fars kültürünün yayılmasını da bir nevi kolaylaştırmıştır.⁹⁶ Bu noktada Türkler ve tabi ki Türk kadını örfüne, âdetine, geleneğine bağlı kalmayı önemsemişken, aynı zamanda hem Arap, hem Fars hem de Türk kültürünün birleşerek oluşturduğu İslam medeniyetine de uyum

⁹² Altındal, 1994, 11-12.

⁹³ Altındal, 1994, 12.

⁹⁴ Doğramacı, 1989, 2.

⁹⁵ Altındal, 1994, 10.

⁹⁶ Turan, O. 1946. *Türkler ve İslamiyet*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 481.

sağlamak için uğraşmıştır.⁹⁷ Bu uyum sağlama tabii ki sadece Türk kadınına değil, dolayısıyla sosyal anlamda yaşayışı derinden etkilemiştir. Bir takım farklılaşmaları da beraberinde getirmiş, uzun yıllar Türk kadınının alışık olduğu geleneklerinden uzaklaşarak farklı bir yapıyı benimsemesi din temelli olmasından kaynaklı çok da zor olmamıştır. Yeni dinin oluşturmuş olduğu etkiyle Türk kültürü unutulmaya yüz tutma noktasına gelmiş olsa da halk arasında Müslümanlık adı altında eski gelenekler birçok alanda sürdürülmeye devam edilmiştir.⁹⁸

Türk kadınının statüsünün Türkler Müslüman olduktan sonra da devam ettiğini söylemek genel anlamda mümkündür.⁹⁹ Fakat kadının kendi dünyasında bir takım kısıtlamalar söz konusu olmuştur. Türklerin Yakındoğu'nun teokratik hükümet anlayışını benimsemediğini belirtmekle beraber, kadınlar cenazelerde, saraylarda veya genel törenlerde yer almaya devam etmişlerdir.¹⁰⁰ Müslümanlığın kabul edildiği ilk dönemlerde kadınların sosyal hayattaki varlıklarını bir süre daha sürdürdükleri ortada olmuş olsa da bu durumun sonraki dönemlerde devam ettiğini söylemek ne yazık ki doğru olmayacaktır.

İslâmiyet'in meydana gelmesiyle Peygamberin fikirleri yayıldı. Onun dininde kendinden evvelki dinlerde bildirilmemiş şekilde kadına yer veriliyor ve kadın hakları korunuyordu. Peygamberin kadına gösterdiği sevgi ve ona verdiği kıymet tarihin en iyi örneğidir. Peygamber kadına karşı sevgi ve anlaşmayı kabul eder. Kendinden büyük kadınla evlenir, ona tamamiyle arkadaşlık eder, fikirlerini açar ve hıyaneti yoktur. Peygamberin kadınlar hakkındaki hâdisleri, kadına hak veren ve yükselten bir vesikadır. Cennet, anaların ayağı altındadır. Dünya evi bir nimettir, dünyanın en iyi nimeti de ahlâklı olan kadındır. Ve yine erkekler, en âdiliniz kadınlarına en iyi muamele edenidir. Peygamberden sonra, kadın, bazı kıskanç ve hazmedilmemiş duygularla geri bırakılmaya ve hakkında görüşmemeye, saklı tutulmaya, mahkûm edilmiştir. İslâmiyet'te kadın bir erkeğin, bir evin esiri değil bir hayatın müşteregi ve dilediği zaman da hürriyeti olan insandır.¹⁰¹

Fakat bu durum Peygamberden sonra değişmeye başlamış, İslâmiyet'in yayıldığı bölgelerde, kadına verilen haklarda, bakış açısında bir takım daralmalar yaşanmıştır. Kültürler, gelenekler, bölgesel faktörler karışarak değişiklikler meydana gelmiştir.¹⁰² Bu konuda Ata Malik Cuveynî'nin 'Tarih-i Cihan' adlı eseriyle, İlhanlıların İslâmiyet'i kabul etmelerinden sonra kadına saygı ve değer verme konusunda çeşitli gerilemeler yaşandığını az çok

⁹⁷ İnan, 1975, 33.

⁹⁸ Barthold, W. 2004. *İslam Medeniyeti Tarihi*. (3. Basım). Ankara: Akçağ Yayınları, 183.

⁹⁹ Sevinç, 1987, 35.

¹⁰⁰ Togan, Z.V. 1971. *Kur'an ve Türkler: İslam Şarkı ile Garp arasındaki ilmi İşbirliği*. İstanbul: Ahmet Saki Matbaası, 22.

¹⁰¹ Celâsın, 1946, 29.

¹⁰² Celâsın, 1946, 30.

anlayabilmemiz mümkün olmuştur.¹⁰³ Aslında İlhanlıların İslamiyet'i kabul etmesinde Abaka Han'ın eşlerinden İltüzmüş'ün etkisi vardır. Kendisi Budist'tir. Fakat sonraları İslamiyet'i kabul etmiş ve sarayında Mevlevi ayinler yaparak İslamiyet'i yayma konusunda çalışmıştır.¹⁰⁴ Ve sonraki dönemlerde İslamiyet'in kabul edilmesiyle kadınların siyasi hayatta da ikinci plana itildikleri görülmektedir. Bu konuda 1230-1240 yılları arasında Delhi tahtını işgal etmiş olan Raziye Sultan örneği uygun olacaktır. Babası İl-Tutmuş'un ölümüyle, saray ileri gelenleri, bir kadın tarafından yönetilmeyi doğru bulmayarak yerine İl-Tutmuş'un oğullarından birini getirmiştir.¹⁰⁵

İslamiyet'in kadın üzerindeki etkisi bakımından farklı toplumlar tarafından eleştiri alan belli başlı konularından biri de peçe takmak üzerine olmuştur. Peçe takma geleneği aslında Halife Ömer zamanında yasaklanmıştır. Sonraları Abbasilerle birlikte bu uygulama yaygınlaşmaya başlamıştır. Yine Türklerden önce İslamiyet'i kabul etmiş ve etkilemiş olan milletlerden biri de İranlılar olmuştur. İran'da uygulanan Zerdüştiliğe göre kadın kötülüğün simgesi durumundadır.¹⁰⁶ Hatta Zerdüştilik'te kötülüğü simgeleyen tanrıları kadınlardan oluşmaktadır.¹⁰⁷

Söz konusu kadınların durumuyla alakalı olarak çokça eleştirilen haremlik uygulamasının da Osmanlı Devletine İran ve Bizans'tan geçmiş olduğunu söylemek gerekir.¹⁰⁸ Ayrıca Fatih dönemine kadar da kadınların yüzlerinde herhangi bir peçe takma geleneği de görülmemektedir.¹⁰⁹ Bu noktadan hareketle pek çok eleştiriye sebep olan uygulamanın aslında ne Türk ne de İslam geleneğine dahil uygulamalar olmadıkları açıkça görülmektedir.

Dolayısıyla İslamiyet'i kabul etmek sadece bir dini kabul etmekle sınırlı kalmayarak aynı zamanda, uzun yıllar alışla gelmiş bir takım geleneklerin de değişmesine sebep olmuştur. Fakat söz konusu İslamiyet olduğunda, bu değişiklik sadece dinden kaynaklı bir değişim olmayıp, daha önceki dönemlerde İslamiyet'in yayıldığı Arap ve İran kültürünün de bir karışımı olan mevcut değişimi meydana getirmiştir. Sonraki dönem için bu birbirine geçmiş olan yapıyı ayırmak veya farklı yorumlamalara gitmek oldukça zor olmuştur. Bu birleşimlerin sonucunda da İslamiyet daha çok erkeklerin değil fakat kadınların sosyal-siyasal hayattaki yaşayışını doğrudan etkilemiştir. Kadınların hem aile içinde hem devlet

¹⁰³ Arsel, 1987, 23.

¹⁰⁴ Altındal, 1994, 12.

¹⁰⁵ Arsel, 1987, 23.

¹⁰⁶ Doğramacı, 1989, 4.

¹⁰⁷ Altındal, 1994, 9.

¹⁰⁸ Doğramacı, 1989, 5.

¹⁰⁹ Altındal, 1994, 49.

içinde ki görünüşleri, faaliyetleri eskiye oranla azalma göstermiştir. Örneğin erkeğe çok eşlilik uygulaması kabul görmüş ve bu uygulama dolayısıyla kadını sosyal statü kaybına uğratmış, sindirmiştir. Fakat burada şu ayrıntıyı göz ardı etmemek gerekir ki, çok eşlilik aslında sanıldığı gibi İslam'ın kadınlara bir dayatması değildir. Bu uygulama Araplarla, Hintliler ve diğer milletlere bakıldığında erkeğin kaç tane kadınla evlenebileceğinin sınırlanmadığını görüyoruz. Ayrıca Kuran-ı Kerim'de bir eş ile evlenmenin hayırlı olduğu, en fazla 4 olabileceği söylenmiştir.¹¹⁰ Fakat bu durumun gerekli görüldüğü halde gerçekleştirilebileceği sonucunu çıkartmak çok da zor olmasa gerek. Bu noktada çokeşlilik uygulamasının İslam toplumlarında devam ettiriliyor olması, erkeklerin Arap ve diğer milletlerin geleneklerini sürdürüyor olmasından ileri gelmektedir. Çünkü ortadadır ki, İslâm'da geçen çok eşlilik durumu keyfi bir pratik içermemektedir. Kadının cahil bırakılması, keyfi çok eşlilik uygulamaları veyahut İran'da ki gibi kadının gözlerini, parmaklarını bile kapatması¹¹¹ vb. bir takım uygulamalar hem gerçek İslam'ı yansıtmamakta hem de suistimale açık konular olması bakımından son derece hassas davranılması gereken meselelerdir. Örneğin İran'da ki gibi kadının gözlerine kadar kapatılması durumuyla ilgili olarak, cedidcilerden Rızaeddin Fahreddin¹¹² yüz örtüsünün İslam diniyle alakalı bir emir olmadığını sonraki din bilginlerinin fitne korkusu sebebiyle bunu dine mal etmeye çalıştıklarını söylemiştir. Bu duruma kanıt olarak da hacda ihramdayken yüz örtüsü kullanmadıklarını gösterir.¹¹³ Musa Carullah¹¹⁴ ve Rızaeddin Fahreddin kadınların bir takım haklarının zaman içinde ellerinden alındığını ve bir toplumun iyileştirilebilmesinin, ilerlemesinin mutlak suretle kadınların eğitimiyle alakalı olduğunu vurgulamaktadırlar. Ayrıca kadınlara sosyal-siyasi hakların verilmesinin İslam hukukunun onlara verdiği en temel haklar olduğuna da vurgu yapmaktadırlar. Bu sebeple dinin özünü iyi kavrayıp, ancak o şekilde pratiğe dökmek en uygunu olacaktır. Bilhassa, bir takım geri kalmış toplulukların yapmış olduğu uygulamaların İslam diniyle karıştırılmasının önüne geçmek çok önemli ve

¹¹⁰ Sâmi, Ş. 1996. *Kadınlara*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 66.

¹¹¹ Sâmi, 1996, 81.

¹¹² Rızaeddin Fahreddin (1859-1936); Gazeteci, yazar, şair, kadı. Rusya'daki Türkler içinde en önemli din adamlarından biridir. Oldukça sağlam Arapça ve Farsça tahsili vardır. 1891'de Orenburg Ruhani İdaresi'ne üye olmuştur. 1905'ten sonra Vakit gazetesinde çalışmaya başlamıştır. 1936'da vefat edene kadar İç Rusya ve Sibirya müftülüğü makamında kalmıştır. *İsmail Türkoğlu, Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin, 2000, İstanbul, 368.*

¹¹³ Aka, 2009,22.

¹¹⁴ Musa Carullah (1875-1949). Tatar âlimi ve düşünürü. Babası, zengin bir köylü iken dinî bilgisi ve Rusça bilmesi sebebiyle Don Oblastı'nda ahund tayin edilen Molla Carullah, annesi Damolla Habîbullah Hazret'in kızı Fatıma Hanım'dır. Seyahatleri esnasında Arapça ve Farsça'sını geliştirdi. Gezip gördüğü medreselerde hayal kırıklıkları yaşadı, ezber ve taklide dayalı eğitim sistemine karşı İslami ilimlerde islah ve yenilik fikirlerinden etkilendi. Daha fazla bilgi için bkz. *Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi. (1996). TDV Ansiklopedisi. (31. Cilt) (s.214-216). İstanbul: TDV*

yararlı bir görevdir. Çünkü İslamiyet'le alakalı hala pek çok aydınlığa kavuşmamış konu vardır. Muhakkaktır ki bu konular tartışılmaya devam edecektir. Ancak burada önemli olan dengeyi sağlayabilmek ve genel manada toplumun yara almamasını sağlamak, mutlak ilerlemenin önünde bir engel oluşturmasına mani olmaktır.

3.2. Çarlık Rusyasının, Rusyada ki Türklere Uyguladığı Politikalar

3.2.1. 1905 İhtilaline Kadar Rusların Türklere Üzerinde ki Politikaları

'Rusya'da ihtilal hareketlerinin tarihi 1825 yılına kadar dayanır.'¹¹⁵ Rusya İmparatorluğu yaşayan köylü toprağını terk edememiş, yapılan yenilikler ise yeterli olmamış dolayısıyla da halkı tatmin etmemişti. 1 Mart 1881'de Çar II.Aleksandr öldürülünce, yerine III.Aleksandr geçti. Sonrasında mutlak monarşi ile yönetilmesiyle birlikte, 1861'de kölelik uygulaması kaldırılmıştı. Burada yerine 1 Kasım 1894'de Rusya İmparatorluğu'nun son Çarı olan II.Nikola geçmiştir.¹¹⁶ Çarlık Rusya'sı bu dönemde ağır bir ekonomik buhran içine girmiştir. Rus hükümeti, Avrupa bankalarına büyük ölçüde borçlanmış ve 1903'te Rusya'nın dış borcu 3 milyar rubleye kadar ulaşmıştır.¹¹⁷ Dolayısıyla ekonomisi bozulan Rusya aynı zamanda halkın talepleriyle de karşı karşıya kalarak tarihinin en zor dönemlerinden birine böylece girmiştir.

Çarlık Rusya'sında bu süreçte en madur durumda kalanlar kuşkusuz Müslümanlar olmuştur. Avrupa kısmında yaşayan Tatar-Başkurt gibi Türklere, devlete karşı bir takım sorumluluklarını yerine getirdikleri halde, bu halklar Ruslarla eşit haklara sahip değildi. Ve bu durumdayken özerklik fikrini ilk ortaya koyan isim Abdürreşid İbrahim¹¹⁸ olmuştur.¹¹⁹

Rus hükümeti uzun yıllar boyunca, Asya'ya yayılmasının da etkisiyle Ruslaştırılmayı temel alan bir siyaset yürütmüş, bu konunun 1870 yılında Rusya Milli Eğitim Bakanlığı'nın alimatında: 'Yerli halkların Ruslaştırılması eğitimin temel vazifesi olmalıdır', şeklinde ki vurgulanmasıyla da onaylandığı ortadadır. Bu sebeple Rus hükümetinin, milli dil ve bilincin

¹¹⁵ Devlet, N. 1999. *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 83.

¹¹⁶ Devlet, 1999, 83.

¹¹⁷ Kurat, A. N. 1993. *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 374.

¹¹⁸ Abdürreşid İbrahim (1857-1944), Seyyah-ı şehir' lakabıyla ünlenmiş, Türk fikir adamı, seyyah ve yazardır. Kendisi hayatı süresince Rusya Müslümanlarını uyandırmakla beraber Müslümanlığı yaymak, Rusya Müslümanlarının sorunlarını duyurmak için seyahatler yapmıştır. *İbrahim, Abdürreşid, Rusya İmparatorluğu'nda Müslümanlar Çoban Yıldızı, hazırlayan; Prof.Dr.Seyfettin Erşahin, Ankara, 2015.*

¹¹⁹ Devlet, N. 1998. *1917 Ekim İhtilali ve Türk Tatar Millet Meclisi*. İstanbul: Ötügen Yayınları, 61.

geliştirilmesine kasten engel olduğu da görülmektedir.¹²⁰ Sonuç olarak, Rus milletinin %57'sini 'gayri Rus' milletlerin oluşturduğu gerçeği göz önüne alınırsa, bunların milli hislerinin güçlenmesi Rusya'yı telaşa düşürmüş olduğunu ve bu politikalarını derinleştirdiğini söylemek mümkündür.¹²¹ 1860'lardan beri Rusya'nın devam ettirdiği Ruslaştırma çalışmaları zaman içinde, diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da etkisini göstermiştir. Rus-Tüzem (Rus-Yerli) okulları adıyla okullar açmışlar, bu okullarda yerli azınlıkların kendi gramerleri olmadığı için onlara Kiril harflerinden alfabe uyarlanarak bir şekilde sözlük ve gramerler hazırlanmıştır.¹²² Rusya'nın bu noktada ne kadar profesyonelce yaklaşmış olduğu ortadadır. Benimsediği 'Ruslaştırma' politikası için sürekli projeler üretmiş, geliştirmiş ve hayata geçirmek için de var gücüyle çabalamıştır. Ve bu mücadelesini bütün bölgelerine, halkına yaymıştır.

Rusya'nın uyguladığı politikalar kuşkusuz sadece dil ve milli kimlik üzerinden de yürütülmemiştir. Panslavizm her ne kadar XIX. Yüzyıldan itibaren kullanılmış olsa da, gerçekte bu fikir çok daha önceleri, Çarlık Rusya'sının yöneticileri tarafından kabul görüp, uygulanmaya konulduğu görülmektedir. Dolayısıyla bütün Slavları siyasi bir çatı altında toplama ideali, tüm bağlı bulunan halkı Ortodokslarlaştırma düşüncesiyle de bütünleşmiştir.¹²³ Bu amaçla Çarlık döneminde Hristiyanlaştırma çalışmaları yapılmış, İslâmı bu ilerlemenin önündeki engel olarak düşünüp bunun yanında yabancıların, boyunduruğuna girmişlerin, barbarların dini olarak tanımlamış ve bu şekilde göstermişlerdir.¹²⁴

Ruslar, eskiden beri kullandıkları Ruslaştırma politikasını, kuşkusuz sadece Türkler için değil, hakimiyetleri altındaki bütün milletlere uygulamışlardır. Fakat bu uygulama beklediklerinin tersine bir durum yaratmış, içlerinde bulunan milletleri Ruslaştırmaktan ziyade, daha fazla millileştirerek Çarlığa karşı mücadele etmelerine sebep olmuştur.¹²⁵ Bir nevi Rusya bu noktada kendi kuyusunu kazmıştır.

Ruslar Kırım'ı sınırlarına dahil edince, Müslümanlarla ilgili araştırma yapma konusuna özellikle eğilmişlerdir. Buna bağlı olarak, Petersburg Üniversitesi çatısı altında 1855'te

¹²⁰ Ziyayev, H. 2007. *Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele(XVIII.-XX. Asır Başları)*.(Çev. Ayhan Çelikbay) Ankara:TTK Yayınları, 322.

¹²¹ Kurat, 1993, 374.

¹²² Erşahin, S. 1999. *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar: Sovyet Dönemi*. Ankara: İlahiyat Vakfı Yayınları, 255.

¹²³ Hablemitoğlu, N. 1997. *Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri (1905-1917)*. Ankara: Kırım Dergisi Tarih Araştırmaları,6.

¹²⁴ Erşahin, 1999, 259.

¹²⁵ Kırımer, C.S. 1948. *Rus Tarihinin İnkılâba, Bolşevizme ve Cihan İnkılâbına Sürüklenmesi*. İstanbul: Pulhan Matbaası, 27.

Doğu Dilleri Fakültesi açılmıştır. Müslümanlarla ilgili kitapların yazımı da büyük oranda hız kazanmıştır.¹²⁶ Dolayısıyla ürettikleri politikaları veya savundukları tezlerin altını bilimi kullanarak doldurmaya çalışmışlardır. Kendilerine bilimsel dayanak yaratmak için de çaba göstermişlerdir. Silahla mücadelenin tek başına yeterli olmadığı noktada, sosyal, siyasi güçlerini de kullandıkları görülmektedir.

Aslında 1904-1905 Rus Japon Savaşında, Rusya'nın mağlup olmasıyla birlikte, gerek Rusya'nın kendi halkı gerekse Rusya içinde bulunan diğer halklar, kendilerinde talepleri doğrultusunda güç bulmaya başlamışlardır. Ve bu süreç içinde çeşitli ayaklanmalar, isyanlar artmaya başlayınca da Rusya doğal olarak bu taleplere duyarsız kalamamıştır.¹²⁷ Örneğin; Çarlık hükümetinin yaptığı 'Ruslaştırma' siyaseti diğer milletlerde olduğu gibi Türkler tarafından da net bir sonuç vermemiştir. Üstelik buradaki Türklere dini serbestinin dışında başka herhangi bir medeni ve siyasi hak tanınmamıştır. Buna örnek vermek gerekirse de, belli devlet memuriyetlerinin kapalı tutulduğu, iktisadî anlamda engellemelerle karşılaşıldığı veya Kazan Türklerine ticari şirket kurmak ya da Türkistan'da emlak sahibi olmanın yasaklanması gibi uygulamalar gösterilebilir.¹²⁸

Rusya, Rus-Japon savaşı sonrasında Ortodoksların hamisi haline gelme, Slavları bir araya getirme gibi düşüncelerini gerçekleştirebilmek maksadıyla hareket etmiştir. Üstelik bu amaçlarına sadece Osmanlı'yı dahil etmemiş, İran, Afganistan ve Türkistan özelinde de benzer düşüncelere sahip olmuştur. Hedeflerine sistematik bir şekilde ulaşmayı amaç edinen Rusya bu amaçları doğrultusunda, tabiri caizse gözüne kestirdiği ülkeleri daha yakından tanımak için çeşitli araştırma merkezleri kurmuştur.¹²⁹ Bu noktada Rusya'nın akıllıca hareket ettiğini kabul etmek gerekir.

Rusya'nın Müslüman halka yapmış olduğu sayısız sınırlama ve baskılar burada bulunan Türk halkı için sorunlar silsilesinin sadece küçük bir parçasını oluşturmuştur. Ülkede başlayan kargaşa ortamına sessiz kalamayan Çarlık hükümeti, ortamı yumuşatabilmek maksadıyla çeşitli ayrıcalıklar vermek zorunda kalmıştır.

Çarlık Rusyası'nın 17 Nisan 1905'te ilan ettiği 'Hürriyet-i Eryan Nizamları' fermanıyla Müslümanlara vaad edilen haklar:

1. "İbadethaneler bina etmek,

¹²⁶ Erşahin, 1999, 251.

¹²⁷ Kırımlı, H. 1996. *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 65-66.

¹²⁸ Kurat, 1993, 377.

¹²⁹ Aka, İ. 2009. *Türk Dünyası Tarihi*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 72.

2. Ruhaniler intihap edip tasdik etmek,
3. İslam ruhanilerin bir kısmını askerlikten muaf tutmak,
4. Dini mektep ve medreseler açmak,
5. Kırgızlara, Kuzey Kafkas ve Türkistan Müslümanlarına ruhani idareler kurmak,
6. Kendi dinlerinde çocukları terbiye etmek”¹³⁰

“Ancak bu fermanda verilen sözlerin hiçbirisi yerine getirilmedi.”¹³¹

Bu durum da kendi sonucunu doğurarak, Rus milletinden daha da soğuyan ve uzaklaşan, kendi ulusu için mücadele etme ruhunu içinde barındıran kişi sayısının artmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla da 1905 ihtilali Rusya’da bulunan, bütün Rus olmayan milletler arasında değişikliklere sebep olmuştur. Bu durumun Türkler üzerinde ki etkisinin de büyük olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Özellikle ihtilalin başladığı yıllarda Kazan Türklerinin önderliği altında başlamış olan milli, siyasi hareketlerde Yusuf Akçura¹³², Abdürreşid İbrahim ve Kırımli olan İsmail Gaspıralı’nın önemli rol oynadığını söylemek gerekir.¹³³ Bu tarihten sonra söylenen isimlerin önderliğinde Rusya’daki Türkler arasında bilinçlenme ve hak arama mücadelelerinin daha büyük bir farkındalıkla hareket ettiğini söylemek gerekir. Ayrıca tam anlamıyla bir özgürlük ortamı oluşmasa da burada yaşayan Türkler küçük bir kıvılcımdan büyük bir ateş yakmayı başarmışlardır.

3.2.2. 1905 İhtilalinden, 1917’e Ekim İhtilaline Kadar Rusların Türkler Üzerindeki Politikaları

1905’ten sonra Türk ulusal sorunlarına karşı olan ilgi yavaş yavaş azalmaya başlamıştır. Bu durum kısa sürede okulları da etkilemeye başlamış ve 1890-1907 yılları arasında kendi ulusal okullarının kurulması için büyük mücadeleler verip, karşılığını almaya çalışan Rusya Müslümanları 1910-1914 yılları arasında tekrar Rus okullarına yönelmişlerdir.¹³⁴ 1905

¹³⁰ Erşahin, 1999, 88.

¹³¹ Erşahin, 1999, 88.

¹³² Yusuf Akçura (1876-1935); Tarihçi, yazar ve siyaset adamı. İdil (Volga) boyunda Ulyanovsk şehrinde doğmuştur. Kazan’da Türkçülükle ilgili konularda farklı kişilerle görüşme imkanı bulmuştur. 1890’da İstanbul’a giderek, Kuleli Askeri Lisesi’nde öğrenim gördükten sonra 1895’te Harbiye Mektebi’ne gitmiştir. 1897’de Erkan-ı Harb Üsteğmeni iken faaliyetleri sebebiyle Fizan’a sürgün edilmiştir. 1899’da Paris’e eğitim almak üzere gitmiştir. 1905’te Kazan’a dönmüştür. Burada Türk milliyetçiliği fikrini ortaya koyduğu Üç Tarz-ı Siyaset isimli eserini hazırlamıştır. Daha sonra tarih öğretmenliği görevinde de bulunmuştur. 1908’de Türkiye’de meşrutiyet ilan edilince İstanbul’a gelmiş ve ‘Türk Derneği’nin kurucuları arasına girmiştir. 1934’te İstanbul Üniversitesi yakınçağ siyasi tarih profesörlüğüne getirilmiştir. 1935’te Kars milletvekiliyken İstanbul’da vefat etmiştir. *Georgeon, François (çev. Alev Er), Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935), (Ankara1986), 167.*

¹³³ Kurat, 1993, 390.

¹³⁴ Zenkovsky, S. A. 2000. *Rusya’da Türkçülük ve İslam.* (Çev. Ali Nejat Ongun). Ankara: Günce Yayıncılık, 112.

ihtilalinden sonra, Rusya yasal olarak baskılarını sürdürmüştür. Bu durumu ise “31 Mart Kararları”yla kanıtlamak mümkündür. Bu kararlar ayrıntılı olarak, tezin III. Bölümünde açıklanacaktır. Fakat Türk azınlığın temel hak ve özgürlüklerine alenen kasteden, eğitimin Rus yönetimine devredilmesini açıkça öngören bu kararlara karşı tepkilerin artmasıyla beraber Rus Hükümeti ‘31 Mart Kararları’nı iptal ettiğini açıklamak mecburiyetinde kalmıştır.¹³⁵ Yani bu dönem içinde de Rusya, her ne kadar yumuşak bir siyaset izlemiş gibi görünse de durum hiçte öyle olmamıştır. İhtilalden önceki politikasını sürdürmüş, fakat bazı dönemlerde üstü kapalı olarak uygulamalar devam etmiştir.

Rusya içinde bulunan, diğer milletlerde olduğu gibi Rusya Müslümanları da, kendi hakları yolunda Çarlık Rusya’sının devrilmesi amacıyla Rus inkılapçıların yanında yer almışlarsa da daha sonra doğal olarak onlardan ayrılmışlardır.¹³⁶ Çünkü amaçları hiçbir zaman diğer milletlerin yanında durmak olmamıştır. Sadece onlarla birlikte ortak hak talep etme yoluna gitmişler ve böylece bir süreliğine çokluk yaratmaya çalışmışlardır.

1905 ve 1917 yılları arasındaki sürece Rusya Müslümanları açısından bakıldığında, burada bulunan Türklerin kendilerinde yıllarca süren baskılara karşı koyma gücü buldukları bir dönem olarak algılamak mümkündür. 1905’de kötü giden Rusya siyasi hayatı ve Rusya Müslüman aydınlarının ortak hareket etme gücü birleştiğinde, kısmi bir hürriyet ortamı yaşanmış ve bu ortama kadınlar da elbette dahil olmuştur.

1914’te I. Dünya Savaşının başlamasıyla Rusya İstanbul üzerindeki amaçlarına ulaşabileceğini düşünmüştür. Fakat savaş Rusya’nın beklediği gibi gitmemiş, Almanya’ya yenilmesi, hükümetle alakalı bir takım yolsuzluklar, iktisadi sıkıntıların giderek artması ve halkın bu yaşananlara büyük tepki göstermesiyle İhtilale yaklaşılan dönemde Rusya’da büyük huzursuzluklar baş göstermiştir.¹³⁷

Şubat İhtilali’yle birlikte Rus hükümetinin idari yapısı değişmiş, aynı zamanda pek çok idari yöneticiler de görev değişiklikleri yaşanmış, ardından ülkede ki herkesin eşit olduğu duyurulmuştur. Bu durumda Türklerin siyasi faaliyetlerinin artmasında etkili bir rol oynamıştır. Ardından gelen Bolşevik ihtilaliyle birlikte toplumdaki kargaşa artmış, halkın talepleri yükselmiştir. Bir yandan da toplumda ekonomik çöküntü iyiden iyiye hissedilmeye başlanmıştır. Bu durumda da Rus olmayan milletler, 1.Dünya savaşının da etkisiyle

¹³⁵ Hablemitoğlu, Ş. Hablemitoğlu, N, 1998, 85.

¹³⁶ Kırimer, 1948, 28.

¹³⁷ Aka, 2009, 72.

bağımsızlık mücadelesine girişmişlerdir.¹³⁸ Bundan sonra Rusya farklı bir dönemin içine girmiş, adeta bu durum Rusya için bir kabuk değiştirme süreci olmuştur. Fakat burada yaşayan Türkler ihtilallere siyasi bakımdan hazırlıklı olarak girmemiştir. Mahalli manada kendi aralarında çeşitli toplantılar düzenleyerek mücadelelerini bir süre daha özellikle Şubat ihtilalinden sonra devam ettirebilmişlerdir.¹³⁹ Ancak bu durum uzun süreli olmamıştır. Rusya hiçbir zaman burada yaşayan Türklerin ortak hareket etme gücünü hafife almamış, bu yüzden de bu duruma izin verebilecek her türlü uygulamanın önünü kapatmıştır.

3.3. Çarlık Rusya'sında Kadın

'XV-XVI. yüzyıllarda Rusya'da soylu kadınların evlerine kapandıkları ve yabancı erkeklere gözükmedikleri bilinmektedir.'¹⁴⁰ Hatta bu dönemde kadınların tek başına dışarı çıkmalarının yasaklandığı bile söylenmektedir. Rus kızları bu şekilde kendilerini yabancı bir erkeğin görmesi durumunda, namuslarının kirlendiklerini düşünmüşler, bu sebeple de gezme ya da dolaşmaya bile çıktıklarında kapalı arabalara binmişlerdir.¹⁴¹

Ekim Devrimi'nden önce Rusya'da, özellikle küçük şehirlerde kadın nüfusunun yalnızca küçük bir bölümü endüstride ya da toplumsal açıdan yararlı işlerde istihdam edilmişti. Kadınların büyük bir çoğunluğu, aile içinde ve evde oldukça ağır ve gerçekten eziyetli işler yapmakta olmalarına karşın toplumsal üretimde istihdam edilmelerinde inkâr edilemeyecek engeller vardı. Gerekli mesleki eğitimleri yetersizdi ve %83'ü (küçük şehirlerde %90'dan çoğu) okuma yazma bilmiyordu. Daha da kötüsü, kadınların bu ezilmiş ve eşitsiz statülerine bir de asırlardır süren toplumsal ve psikolojik ön yargıları ekleniyordu.¹⁴²

Çarlık Rusya'sında sosyal yaşam içinde kadınların durumunun çok da parlak olmadığını söylemek gerekir. Rusya'da sosyal statü bakımından da kadınların erkeklere oranla bir adım geride olduğu açıktır. Dolayısıyla bu dönemde Rusya içinde bulunan diğer azınlık kadınlarının da halinin iç açıcı olmaması durumu şaşırtıcı değildir. Görüldüğü gibi Rusya'da çok eski tarihlerden itibaren Ekim devrimine kadar geçen süreçte kadınların sosyal yaşamı için bir düzenleme veya iyileştirme durumu söz konusu olmamıştır. Yani Türk kadınının türlü sebepler sonucu, dönem dönem egemenliği altındaki devletlerin yapısından kaynaklı olan veya dinsel kültürel birtakım sebeplere bağlı olarak ortaya çıkan geri kalmışlığı ve statü

¹³⁸ Aka, 2009, 73.

¹³⁹ Aka, 2009, 74.

¹⁴⁰ Kamalov, 2009, 313.

¹⁴¹ Kamalov, 2009, 313.

¹⁴² Motroshilova, Nelya Vasil'evna. 1986. *Toplumsal Ekonomik Siyasal Yaşamda Kadın, Ülkelerde Örnekler (Toplum Yaşamında Sovyet Kadınları Başarıları ve Sorunları makalesi)*. (çev. Nur Koyuncu).(Haz. Oya Çitci). Ankara: Maya Matbaacılık, 175.

kaybı, aslında Çarlık Rusya'sında bulunan kadınlar için çok da farklı bir durum değildir. Fakat burada özellikle şunu belirtmek gerekir ki Çarlık Rusya'sı içinde bulunan kadınların hepsi zaten erkeklerden geridir. Ancak Türk kadınları ırksal bakımdan, Rus olmadıklarından dolayı, Rus kadınlardan statü bakımından daha aşağıdadır. Bu durumda ırksal farklılıktan ileri gelmiştir. Bu sebeple Çarlık Rusya'sı içindeki Türk kadınları sosyal anlamda çok kötü durumdadır.

3.4. Çarlık Rusya'sında Türk Kadınına Bakış

Çarlık Rusya'sı döneminde Rusya Müslümanlarına bakış açısı ve onları değerlendirme biçiminin olumsuzluklarından, kadınların da nasibini aldığı muhakkaktır. Onlara göre, Müslümanlar kadını köle olarak görmekteydi ve çok eşlilik, harem, peçe gibi uygulamalar bu durumun bir göstergesiydi.¹⁴³ Fakat Müslüman kadını böyle gören Çarlık Rusya'sındaki kadınlar için de farklı bir durum söz konusu değildi.

Onların Türk kadınına bakışı ise genel anlamda, zaten düşük pozisyondaydı. Çarlık Rusya'sında yaşayan Türk kadınlarının Rus kadınlardan farklı olarak görülen yanı ise 'inorodets' yani Rus olmamalarıdır. Ruslara göre Rus olmayan ve Ortodoks olmayanlar daha düşük statüyü temsil etmiştir.¹⁴⁴

Rusya'da Türk kadınlarının bulunduğu durumu göstermesi bakımından önemli bir örnek de 'taaddüd-ü zevcât' tır. Bu erkeklerin dört kadınla evlenmesini onaylayan bir uygulamadır. Ayrıca da 'şeriat hükmü'nden kaynaklı olarak kadına boşanma gibi bir hak da verilmemiştir. Ve doğal olarak da bu uygulamalar Türk kadını toplumda statü bakımından haklı olarak aşağı göstermiştir.¹⁴⁵

Çarlık Rusya'sı bu konuları, halkı İslam'dan uzaklaştırmak için kullanmış, Kur'an'dan kaynaklı olduğunu iddia ettikleri bu düşünceleri kullanarak, kadınları Hristiyanlığa yaklaştırmaya çalışmayı adeta bir görev olarak benimsemişlerdir. Böylelikle erkeklerin de kadınların etkisinde kalarak, peşlerinden gideceğine inanmışlar ve bu amaç uğruna da çok fazla çalışmada bulunmuşlardır.¹⁴⁶ Aslında bu noktada kadının toplum üzerindeki etkisini de görmek mümkündür. Ve Rusya bu bilinçle, planlı olarak hareket etmiştir. Kadınların erkekleri aynı zamanda çocuklarını da peşinden sürükleyecek gücünün olduğunu bilen

¹⁴³ Erşahin, 1999, 258.

¹⁴⁴ Hablemitoğlu, 1998, 1.

¹⁴⁵ Hablemitoğlu, 1998, 3.

¹⁴⁶ Erşahin, 1999, 258.

Rusya, bu önemli ayrıntıyı gözden kaçırmamış ve bu konu üzerinde bilimsel anlamda da ince ince çalışmıştır. Her dönem kadınlar için ya da insanlar için önemli olan özgürlükler noktasını esas alarak toplumun temelini oluşturan kadınları, Hristiyanlığa yaklaştırmak için çabalamıştır. Bu politikanın da bir sonucu olarak Rusya'daki Türk kadınları eğitimden son derece uzak bırakılmışlardır. Kız çocukları için okul olmamasının yanısıra erkek çocuklarının gittikleri okullara kız çocuklarının gitmesi de yasaklanmıştır. Aslında Rusya'nın bu noktada çok fazla çaba harcamasına bile gerek kalmadığını söylemek mümkündür.¹⁴⁷ Çünkü cahil bırakılan halk da bu duruma alışmıştır. Fakat 1905'ten sonra bütün Müslümanların hükümetten eğitim talebinde bulunmasıyla birlikte, Ruslar Kırım bölgesinde, bu dönemde yaşanan gelişmelere dikkat çekerek, eğitimin bütün Müslüman bölgelerinde iyileşmesi halinde, Kırım örneği üzerinden, bu durumun Tatar kadınlarını toplumsal anlamda öne çıkardığını, böylece de dinlerini yayma konusunda etkinleştikleri düşüncesini benimsemişlerdir. Dolayısıyla da taleplere olumlu yaklaşmamışlardır.¹⁴⁸ Hali hazırda bu durum Rusların uzun yıllar uyguladıkları politikalarının bir sonucuyken de olumlu yanıt vermelerini beklemek, boşa bir çaba olarak kalmıştır.

3.5. Toplumun Kadın ve Kadının Toplum Üzerindeki Etkisi

Toplumların kadınlara değer verdiği oranda geliştiğini ve medenileştiğini kabul edip, bunu söylememiz gerekmektedir. Tarih de dönemleri içinde bu durumu kanıtlar pek çok örneği içinde barındırmaktadır. Buna örnek olarak; Roma uygarlığının kadına verdiği değer yüksek olması sebebiyle, Yunan uygarlığından daha üstün görülmesi gösterilebilir.¹⁴⁹ Hatta Roma uygarlığında çok eşliliğe teşebbüs edenler idam cezasına bile çarptırılırdı.¹⁵⁰ Kadınların uygarlığa giden yolda çalışmıyor olması aslında toplumun yarısından faydalanılmadığı¹⁵¹ ve diğer yarısının da boşuna çalıştığı anlamına gelmektedir. Günümüzde bile hâlâ çeşitli meslekler için 'kadın o işi yapabilir mi?' şeklinde ikilemelerin olması toplumlar adına son derece üzücü bir durumdur. Konuyla alakalı:

Büyük Bonapart, Fransa'nın ünlü kadınlarından Madam Campan'a: 'Fransa'da çocukların terbiye olunmak için ne noksanları vardır?' dediğinde, Madam Campan: 'Anneleri' diyerek bilgece bir cevap vermiş. Zikrolunan Bonapart dermiş ki: 'Bir

¹⁴⁷ Hablemitoğlu, 1998, 3.

¹⁴⁸ Topsakal, İ. 2018. *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917)*. 2.Baskı. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 396.

¹⁴⁹ Arsel, 1987, 30.

¹⁵⁰ Sâmi, 1996, 58.

¹⁵¹ Sâmi, 1996, 31.

çocuğun geleceği annesinin elindedir.’ İngiliz bilginlerinden biri demiştir ki: ‘Doğanın kalbimizin üzerine yazı yazmak ve kazımak için kullandığı kalem kadındır.’¹⁵²

Tarih boyunca görünen o dur ki, geri kalmış bir topluma bakıldığında en temel eşitsizliklerin cinsiyetten başladığı görülmektedir. Bu anlamda da kadınlar aslında toplumun seviyesini belirlemede de birer ölçüttür. Toplumun kadına biçtiği değer, o toplumun kültürü, dini, tarihi ve yaşadığı coğrafya ile de doğrudan bağlantılıdır. Öte yandan eğitim ve bilginin her iki cins için de son derece önemli olduğu muhakkaktır. Tabii olarak cahil bırakılan topluluklardan toplum veya uygarlık için bir katkıda bulunmasını beklemek boşuna bir uğraş olacaktır.

Kadının toplum üzerindeki yaptırımı ve gücünü gösteren bir yorum da Abdullah Bubî’den¹⁵³ gelmiştir. Abdullah Bubî, kadınların doğal hak ve özgürlüklerinin verilmesi gerektiğini söylemiş ve aksi bir durumda bu taleplerin zaman içinde Avrupa veya Rusya aracılığıyla topluma yerleşeceğini, bu olayın ise yabancı gelenek ve uygulamaların toplum hayatında genel anlamda bir değişikliğe sebep olabileceğini belirtmiştir.¹⁵⁴

Kadının günümüzdeki konumu ve çalışma yeteneği inkâr edilemeyecek noktada olup, zamanı geldiğinde bir erkekte çok daha fazla çalışarak yapamayacağı hiçbir şey olmadığını, kadınlar her manada göstermişlerdir. Doğrudan bir tek savaşa katılmıyor gibi gözükseler de, savaşan askerleri de kadınlar yetiştirmektedir.¹⁵⁵ Aslında bu noktada Şemseddin Sâmî¹⁵⁶’nin kadınlar hakkında söylediği şu sözler oldukça önemlidir:

...kısrağın attan ne kadar farkı varsa, kadının da erkekte o kadar farkı olması gerekir; kısrağın kullanıldığı her işte kullanıldığı gibi, kadının da erkeğin gördüğü her işi görebilmesi gerekir... kadının yaradılış ve doğası bakımından erkekte biraz farklı olduğu ve erkeğin her gördüğü işi göremeyip, erkeğin göremeyeceği pek çok işler görebildiği anlaşılır.¹⁵⁷

Şemseddin Sâmî’nin bu sözleri aslında uzun yıllar dünya toplumlarının kadına layık gördüğü statüye karşı bir farkındalık yaratması bakımından elbette çok önemlidir. Ki çok eski

¹⁵² Sâmî, 1996, 49.

¹⁵³ Abdullah Bubî: (Tataristan, 1871-1922). Uzun yıllar çarlık rejimine karşı olan, ünlü eğitimci ve din reformcusudur.

https://books.google.com.tr/books?id=o1RwkhNOJsC&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summari_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, s.32.

¹⁵⁴ Aka, 2009, 80-81.

¹⁵⁵ Celâsın, 1946, 9.

¹⁵⁶ Şemseddin Sâmî (ö. 1536) Sübülü’l-hüda ve’r-reşad adlı eseriyle tanınan âlim. Dimaşk’ın Salihîye semtinde dünyaya geldi. Hayatına dair fazla bilgi yoktur. Mısır’a giderek Kahire’deki Berkukıyye Medresesi’nde müderrislik yaptı. Döneminin önemli âlimlerinden sayılan ve çok sayıda öğrenci yetiştiren Şemseddin eş-Şamî 7 Şubat 1536’da Kahire’de vefat etti. Şâmî’nin ilim sahibi ve faziletli bir kişi olup zâhidâne bir hayatı benimsediği, teklif edilen görev ve ihsanları kabul etmediği, çevresinde bulunan herkese yardım etmeye çalıştığı belirtilmektedir. Hiç evlenmemiş ve tamamen ilimle meşgul olmuştur. Daha fazla bilgi için bkz. *Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi. (2010). TDV Ansiklopedisi. (38. Cilt) (s.330-331). İstanbul: TDV.*

¹⁵⁷ Sâmî, 1996, 12-13.

dönemlere baktığımızda kadınların savaşmaktan da kaçmadıklarını görmekteyiz. Ayrıca kadınların tabii, yaradılışından kaynaklı tesiri olmasaydı, toplumların vahşi yapısının yumuşaması ve medeniyete dönülmesi oldukça zor olurdu.¹⁵⁸ Kimi zaman dini, kimi zaman kültürel, bazen coğrafi etkilerden kaynaklı sınırlamalara maruz kalmış olan kadınların, yok sayılmayacak oldukları muhakkaktır. Ancak üzücü olan şudur ki, hemen hemen her dönemde hak isteme mecburiyetinde kalmış olmalarıdır. Kuşkusuz bu durum siyasi-sosyal gücün erkeklerin elinde bulunduğu için dolayıcıdır.

Tarihsel anlamda toplumların gelişmişlik seviyelerine bakıldığında, kadının sosyal, siyasi hayata katıldığı topluluklarda ilerleme dönemlerinin yaşandığı göze çarparken, kadının ezildiği, statüsünün düşürüldüğü topluluklarda gerileme döneminin yaşandığı ortadadır.¹⁵⁹

Kadının toplumu besleyen en önemli unsurlardan biri olduğunu en başta itibaren kabul etmek gerekir. Çünkü kadın, aile içinde ve dışında gerekli fedakârlığı ve çabayı göstermediği takdirde, ailenin temeli sağlam olmaz ve bu durumda hali hazırda çocukların geleceği de gölge de kalmış olur. Dolayısıyla toplumun en temel yapısı olan ailede bozulmalar kaçınılmaz bir hal alır.¹⁶⁰ Kadın aileyi oluşturan en temel unsurlardan birisi olmasının yanında erkekleri terbiye eden ve biçimlendirendir de.¹⁶¹ Doğal olarak kadın toplumun ahlaki davranışlarını yönlendiren en önemli unsurlardan biridir.

Türklerin tarihine bakıldığında da devletin ana öğelerinden birinin aile olduğu görülmektedir. Bu sebeple de, bu gerçeğin farkında olan Türk toplumu içinde kadın her daim değer görmüştür. Kadına değer vermeyen toplumlarda, cahillik kaçınılmaz olup, uygarlık ve yaratıcılıktan da söz etmek mümkün değildir.¹⁶² Tarih bize birçok kez göstermiştir ki ilerlemek isteyen toplumlar kadınları geride bırakarak bunu yapamayacaklarını anlamışlardır. Kadın değer görüp, kendi benliğini buldukça ve yapabileceklerinin farkına vardıkça da toplum içinde hem ekonomik, hem siyasi, sosyal anlamda yaratıcılığını gün yüzüne çıkarmak için kendisinde güç bulacaktır.¹⁶³ Fakat toplumdan ayrı bir unsur olarak görülemeyecek olan kadınların bu anlamda gerek toplumsal, gerek siyasi, gerekse dinsel hiçbir engellemeyle karşılaşmadan toplumda var olmaları her daim gerekmektedir. Aksi

¹⁵⁸ Sâmî, 1996, 12-13.

¹⁵⁹ Akagündüz, Ü. 2015. *II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak*. (1. Baskı). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 103.

¹⁶⁰ Celâsın, 1946, 17.

¹⁶¹ Sâmî, 1996, 5.

¹⁶² Arsel, 1987,31.

¹⁶³ Tayanç, F. 1977. *Dünyada ve Türkiyede Tarih Boyunca Kadın*. (1.Baskı). Ankara: Toplum Yayınları,180.

uygulamalar hangi toplum olursa olsun milletleri kuşkusuz ki geriye götürmüştür. Onlara hiçbir yarar sağlamadan medeniyeti geciktirmekten başka hiçbir yarar sağlamamıştır.

Çarlık Rusya'sı ve içinde yaşayan Türkler özelinde konuya ayrıntılı olarak bakıldığında aslında, kadınları her ne sebeple olursa olsun erkeklerden daha düşük toplumsal statüde olduğu açıktır. Bu noktada önemli olan ve farkı ortaya koyan kuşkusuz ki sebeplerdir. Rusya içerisinde bulunan Türklerin uzun yıllar maruz kaldığı, Rus baskısı ve dolayısıyla İslamiyet'in var olan cehaletten kaynaklı yanlış yorumlanması, Çarlık Rusya'sı içerisinde bulunan Türk kadınlarının durumunu olumsuz yönde etkilemiştir. Ve burada bulunan Türk kadınları uzun yıllar kötü uygulamaların mücadelesini vermişlerdir. Aynı zamanda bu mücadelede en büyük destekçileri hiç kuşkusuz aydın, Türk erkekleri olmuştur. Çarlık Rusya içinde ki Rus kadınları açısından bakıldığında buldukları düşük statüye sadece kendi hükümetlerinin uygulamaları sebebiyle maruz kaldıkları ortadadır. Dolayısıyla buradaki en önemli fark iki millet kadınları arasındaki şartların asla eşit olmadığıdır. Tam da bu sebeple Türk kadınlarının Çarlık Rusya'sında ki hak arama mücadeleleri asla tek başına sıradan bir mücadele olarak görülmemeli, dinsel, siyasi, sosyal mücadelelerinin ağırlığı her daim göz önünde bulundurulmalıdır.

4. TÜRKLERDE AYDINLANMA

4.1. Müslüman Türklere Uygulanan Politikalara Türk Dünyasından Tepkiler

Rusların Kırım'ı ilhak etmelerinde sonra Türk dünyası üzerinde uyguladığı politika, genel manada Türk bölgelerine 'medeniyet getirmek' adı altında, kendine bağımlı hale getirerek ilerlemek şeklinde olmuştur. Rusya'nın kendi halkına tanıdığı hakları, bölgedeki Türklere tanımadığı durumu artık aşikâr bir hal almıştır. Bu konuda ki huzursuzluğun giderek artması sonucu da Türklerin hak arama talepleri iyiden iyiye açığa çıkmıştır.¹⁶⁴

1905 İhtilâli öncesinde, Rusya Türklerine siyasi manada söz, düşünce, toplantı, gösteri gibi temel haklar tanınmamıştır. Gerek basın-yayın faaliyetleri, gerekse eğitim ve dini faaliyetler, Çarlık Hükümetlerinin çok sıkı denetimi altında tutularak sürekli baskı her anlamda uzun yıllar sürmüştür. Tüm bu zorlamalar Hasan Bey Zerdabi, İsmail Gaspıralı, Ali Merdan Topçubaşı, Nasib Yusufbeyli, Dr. Hüseyinzade Ali Bey, Ahmed Ağaoğlu, Ahmed Baytursun, Mağcan Cumabay, Ali Han Bökeyhan, Ayaz İshaki¹⁶⁵, Abdürreşid Mehdi, Musa Carullah Bigi ve daha birçok 'milliyetçi-reformcu' nun ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Saray, M. 1987. *Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 19.

¹⁶⁵ Muhammed Ayaz İshaki (idilli) (1878-1954), Tatar yazar, siyasi bir önder. 1899'da Rus-Tatar Öğretmen Okulu'ndan mezun olmuştur. Ayaz İshaki, I.Dünya Savaşı'nda Türkçü bir tavır içine girerek, Türklere karşı savaşmama çağrısında bulunmuştur. Bütün Rusya Müslümanlarının Toplantılarına katılmıştır. Ekim devriminden sonra Türkiye'ye göç etmiştir. Paris'teki 'Promethee' grubunun aktif üyesi konumunda olmuştur. Türk Yurdu dergisinde çalışmıştır. 1954'te Ankara'da vefat etmiştir. *Bozkurt, Giray Saynur. 2008. 1905-1907 Yılları Rusya Müslümanlarının Siyasi Kimlik Arayışı. (1. Baskı). İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 145.*

¹⁶⁶ Hablemitoğlu, N. 1997. *Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri (1905-1917)*. Ankara: Kırım Dergisi Tarih Araştırmaları,9.

Resim 4.1. Türk Aydınlanma hareketin liderlerinden Ayaz İshaki.¹⁶⁷

Kırım'da yenilikçi hareketlerin başlamasına sebep olan ve bu faaliyetlerin fitilini ateşleyen kişi de İsmail Gaspıralı olmuştur. O, aslında uzunca bir süre Rus hükümetine, bölgede bulunan Türklerin taleplerini anlatmak için kanuni yollarla pek çok kez girişimde bulunmuş ise de çabaları maalesef sonuçsuz kalmıştır. İsmail Gaspıralı, 1881'de Akmesid'de çıkan 'Tavrida' adlı gazetede 'Rusya Müslümanları' isimli bir makalesinde şunları yazmıştır:¹⁶⁸

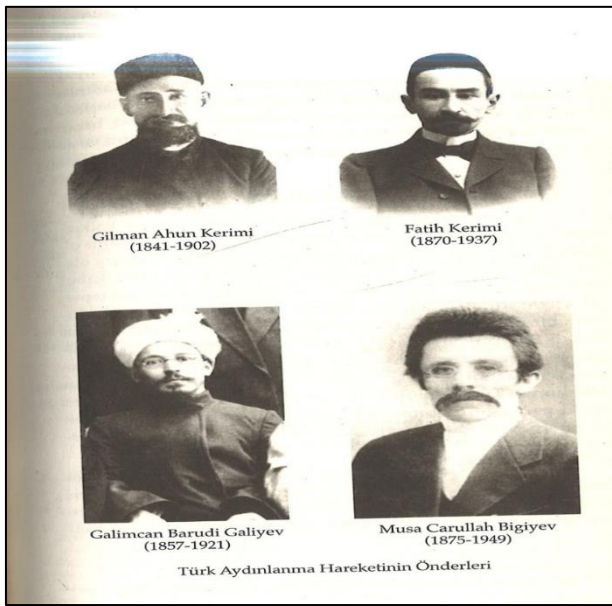
Rusya'da yaşayan İslamları Ruslaştırmak vâhid bir Rus milleti meydana getirmenin mümkün olmadığını hem Ruslar ve hem de bizim münevverimiz anlamış bulunmaktadır. Bu durumda yapılacak iş, Türk kavimlerine eğitim ve öğretim sahasında gerekli kolaylığı göstermek ve onların kendi kültürleri dâhilinde yetişmelerine müsaade etmektir. Bunun için gerekli matbuat da verilmelidir. Buna mukabil Rus mekteplerinde okumalıdırlar diyeceksiniz, bu fertler için mümkün ise de kitle için kabil değildir. Rus mektebi Türk halkı için ölü doğmuş bir müessesedir. Rusya'da yüksek tahsil hükümet lisanı olan Rus lisanını bilmekle olur, fakat halk mektepleri ile küçük sanat mektepleri Türk lisanında olmalıdır. Bu sayede ilim halk arasında daha sür'atle intişar eder... Ruslaştırma yerine devleti teşkil eden kabilelerin milliyetlerine hürmet ve tam müsavata malikiyetleri devletin vahdetine yarayacağı gibi maarifin kuvvetlenmesine, çalışmanın ve hayatın daha iyi ve müreffeh şekle girmesine de yardım edecektir. Hakka, adalete istinat eden bu sistem ve idare tarzı dünyanın medeni milletlerinin ekseriyet-i azimesinde tatbik olunduğunu görmekteyiz. Mesela,

¹⁶⁷ Bozkurt, G. S. 2008. *1905-1907 Yılları Rusya Müslümanlarının Siyasi Kimlik Arayışı*. (1. Baskı). İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 87.

¹⁶⁸ Saray, 1987, 20-23.

Rusya'nın, Amerika ve İsviçre gibi milletlerin tam müsavata malik olduğu bir federasyon şeklinde yeniden kurulmasının zaruri olduğu aşikâr bir hadisedir.¹⁶⁹

İsmail Gaspıralı'nın makalesinden de anlaşılacağı üzere, Rusya Müslümanlarının yaşadığı sıkıntılar, tüm kısıtlamalara rağmen gün yüzüne çıkartılmaya çalışılmıştır. Rus halkıyla eşit hak talepleri, dile getirilerek halkta bilinçlendirmeye gidilmeye çalışılmıştır ki, bu talep ve bilinçlendirme daha sonraları fırsat bulunan her ortamda tekrarlanmıştır. İsmail Gaspıralı'nın bu noktada kahraman gibi gösterilmesinin sebebi, susan bir topluluk içinde bağırmağa başlayan ilk kişi olarak cesaretine ve bilgisine duyulan hayranlıktır.

Resim 4.2. Türk Aydınlanma hareketinin önderleri.¹⁷⁰

4.2. Kırım'da Türk Aydınlanma Hareketini Başlatan İsim: İsmail Gaspıralı ve Ceditçilik, Kadimcilerin Tepkisi

Kırım Tatarları arasında milli hareketin doğuşu XIX. yüzyılın son çeyreğine rastlamaktadır. Kuşkusuz bu hareket aynı zamanda bir Tatar uyanışı olup iktisadi, dini, kültürel olmak üzere hemen hemen tüm alanları kapsamaktadır.¹⁷¹ Aslında bu milli hareketin hem ayrı hem de birbirine bağlı iki hareketten meydana geldiği söylenebilir. Sorunlar bir yandan Müslüman halkla Rus idaresi arasında yaşanırken, diğer yandan Müslüman topluluğu içinde gelenekçi

¹⁶⁹ Saray, 1987, 20-23.

¹⁷⁰ Saynur, 2008, 181.

¹⁷¹ Zenkovsky, S. A. 2000. *Rusya'da Türkçülük ve İslam*. (Çev. Ali Nejat Ongun). Ankara: Günce Yayıncılık, 21.

ulema ile modernleşmek için çaba gösteren aydın zümre arasında yaşanmıştır.¹⁷² Bu durum zaman zaman gelenekçi Müslümanlar olan ‘kadimciler’ ile Rus hükümetinin ortak çıkarları doğrultusunda yakınlaşmasına dahi ortam hazırlamıştır.

4.2.1. İsmail Gaspıralı

1783 ile Nisan 1883 arasındaki devir için Kırım Tatarları bakımından çok da aydınlık bir devir olmadığını söylemek mümkündür. Kırım Tatarları bu dönemde sosyal, dini, kültürel ve ekonomik alanlarda son derece büyük bir tahribatla karşı karşıya kalmışlardır. Kırım Tatar toplumu, bu dönemde o kadar fazla ezilmiş ve cahil bırakılmaya çalışılmıştır ki, Rus hakimiyetinin başından XIX. yüzyılın sonlarına kadar olan bu süreçte, önemli bir alanda kendini gösterebilen ve kendini geliştirmiş herhangi birini göstermek oldukça zordur. Aynı şeyleri kuşkusuz tüm alanlar için söylemek mümkündür.¹⁷³ XIX. Yüzyılda Kırım bölgesinde Hristiyan faaliyetleri oldukça artmış, dolayısıyla Kırım’dan çeşitli bölgelere göçler yaşamaya başlamıştır. Bölgeyi hemen hemen 1.5 milyon insan terk etmiştir.¹⁷⁴ Bu ümitsiz durum içinde İsmail Gaspıralı’yı, Kırım Tatarlarının, Rusya içinde bulunan bütün Türklerin, Bolşevik devrimi öncesindeki dönemi göz önüne alındığında, en önemli şahsı olarak tanıtmak, yanlış olmayacaktır.¹⁷⁵ Ayrıca şunu da söylemek gerekir ki, böylesine baskı içinde sıkışıp kalmış, geri bırakılmış bir halkın içinden çıkıp, var olan düzeni eleştirmek ve bu düzene alışmış insanları harekete geçirmek için kendinde güç bulup, çabalamak, son derece cesaret isteyen bir iştir.

İsmail Bey 1851 yılında Kırım, Bahçesaray’ın Avcıköyü’nde dünyaya gelmiştir.¹⁷⁶ Babasının, Gaspıra köyünden olması kendisine Gasprinski lakabının verilmesine neden olmuştur.¹⁷⁷ “1854 Akyar (Sivastopol) muharebesi esnasında babası Mustafa Ağa bütün ailesi ile Bahçesaray’a yerleşti.”¹⁷⁸

İsmail Gaspıralı, Akmesic’te ortaokulu bitirmiş ardından, Vronej’de askeri bir okula kaydedilmiş¹⁷⁹, sonrasında ise eğitimini Moskova’da Rus okullarında devam ettirmiş, ayrıca

¹⁷² Fisher, A.2009. *Kırım Tatarları* (Çev. Eşref B.Özbilen). İstanbul: Selenge Yayınları, 105.

¹⁷³ Kırımlı, H. 1996. *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 37.

¹⁷⁴ Ortaylı, İ. 1968. *Çarlık Rusyasında Türkçülük Hareketleri ve Gaspıralı İsmail Bey*. Ankara: Milliyetçi Türk Kadınları Derneği Yayınları, 6.

¹⁷⁵ Kırımlı, 1996, 37.

¹⁷⁶ Saray, 1987, 1.

¹⁷⁷ Oba, A. E. 1995. *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*. (1.Baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 149.

¹⁷⁸ Saynur. 2008, 56.

¹⁷⁹ Saray, 1987, 1.

tüm bunların yanında Fransa ve Türkiye’de de bulunmuştur.¹⁸⁰ Buralarda bulunduğu dönemlerin onun milliyetçilik, ulusçuluk düşüncelerine önemli katkılar sağladığını da göz ardı etmemek gerekir.¹⁸¹

1868’de Zincirli Medresesi’nde Rusça öğretmeni olarak görev yapmıştır. Ardından 1872’de Paris’e gitmiş, bu sayede Rusçadan başka Fransızca da öğrenmiştir. Bu durum onun Batı dünyasını daha yakından tanıyarak, kendi gözlemlerini yapabilmesine imkan sağlamıştır.¹⁸² 1875’in sonlarında Bahçesaray’da Belediye başkanlığı yapmıştır.¹⁸³ Gaspıralı gençlik yıllarından itibaren, Rusya’daki halkçılık akımından etkilendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Gaspıralı’nın ‘halkçılık’ anlayışında kuşkusuz halkı iyi analiz ederek, uzun süredir var olan sindirilmişliği canlandırarak, harekete geçirme gayesi yer almaktadır.¹⁸⁴ Belediye başkanlığı yapmış olması kuşkusuz toplumda ki sorunları daha rahat gözlemlemesine sebep olmuştur. Bu şekilde her anlamda kendini geliştirmeye devam eden Gaspıralı, ardından öğretmenlik yapmış ve Tercüman gazetesini yayımlamaya başlamıştır. Bu gazeteyle birlikte dilde, fikirde, işte birlik ilkesini gün yüzüne çıkartmıştır. Bu ilke ve gazete Rusya’da ki Türkler arasında milli anlamda uyanışa sebep olduğu gibi İstanbul’da da muhakkak etkisini göstermiştir.¹⁸⁵ Bu ilkeyle Gaspıralı’nın gerçekleştirmek istediği ve aslında diğer sorunların da temelini oluşturan eğitim meselesi olmuştur.¹⁸⁶ Devamında ise, basın aracılığıyla halkı aydınlatmak ve ortak bir dil oluşturulmasını sağlamak için çaba sarfetmiştir.¹⁸⁷ Gaspıralı’nın hayata geçirmek istediği düşünceleri; Batı’dan yararlı olarak gördüğü bir takım fikirleri Türk topluluklar arasında yayılımını sağlamak, eğitimde reformu sağlamak, İstanbul Türkçesini ortak edebi dil haline getirebilmek şeklinde söyleyebiliriz. Ayrıca bu konular hakkında yaptığı çalışmalar sadece Tercüman’da yayımladığı yazılardan ibaret olmayıp bu konularla ilgili eserler de vermiştir. Bunlar; Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvazene (1885), Kolera Vebası ve Onun Deva ve Darusu (1887), Beden-i İnsan (1901), Mirat-ı Cedid (1901)’tir.¹⁸⁸

¹⁸⁰ Devlet, N. 1999. *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 17.

¹⁸¹ Zenkovsky, 2000, 27.

¹⁸² Saray, 1987, 2.

¹⁸³ Devlet, N. 1988. *İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 18.

¹⁸⁴ Gündoğdu, A. 2014. “İslam Toplularının Çağdaşlaşma Sorunu Karşısında İsmail Gaspıralı’nın Yenilikçi Çizgisi”. M. Eriş (Editör). Vefatının 100’üncü Yılında Gaspıralı İsmail Bey. Birinci Baskı. İstanbul. Eskişehir Valiliği Kültür Yayınları, s. 36-49.

¹⁸⁵ Kırımal, e. 1962. *Kırında Türk Katliamı*. İstanbul: Toprak Dergisi Yayınları, 8.

¹⁸⁶ Saray, 1987, 26.

¹⁸⁷ Maraş, İ. 2014. “İsmail Gaspıralı ve Siyasi Faaliyetleri.” M. Eriş (Editör). Vefatının 100’üncü Yılında Gaspıralı İsmail Bey. Birinci Baskı. İstanbul. Eskişehir Valiliği Kültür Yayınları, s. 28-35.

¹⁸⁸ Ercilasun, A. B. (1991). “İsmail Gaspıralı’nın Fikirleri”, Türk Kültürü, C.29, sayı:337-338, 74.

1883'ün 10 Nisan'ın da ilk olarak çıkartılmaya başlanan bu gazetenin başına Gaspıralı şöyle yazmıştı: “Gazetemizin neşrine başladığımızdan okuyucularımıza ifademiz odur ki, medenî hayattan faydalı haberler ve fikirler beyanı ve millî ihtiyaçlardan Rus cemiyetini haberdar eylemek *Tercüman*'ın başlıca hizmeti olacaktır.” diyerek gazeteyi çıkartmakla ilgili sebeplerinden birini halkla paylaşmıştır.¹⁸⁹ Gazetenin ismine aynı zamanda yayın anlayışı ve işlenecek meseleler konusunda ilham kaynağı olan Ahmet Mithat Efendi'nin *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi olmuştur.¹⁹⁰ *Tercüman* 10 Şubat 1918'de yazarlarının aldığı kararla kapatılmıştır. Ayrıca İsmail Gaspıralı'nın kızı olan Şefika Gaspıralı alınan bu kararla ilgili olarak, “Öldürülmeğe, ölmeyi tercih ettik.”¹⁹¹ diyerek, konuyla alakalı olarak cesaretlerini bir kez daha göstermiştir.

Rusya gazetesinin çıkarıldığı dönemde son derece baskıcı uygulamalarının varlığıyla bilinmektedir. Bu sebeple gazetesinin çıkartılmasına Rus hükümetinin izin vermesiyle ilgili olarak;

‘Cafer Seydahmet Kırım’ın ifadesine göre *Tercüman* gazetesini çıkarma izninin verilmesinde büyük olasılıkla şu faktörler rol oynamıştı: Kırım'ın Rus hakimiyeti altına girmesinin 100. Yılı 8 Nisan 1883'te kutlanacaktı. Bu tarihi kutlama nedeniyle Rus Hükümetinin ana dilde (Türkçe) bir neşriyata müsaade etmesi olasılık dahilindeydi... Hükümetin *Tercüman* adlı gazetesinin neşrine müsaade etmesi, yerli Müslümanların Rusya'ya karşı sempati duymalarını sağlamak gayesi ile de izah olunabilir.’¹⁹²

Gaspıralı, aslında Kırım'daki küçük Tatar toplumundan yola çıkarak, Türklerin buradaki varlıklarını korumanın yolunun, Rus İmparatorluğu topraklarında yaşayan diğer Müslüman halklarla daha fazla yakınlaşmaktan geçtiğini düşünmüştür.¹⁹³ Böylelikle ilk Türkçülük hareketi başlamış,¹⁹⁴ hatta bazı dönemlerde İstanbul içinde 5 binin üzerinde satmış olan *Tercüman* gazetesi sonraları Mısır, İran, Hindistan hatta Fas'ta bile satılmaya başlanmış olmasının büyük bir başarı olduğu muhakkaktır.¹⁹⁵ Görüldüğü gibi Rusya'nın çizdiği bütün olumsuz tabloya rağmen gazete, Doğu Türkistan'dan Kahire'ye kadar, İslam Dünyasının her tarafında okunmuştur. Bu durum aslında ‘birlik’ olmanın ve birlikte hareket etmenin ne

¹⁸⁹ Kerimî, F. 2004. *Kırım'a Seyahat*. Hayri Ataş(Haz.). (1.Baskı). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 84-85.

¹⁹⁰ Gündoğdu, A., 2014, 36-49.

¹⁹¹ Hablemitoğlu, 1998, 265.

¹⁹² Bozkurt, 2008, 66.

¹⁹³ Georgeon, F. 1986. *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*. Ankara: Yurt Yayınları, 26.

¹⁹⁴ Ortaylı, 1968, 15.

¹⁹⁵ Devlet, 1988, 48.

kadar önemli olduğunu göstermektedir.¹⁹⁶ Gazete o kadar etkili olmuştur ki, yaklaşık 25 yıl Rusya Türkleri kamuoyunun şekillenmesinde öncü bir rol oynamıştır.¹⁹⁷ Dolayısıyla Tercüman Türk Dünyasının tanınması ve fikirlerinin yayılması açısından da son derece önemli bir konumda olduğundan, Gaspıralı gazeteyi çıkarmadan önce Ninji Novgorod ve Kazan'a gitmiş, buranın ileri gelenlerinden, din âlimi ve tarihçi Şihabeddin Mercanî¹⁹⁸ ile de görüşmüştür. Gaspıralı, Petersburg'ta yaptığı görüşmeler neticesinde tercüman gazetesini çıkarmak için izin alabilmiştir.¹⁹⁹

“Gaspıralı'nın özellikle Tercüman gazetesiyle yaymak istediği fikirler şöyledir:

1. Avrupaî manâda okullarda eğitim yapılması,
2. Türkler için ortak bir yazı meydana getirilmesi,
3. Kadının esaretten kurtulması,
4. Rusya Türklerinin iktisadî hayata katılmaları,
5. Dinî idarelerin düzeltilmesi,
6. Yardımlaşma cemiyetlerinin kurulması vb.”²⁰⁰

Kuşkusuz İsmail Gaspıralı'nın bu fikirleri sadece Rusya Müslümanları için değil, Osmanlı dahilinde ki Türkler için de geçerliydi. Fakat Tercüman gazetesi çıkarılmaya başlandığı altı yıl içinde Osmanlı devletine girmesi yasak hale getirilmiştir.²⁰¹

İsmail Beyin düşünceleri içinde ilk sırayı dilde birlik almaktaydı. Türk dünyası için ortak olan dilin ise, İstanbul Türkçesi olması gerektiğini savunuyor, Tatar ve Türk ayrımının da olmadığını özellikle vurguluyordu.²⁰² Tercüman gazetesinin Kırım'daki eğitim ve kültürel manadaki faaliyetlerini de içinde alan, tüm kursların ve çalışmalarının masrafları İsmail Gaspıralı'nın kendi bütçesiyle, tarafından karşılanmıştır.²⁰³

¹⁹⁶ Maksudoğlu, M. 2009. *Kırım Türkleri*. (1.Baskı) İstanbul: Ensar Neşriyat, 103.

¹⁹⁷ Zenkovsky, 2000, 28.

¹⁹⁸ Şihabeddin Mercanî (1818-1889). Kazanlı Tarihçi ve ıslahatçı din âlimi. 1818'de Kazan yakınındaki Yabancı köyünde doğdu. Atalarının bu civardaki Mercan köyünden olmaları sebebiyle Mercanî nisbesiyle tanındı. Tahsiline babasının medresesinde başlayan Mercanî Arapça, Farsça, kelam, mantık ve fıkıh usulü dersleri okudu. 1838'de dini ilimlerde ilerlemek amacıyla Maveraünnehir yolculuğuna çıktı. Bu yolculuğu onun fikirselleşmesine sebep olmuştur. Daha fazla bilgi için bkz. *Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi*. (2004). *TDV Ansiklopedisi*. (29. Cilt) (s.169-172). Ankara: TDV.

¹⁹⁹ Devlet, 1988, 19-22.

²⁰⁰ Devlet, 1988, 54.

²⁰¹ Gündoğdu, A. 2012. 'Gaspıralı İsmail Bey ve Türk Aydınlanması'. *Türkiz Dergisi*. Sayı: 17. 11-24.

²⁰² Ortaylı, 1968, 15.

²⁰³ Hablemitoğlu, 1998, 50.

Resim 4.3. Tercüman gazetesinin 10. Yıl jübilesinden bir kare.²⁰⁴

1860-1870 yıllarında İsmail Gaspıralı için yol gösterici niteliğindeki fikir adamı, onun ufkunu açmasında öncü olan kişi, Afganlı Cemaleddin Afganî²⁰⁵ olmuştur. Gaspıralıyı etkileyen, ortaya atmış olduğu 'Pan-İslamizm' fikri olmuştur. Afganî, İslam dininin, hurafelerden, yanlış inanışlardan, adetlerden temizlenerek, aydın seviyesinin yükselmesini, buna bağlı olarak da eğitim niteliğinin geliştirilmesini savunmuştur.²⁰⁶ Dolayısıyla bu düşüncelerden etkilenen İsmail Gaspıralı, İslam dünyasının gerek fikri bakımdan uyanması gerektiğini, gerekse uygulanış bakımından yanlışlardan arındırılması düşüncesi içinde olmuştur. Bu durumun değiştirilmesi için de yoğun çaba göstermiştir. Tercüman gazetesi 1883 yılında, Türkçe ve Rusça olarak çıkartılmıştır. Bu durum Türk birliğine doğru atılan ilk adım olması bakımından önemlidir.²⁰⁷

İsmail Gaspıralı sonraki süreçte, Kazan'da çıkan pek çok derginin ortak Türkçeyle çıkartılmaması konusunda da tepki göstermiştir. İsmail Gaspıralı'nın önemli farklarından

²⁰⁴ Bozkurt, 2008, 69.

²⁰⁵ Cemaleddin Efgani (1838-1897). İslami uyanışı etkileyen XIX. Yüzyıl fikir ve siyaset adamlarından. Amerika'dan İngiltere'ye kadar Batı'da, Mısır'dan Hindistan'a kadar Doğu'da yaptığı seyahatler, etkilediği şahıslar ve zümreler, karıştığı olaylar ve hareketler, geride bıraktığı eserler ve öğrencilerle XIX. Yüzyıl İslam dünyasının düşünce ve siyaset hayatında önemli yeri bulunmaktadır. Efgani on sekiz yaşına kadar Kabil'de kaldı; ilk öğrenimini alim bir kişi olan babası Safder'den yaptı. Ülkenin meşhur bilginlerinden dil, tarih, din, felsefe, matematik, tıp ve siyaset alanında dersler aldı. Daha sonra tahsilini geliştirmek üzere Hindistan'a gitmiştir. Burada Avrupa bilim ve edebiyatı ile tanışmış, eskiden beri zihninde taşıdığı ıslahat düşüncesi Hindistan'da biraz daha netleşmiş ve güç kazanmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. *Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi. (1994). TDV Ansiklopedisi. (10. Cilt) (s.456-466). İstanbul: TDV*

²⁰⁶ Zenkovsky, 2000, 27.

²⁰⁷ Ortaylı, 1968, 17-18.

biri de kendisinin Avrupa'ya yaptığı bir çok gezisi sayesinde kıyaslama yapma imkanı bularak Batı'nın olumlu yönlerini alabilme, kötü yönlerini ortaya çıkartabilme kabiliyetini göstermesidir. Tüm bunları halka yayabilmek ve halkta bir zihniyet değişikliği meydana getirebilme gayesi içinde mücadele etmiştir. Çünkü o, mevcut koşulların sadece dönemsel sorunlardan kaynaklanmadığının farkında olup, köklü bir zihniyet değişikliği yaşanması gerekliliğine inanmıştır.²⁰⁸

İsmail Gaspıralı yaşamı boyunca İstanbul'a çeşitli ziyaretlerde bulunmuş ve kendisini hiçbir zaman İstanbul'dan ayrı tutmamıştır ve burada kendisini farklı biri gibi hissetmemiştir. Yine bir İstanbul ziyaretini tamamlayıp döndüğü sırada Rus jandarmalarının 'Tercüman' matbaasını talan edercesine aradığını görünce, bu durumu şiddetle protesto etmiş ve haliyle içine sindirememiştir. Bu olaydan birkaç ay geçtikten sonra da Gaspıralı hastalanmıştır.²⁰⁹ 1914 yılının yaz aylarına kadar Kırım'da ki doktorların tedavilerinden, hastalığına bir çözüm bulunamamıştır. Çare olması için İstanbul'a da gelmiş fakat durumu iyice ağırlaşmıştı. Akmescit (Simferopol)' de Alman hastanesinde tedavi edilmeye çalışılmış olsa da durumunun farkına varan Gaspıralı 9 Eylül'de vasiyeti yazdırmıştır. 24 Eylül 1914'te 63 yaşında vefat etmiştir.²¹⁰ Vefatı 14 gün sonra yayınlanan Tercüman gazetesinde şöyle duyurulmuştur:

“22 Sentyabr (8 Ekim) 1914 (Sayı: 195) siyah çerçeve içinde, Tercüman 'ın müessisi büyük İsmail Bey Gasprinski hazretleri duçar oldukları hastalıktan rehayab olamayarak Sentyabr'ın 11'inde Perşenbe günü, sabah saat sekiz buçukta ruhlarını teslim etmiş; Sentyabr 12'de Cuma günü saat 2'de cenaze namazı kılınıp defnedilmişlerdir. 32 yaşından sonra babasını kaybetmiş Tercüman, bütün sevgili okuyucularına beyan-ı taziye ile aynı zamanda ye's ve elemine iştiraklerinden dolayı arz-ı teşekkür eder.”²¹¹

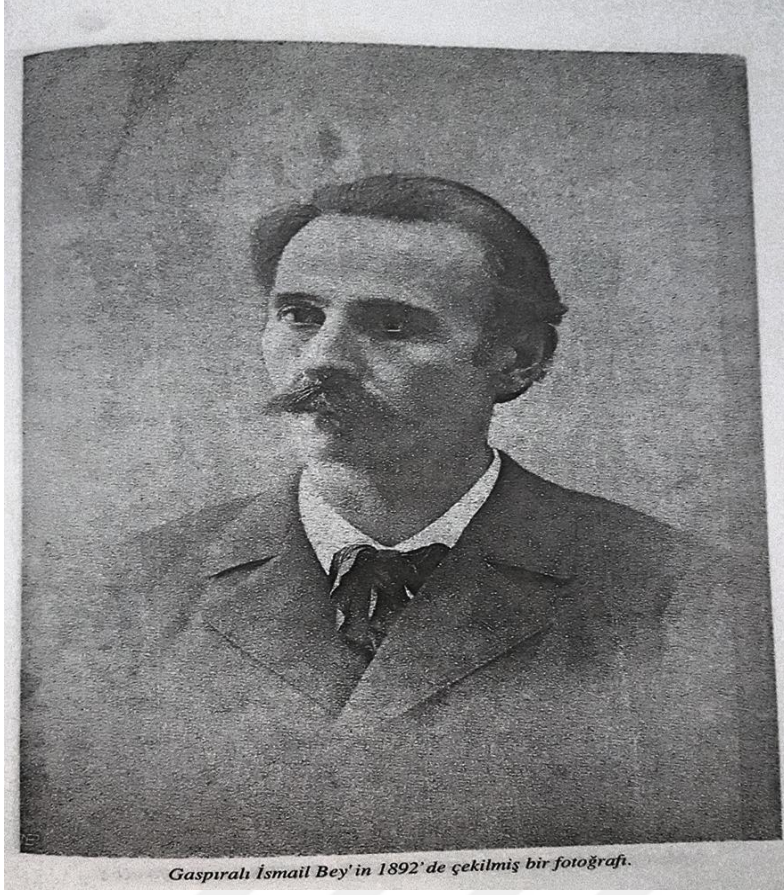
İlandan da anlaşılacağı üzere Türk dünyası, İsmail Gaspıralı için tarifsiz bir üzüntü yaşamıştır. Kuşkusuz çok önemli bir aydın ve fikir adamını kaybetmenin yanı sıra Kırım için adeta bir önder ve yol gösterici olan İsmail Gaspıralı'nın vefat etmesi, başta Kırım olmak üzere Türk dünyası açısından çok yönlü büyük bir kayıp olmuştur. Eserleri ve fikirleri günümüz koşullarında dahi ufuk açıcı niteliktedir. Bu sebeple kendisi ve her daim bilinç, vicdan ve milli duygularıyla hareket ettiği mücadeleleriyle hatırlanacaktır.

²⁰⁸ Maraş, İ. 2014.

²⁰⁹ Saray, M.,1987, 79.

²¹⁰ Akpınar, Y., O, B., Muradov N. (2015). *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri 1*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 64-66.

²¹¹ Akpınar, Y., O, B., Muradov N. (2015), 66.

Resim 4.4. Türk aydınlanma hareketinin önderi İsmail Gaspıralı.²¹²

4.2.2. İsmail Gaspıralı'nın Kadınlar Hakkındaki Söylemleri ve Tercüman Gazetesinde Konuyla İlgili Çıkan Yazılara Örnekler

Çarlık Rusya'sında her anlamda karanlık bir dönem yaşayan sindirilmiş, korkutulmuş, cahil bırakılmış Müslümanların arasında, aydın fikirleriyle öne çıkan İsmail Gaspıralı, döneminin bütün sorunlarının farkındaydı. Yaşanan sıkıntıların arasında önemli bir yere sahip olan kadınların sosyal-siyasal hayattaki konumlarının iyileştirilmesi konusuna da fazlaca kafa yormuştur. Kuşkusuz kızı Şefika Gaspıralı'yı da aynı farkındalık ve bilinç içinde yetiştirmiştir ki kendisi Kırım'da ve Rusya genelindeki Müslüman kadınlar arasında, babası gibi önder bir aydın olmayı başarabilmiştir. Onun söyledikleri, geri bırakılmış, Kırım özelinde, aslında Rus hükümetinin, hüküm sürdüğü bütün Müslümanlar genelinde geçerli olmakta olup, toplumdaki kadın bilincinin artması yönünde de çok önemlidir. Konuyla ilgili İsmail Gaspıralı'nın önderliğinde çıkartılmış olan 'Tercüman' gazetesinde yer alan bazı

²¹² Hablemitoğlu. 1998, 403.

makaleler okunduğunda da onun kadınlar hakkında ne kadar etraflıca düşünüp çalıştığı ve de bu durumu nasıl içselleştirdiği kolayca anlaşılacaktır. Bknz: EK-1.

Tercüman'da yayımlanan birçok makaleden de Kırım'ın o dönem içinde bulunduğu sosyal durumu anlamak mümkündür. Bu yazıların yayımlanma sebepleri kuşkusuz insanları aydınlatmak ve özellikle kadınlara kendi değerlerini farkettilmektedir. Ayrıca senelerce kadınların olması zorunlu, doğal yaşamın bir parçası gibi gösterilen yaşamlarının, aslında öyle olmadığına dair farkındalık yaratması açısından da gazetede yayımlanan makaleler son derece önem taşımaktadır. Bu makaleler sadece kadınlar açısından bir farkındalık yaratmasının dışında erkekler üzerinde de bakış açılarını değiştirmeleri ve aynı farkındalığa erişmeleri noktasında da aynı öneme sahiptir.

İsmail Gaspıralı, özellikle Müslüman kadının özgürlüğe ulaşması noktasını, toplumun ilerlemesinin ve milli uyanışın ön koşulu olarak görmekteydi.²¹³ Ve kuşkusuz mücadelesinde en önemli meselelerden biri olarak gördüğü, kadın meselesine bu hassasiyetle yaklaşmıştır.

Tercüman gazetesinde toplumun hemen her sorununa, her kesimine hitap etmeye oldukça özen gösteren Gaspıralı, sadece konularla alakalı bilgilendirme makaleleri yazmakla kalmamış aynı zamanda çeşitli roman ve hikâyeler de kaleme almıştır. Frengistan Mektupları, Sudan Mektupları, Kadınlar Ülkesi, Gün Doğdu, Arslan Kız, Bela-yı İslam, İki Bahadır... bunlardan bazılarıdır. Bu eserlerden özellikle Kadınlar ülkesi ve Arslan Kız hikâyeleri, İsmail Gaspıralı'nın kadınları nasıl gördüğü veya kadınların toplumdaki yerini ele alış biçiminin görülmesi bakımından oldukça önem taşımaktadır. Ki bu hikâyeler günümüze bile ışık tutacak niteliktedir. Bknz. Ek-2. İsmail Gaspıralı Tercüman'da yayınlanan pek çok yazısı için açıkça ismini kullanmak yerine, farklı takma adlar kullanmıştır. Bunlar arasında en çok kullandığı ismin ise; Molla Abbas Fransevî olduğunu eklemek gerekir. Bu isimle ilk olarak "Frengistan Mektupları" isimli seyahat yazılarını kaleme almıştır.²¹⁴

Ek-2'de görüldüğü üzere Kadınlar ülkesi adlı hikâyesinde, kadınlar ve erkeklerin yer değiştirdiği bir ülke oluşturmuştur. Böylece erkeklerin, kadınların yaşadıklarını anlamalarını kolaylaştırmayı amaç edinmiştir. Bu sayede de aslında Gaspıralı, İslam toplumunda kadının ne halde olduğunu gözler önüne sermiştir. Hikâyeye bakıldığında erkeklerin yemek yaptığı,

²¹³ Gündoğdu, A, 2014, s.36-49.

²¹⁴ Akpınar, Y, O, B., Muradov N.,2015, s. 70-71.

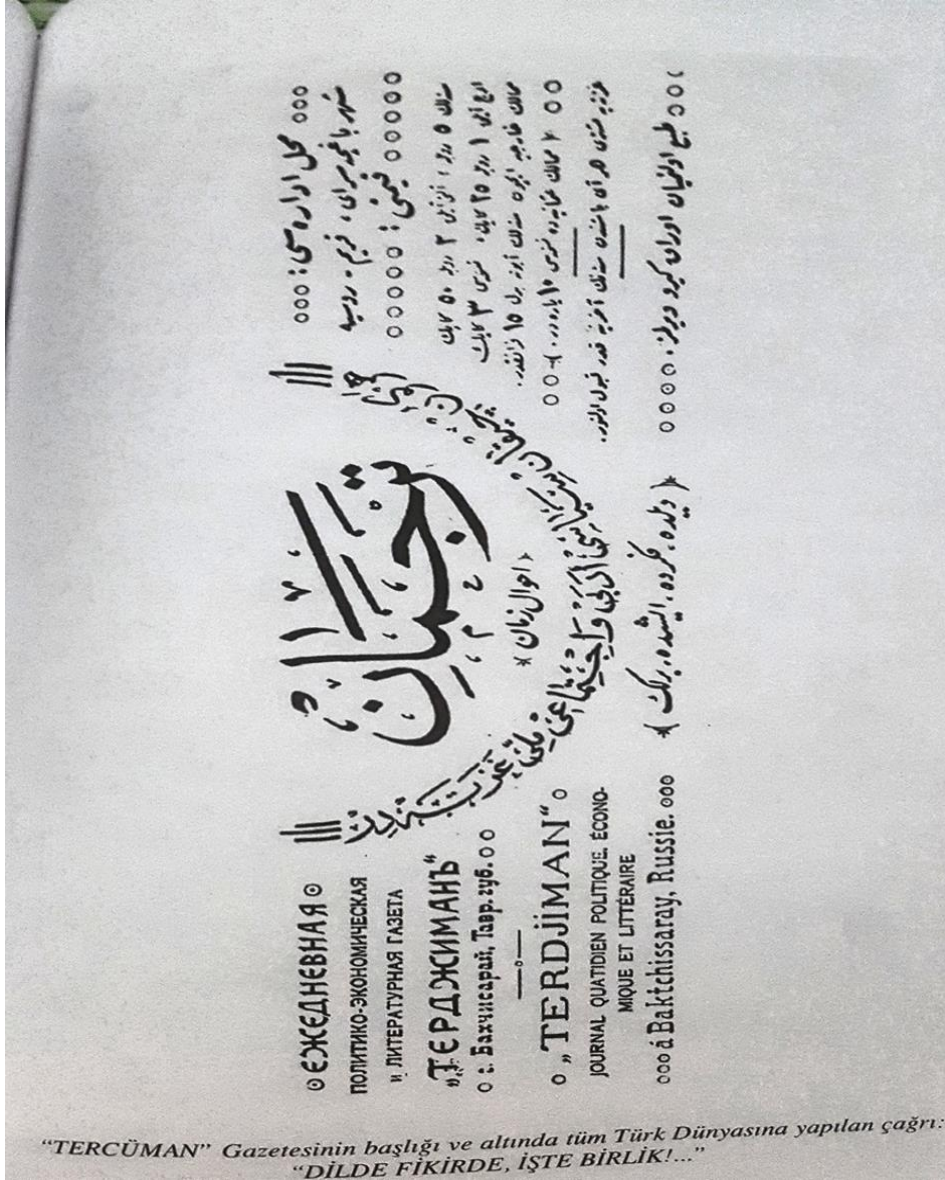
çocuk baktığı, kadınların birden fazla eşle evlendikleri, erkeklerin ise yüzlerini sadece eşlerine gösterebilmesi gibi birçok noktaya değinilmiştir.²¹⁵ Ve bu durum eleştirel bir gözle yansıtılmıştır.

İsmail Gaspıralı'nın yanı sıra Bu dönemde kadınlar özelinde birçok hikaye ve roman tarzında eserler verilmiştir. Bunlar arasında Sadri Maksudi 'nin yazdığı "Maişet" isimli eserde erkeklerin birden fazla kadınla evlenmesi eleştirilmiştir. Ayaz İshaki "Üç Hatun Bilen Tormuş" (Üç Kadın ile Hayat), "Muallime" gibi eserler yazmıştır. İsfendiyar Köpey (ev) "Kaling Mal" isimli eserinde küçük yaştaki kız çocuklarının para karşılığında erkeklere satılması acıklı bir dille anlatılmıştır.²¹⁶

İsmail Gaspıralı, Rusya çatısı altında yaşayan kadın-erkek bütün Müslümanların, birdenbire kendi düşünce seviyesine gelemeyeceğinin ve bunun belli bir süreç gerektirdiğinin farkındaydı. Bu nedenle onların anlayacağı dilden konuşarak, kimi zaman makaleleriyle, kimi zaman konuşmaları ve anlatılarıyla ikna etmeye çalışmıştır. Sonuçta yıllardır alışlagelmiş olan bir 'kadın' figürü ve yaşayışı vardır. Bunu değiştirmeye, geliştirmeye çalışmak elbette ki karşısına bir takım engelleri çıkartacaktı. Bu yüzden aralıklarla gazetesinde çeşitli toplumsal sorunlarla alakalı makale ve hikâyelere yer vererek, uygun gördüğü zamanlarda konularla ilgili itirazlarını yapmış, bulduğu her fırsatı değerlendirmeyi, doğru zamanı ve mekânı kollamayı da bilmesi, onun kişiliğinin bir parçası haline gelmiş ve bu beceresini ustaca kullanmıştır.

²¹⁵ Akpınar, Y., Orak, B., Muradov N., 75.

²¹⁶ Hablemitoğlu, 1998, 120.

Resim 4.5. Tercüman gazetesi.²¹⁷

4.2.3. Ceditcilik (Yenileşme)

Orta Asya'da binlerce yıllık geçmişe sahip Türkler, XVI. yüzyıldan sonra maalesef geri kalmalarına neden olan, skolastik eğitim düzeni ve tevekküle dayalı olan dünya görüşlerini sürdürmüşlerdir. Bu duruma sadece Rus hükümetleri değil, aynı zamanda Türk dünyasındaki coğrafi uzaklıklar; lehçe, mezhep ve kültür farklılıkları gibi pek çok faktör sebep olmuştur. “Ceditcilik” adı verilen yenileşme hareketleri de bu şartlar altında, sayı bakımından az fakat etki bakımından geniş bir alana sahip olan, Türk aydınları tarafından başlatılmıştır.²¹⁸

²¹⁷ Hablemitoğlu, 1998,449.

²¹⁸ Hablemitoğlu, 1998, 18.

XVIII. Yüzyıl'ın sonlarından, XX.Yüzyılın başlarına kadar geçen sürede, İdil-Ural bölgesinde bulunan aydınların, din ve eğitim merkezli yenileşme düşüncesi “ceditcilik” olarak isimlendirilmiştir. 1880'lere kadar olan süreçte daha çok ıslah, tecdit gibi isimler kullanılmıştır. Fakat sonrasında İsmail Gaspıralı ile birlikte bu hareket “usul-ü cedit” olarak anılmıştır. Ceditcilerin özellikle üzerinde durduğu ana konulara bakıldığında bunlar; felsefi ve kelamî meseleler, islam hukuku, toplumsal sorunlar ve dini eğitimin verilmesi ile ilgili konular olduğu görülmektedir. Ceditciler bu anlamda amaçları özellikle inanç ve o inancın yorumlanışının ortaya çıkardığı farklara dikkat çekmek olmuştur. Konuyla alakalı olarak Rızaeddin Fahreddin, kesin kanıtlarla netleştirilmeyen konuların inanca dahil edilmesinin “bidat ve dine karşı bir cinayet” olduğunu belirtmiştir. Ceditci aydınlar özellikle din ve ilimin birbirinden ayrılamayacağı noktasında da birleşmişlerdir. Ceditcilere göre değişen ve dönüşen dünyada hukukun ve toplumun birbirlerine ayak uydurmaları gerekmektedir. Abdullah Bubi, 1902'de Cuma hutbelerinin Tatarca okunması gerektiğini ve böylesinin farz olduğunu özellikle belirtmiştir. Ezberlenmiş Arapça duanın tekrar edilmesinin anlamsız olduğuna da değinmiştir. Elbette ki bu durum dönem içerisinde çeşitli tartışmaların doğmasına sebebiyet vermiş olsa da genel anlamda doğru kabul edilmiştir. Bu bağlamda ilk Tatarca hutbe okuyan kişi Alimcan Barudi²¹⁹ olmuştur. Ceditci aydınların aynı zamanda üzerinde özenle durdukları konulardan biri de kadınlara sosyal, hukuki bir takım hakların verilmesi noktasında olmuştur. Kadınlarla ilgili olarak özenle üzerinde durdukları konulardan biri de kadınların örtünmesi meselesi olmuştur ki bu mesele hakkında İslam dininin yüz örtüsü konusunda bir emri olmadığı hususunda hemfikirdirler. Bu konunun da “hicab” kelimesinin ortaya çıkardığı anlam karmaşasından meydana geldiğinden söz etmişlerdir. Ki “hicap” kelimesinin hem peçe, hem de başörtüsünden kaynaklı anlamlarının olması bu karışıklığın başlıca sebebi olarak gösterilmektedir. Ceditciler kadın ve erkeğin aslında hukuki olarak da eşit olduğu noktasına vurgu yapmışlar ve İslam dininin kadına verdiği hakların zaman içinde ellerinden alındığını savunmuşlardır. Ayrıca İslam dünyasının geri kalmışlığını da kadınların cahil bırakılmasına bağlamışlardır. Buradaki önemli isimlerden Abdullah Bubi, kadınlara gereken hak ve hürriyetin verilmemesi durumunda, bunun yabancı devletler tarafından verilmek isteneceğini, dolayısıyla da bu durumun

²¹⁹ Alimcan Barudi (1857-1921). Rusya Müslümanları müftüsü, eğitimci, gazeteci ve Nakşî şeyhi. Kazan vilayetinin Barudi yöresinde doğdu. İlk öğrenimini İdil-Ural'da Musa Carullah Bigi, Hadi ve Sadri Maksudi gibi devrin ileri gelenlerinin de okuduğu Gölboyu Medresesi'nde, yüksek tahsilini ise yedi yıl kaldığı Buhara'da yaptı. 1884'te açtığı 'usul-i cedit' okuluyla, Rusya Müslümanlarının eğitim ve kültür seviyelerinin yükseltilmesi çalışmalarında başarı kazanmış olan Gaspıralı İsmail Bey'in yolunda yürüyerek yeni usullerle eğitim yapmak üzere Muhammediyye Medresesi'ni kurdu. Daha fazla bilgi için bkz. Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi. (1989). TDV Ansiklopedisi.(2. Cilt) (s.463-464).

yabancı örf ve adetlerin yayılımına imkân oluşturacağı konusuna özellikle vurgu yapmıştır.²²⁰ İdil-Ural bölgesinde bulunan ceditci aydınların dışında Kırım özelinde bu görüşlerin desteklenmesi ve yayılması İsmail Gaspıralı tarafından gerçekleştirilmiştir.

İsmail Gaspıralı genel olarak, başta Kırım Tatarları olmak üzere, Rusya’da bulunan bütün Müslüman halkın geri kalmışlığının ana sebebi olarak eğitimi gördüğünden, eğitim konusuna ayrıca önem vermiş ve dikkat çekmeye çalışmıştır. Okuma yazma oranına bile bakıldığında Rusya genelinde %5’i bile geçmediği görülmektedir.²²¹ Bu eksikliği giderebilmek amacıyla oluşturduğu eğitim programının adı ise “Usul-ü Cedit” olmuştur. Ve zaman içinde Rusya genelinde bulunan reformcu Müslümanlar için kullanılan genel bir ada dönüşerek “cedidciler” olarak da kullanılmıştır.²²²

Resim 4.6. Dönemin önde gelen 'usulü cedit' taraftarları.²²³

İsmail Gaspıralı hemen hemen her söyleminde, Müslümanlığı, eğitim ve adaletle iç içe gördüğünü özellikle belirtmiş, dolayısıyla da bu alanlarda bulunan eksikliklerin giderilmesi gerekliliğini her seferinde dile getirmeye çalışmıştır. Bu söylemlerinden biri şu şekildedir:

...İslamiyet en iptida (ilk önce) iki hâli mucip olur (gerekirir): Biri tahsil, biri ibadettir. Bunun semerâtı (sonuçları) olarak Müslüman bulunan her yerde, tahsil için mektep, ibadet için cami bulunur. Mektep ve cami, yerine göre taştan, ağaçtan ya

²²⁰ Maraş, İ. (2007, 31 Mayıs – 1 Haziran). *İdil Ural Bölgesi Müslümanları ve Ceditçilik Düşüncesi*.

Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumunda Sunuldu, Isparta, 569-579.

²²¹ Gündoğdu, A. 2012, 11-24.

²²² Kırımlı, 1996, 53.

²²³ Hablemitoğlu, 1998, 428.

kiyizden bina edilir (veya keçeden yapılır). Medenî İslâmların mektep ve camileri malûm yerlerde bulunup; bedevîlerin mektep ve camileri özleri ile beraber hareket eder; göçer, seyyardırlar. Âlem-i İslâmiyetin (İslâm dünyasının) en büyük, en meşhur bina ve imaretleri (yapıları) mektep ile camiden ibaret olduğu cümleye malûmdur (herkes tarafından bilinir). Her karyede (köyde), her mahallede, her nasıl ise bir tedrişane (her ne biçimde olursa olsun bir okul) bulunur. Rusya’da tahsil fikri (eğitim düşüncesi) olmayıp bütün ülke için yalnız ‘iki şkola’ (ilkokul) bulunduğu geçmiş zamanlarda, Müslümanların her karyesinde (köyünde) birer mektep bulunuyor idi... Lâkin geçmiş zamanlarda bu mektepler yeterli (yeterli) ve kâfi olmuşlar ise de bu zamana göre muhtaç-ı ıslâh (düzeltmesi gereken) bir hâlde oldukları, herkesçe teslim edilmek lâzımdır.

Birkaç seneler muallimlik ettim; şkola (ilkokul) ve mektep ahvaline aşına oldum. Bîçare sıbyanın (zavallı çocukların) beş-altı seneler, günde altı-yedi saat mektepte rahle önünde sallanıp yalnız Arabî ibare (Arapça ifadeler) çıkarmaktan gayri bir şey hasıl (elde) edemediklerini ve yazıdan, ilm-i hâlden (dini bilgilerden) ve saireden mahrum kaldıklarını görüp açık ve teessüften (sinirden ve öfkeden) uyuklayamadığım geceler çok olmuştur.

Zaman-ı tahsil fevt olunuyor (eğitim zamanı boşuna harcanıyor): Hüner, kemalât²²⁴, lisan-ı Rus (Rus dili) ve saire tahsili kayda kaldı ki (öğrenimi bir yana dursun) beş senelik mektepli, dürüst namaz kılmaya ya da bir bet (veya bir sayfa) mektup yazmaya muvaffak olamıyor idi. Bu derde bir deva (ilaç) lâzım idi. Malûmât-ı diniyeyi (dini bilgileri) az zamanda oldukça mükemmel tahsil edip bade (sonra) dünyamız için zarur olan (gerekli) hüner (sanat, zanaat), lisan ve malûmâtı peydaya (dil ve bilgileri edinmeye) yol bulmak gerek idi.²²⁵

İsmail Gaspıralı, tüm bu farkındalıklarının ve bilgisinin yanında Rusya’da Müslümanlık, inanç ve Türk kimliğini koruma amacıyla hareket etmekteydi, bu bakımdan Türklerin manevi yönden Ruslaşmasının ancak ve ancak Tatarların eğitim kalitesinin yükseltilmesiyle olacağına inanmış, bunun yolunun da eğitimde Tatarcanın kullanılmasının, Rus idaresi tarafından kabul edilmesiyle mümkün olacağını savunmuştur.²²⁶

Dini okullarda yenilik yapma düşüncesi ise ilk olarak Mercani’nin²²⁷ öğrencisi olan Hüseyin Feyizhani’nin(1828-1866) İslah-ı Medaris adlı eserinde tartışmıştır. Eserinde, medreselerin müfredatına pozitif bilimlerin alınmasını ve Avrupa modeline uyarlanmış bir Tatar okulunun açılması fikrini ortaya atmıştır. Onun bu fikirlerini ise İsmail Gaspıralı uygulayabilmiştir.²²⁸

²²⁴ Kemalât: İnsanın bilgi ve güzel ahlâk bakımından olgunluğu.

²²⁵ Akpınar, Y. 2016. *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: II.*(5. Baskı) İstanbul: Ötüken Neşriyat, 255-256.

²²⁶ Zenkovsky, 2000,31.

²²⁷ Mercanî: (1818-1889) Kazanlı tarihçi ve ıslahatçı din âlimi. Daha fazla bilgi için bkz. *TDVİ*

Ansiklopedisi. (29.Cilt) (s.169-172).

²²⁸ Devlet, N. 1998. *1917 Ekim İhtilâli ve Türk Tatar Millet Meclisi.* İstanbul: Ötüken Yayınları, 45-46.

İlk Usul-ü Cedit mektebi ise 1884'te Bahçesaray'da az öğrenciyle, açılmış ardından devamını getirebilmek maksadıyla Kırım ve Kafkasya'da da harekete geçilmiştir.²²⁹ İlk açılan Usul-u Cedit mektebinin öğretmeni olan Bekir Emekdar'ı da İsmail Gaspıralı bizzat kendisi eğitmiştir. Halkı teşvik edebilmek amacıyla kayıtları da ücretsiz yapmış, harcanacak kâğıtları bedava temin etmiş, daha birçok masrafı da kendisi karşılamış, bunun yanında geceleri de kahvehanelerde yetişkinlere okuma-yazma öğretmek için var gücüyle çalışmıştır.²³⁰ Görüldüğü gibi İsmail Gaspıralı'nın hedefleri doğrultusunda hiçbir maddi manevi fedakârlıktan kaçınmadığı, her türlü ayrıntıyı da düşünerek hareket ettiği ortadadır. Özellikle içinde bulunan manevi güç, her ne olursa olsun onu hedefleri doğrultusunda her daim kamçulamıştır.

Hızla büyüyen ve yayılıp, gelişen bu okullar 20 yıl gibi kısa sayılabilecek bir süre içinde Rusya'nın her yerinde sayısını 5000'nin üzerine çıkartmıştır.²³¹ Bu mektepler başlangıçta okuma yazma eğitime önem vererek yola çıkmış olsa da sonraki süreçte Müslümanlar arasında milli bir bilinç oluşturmaya da başlamıştır.²³² Gaspıralı, Usul-ü Cedit okullarının programını oluştururken büyük bir titizlik göstermiş, İslam hukuk kurallarını ve Kur'an öğretimini eğitim programından çıkarmayıp, bunlara ek olarak matematik, tarih, coğrafya gibi dersleri de katarak, özellikle bilim ve kültür derslerini arttırmaya çalışmıştır.²³³ 40 günde okuma-yazma öğreteceği iddiasıyla da Usul-ü Cedit'i tanıtmış ve bunu da gerçekleştirmiştir.²³⁴ Ayrıca "fonetik okuma yöntemine dayalı önemli bir okul reformunu gerçekleştiren ve kimi laik öğretim konularının okullara girmesini sağlayan da oydu."²³⁵ Öğrencilerin okuma ve yazma eğitimlerine özellikle önem veren Gaspıralı, yeni usulle birlikte öğrencilere ana dillerinde eğitim almalarını sağlamaya çalışmaktaydı.²³⁶ Ki o zamana kadar ana dilleri bir yana dursun mektep veya medreselerde okuma, yazma öğrenen sayısının oldukça az olduğunu da unutmamak gerekir. Usul-ü cedit okullarına kadar çocuklar alfabeyi ve okumayı hece usulüne göre öğrendikleri için bu durum okuma-yazma öğrenim süresini uzatmaktaydı. Bu yöntemin aynı zamanda da ezbere dayalı bir sistem olduğunu da söylemek yanlış olmayacaktır.²³⁷

²²⁹ Ortaylı, 1968, 19.

²³⁰ Kırımlı, H. 1996. *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 55.

²³¹ Ortaylı, 1968, 20.

²³² Gündoğdu, A., 2013, 11-24.

²³³ Zenkovsky, 2000, 31.

²³⁴ Kırımlı, 1996, 55.

²³⁵ Georgeon, 1986, 26.

²³⁶ Kırımlı, 1996, 54.

²³⁷ Devlet, 1999, 43.

Usul-i cedid'e göre:

1. "Okul medreseden ayrılacak,
2. İlkokulun ayrı öğretmenleri olacak,
3. Öğretme, 'sadaka' değil, aylık alacak,
4. Okuma-yazma öğretimi, usulsüz 'heceleme' ile değil de, yeni 'Elifba' kitaplarında gösterilen 'Usul-i savtiye' veya 'Usul-i meddiye' ile başlayıp kolayca okuma yazma yoluna devam edilecek,
5. Yalnız okumaya değil, aynı zamanda yazı öğretimine de önem verilecek,
6. Kız çocukları için de ayrı ilkokullar açılacak ve kızlar da yazı yazmayı öğrenecek,
7. Öğretim bir programa göre yapılacak, her yaşa göre ders kitapları kullanılacak idi."²³⁸

"Gaspıralı'nın uyguladığı bu yeni eğitim sistemi, İsviçreli bilim adamı eğitimci Heinrich Pestalozzi'nin pedagojik sistemi üzerine oturtulmuştur."²³⁹

1890'lara gelindiğinde Gaspıralı eğitimin yanında, kadınların bir takım haklara ulaşması, Müslümanların batılı tarzda hayata katılması ve tanınması gibi çok çeşitli toplumu geliştirmeye yönelik konularda Tercüman gazetesi aracılığıyla fikirlerini yaymaya başlamıştır.²⁴⁰

1893'te "Usul-ü Cedit" eğitimini daha da yaygınlaştırmak ve coğrafyayı daha iyi analiz edebilmek amacıyla Türkistan gezisine çıkmış, izlenimlerini Tercüman gazetesinde "Bahçesaray'dan Taşkent'e" ismiyle okuyucusuna aktarmıştır.²⁴¹

"Gaspıralı, 1895'de yazdığı ve daha sonra 'Tercüman'da tefrika ettiği 'Arslan Kız' hikâyesinde, 'Gülcemal' isimli kahramanının kişiliğinde, özlemindeki Türk kadını anlatıyor: Vatani, hürriyeti ve namusu için hayatını tehlikeye atacak kadar cesur, erkeklerden geri kalmayacak kadar gözü pek ve fedakâr."²⁴² olarak tanımlamıştır. Hikâyede Çinliler ve Kalmuklar tarafından kuşatılan Üçturfan şehrinin, Şeyh İzzet Ata'nın kızı olan Gülcemal'in Kaşgar'a giderek, şehri Çin kuşatmasından kurtarmayı başarması konu edilmiştir.²⁴³

Gaspıralı'nın yeniliklerinin bir parçası olarak, kadınlar için ilk Usul-ü Cedit mektebini de ablası Pembe Hanım Bolatukova'ya, 1893'de Bahçesaray'da açtırmıştır.²⁴⁴ Kendisinin kadınlarla ilgili konularda da girişimler de bulunmuş olması aynı zamanda dönemin diğer aydınlarına da muhakkak örnek olmuştur. Kadınlarla ilgili desteğini her zaman genel

²³⁸ Devlet, 1999, 17.

²³⁹ Hablemitoğlu, 1998, 70.

²⁴⁰ Devlet, 1988, 62.

²⁴¹ Akpınar, Y., Orak, B., Muradov, N., 45.

²⁴² Hablemitoğlu, 1998, 68.

²⁴³ Akpınar, Y., Orak, B., Muradov, N., 45.

²⁴⁴ Kırımlı, 1996, 58.

manada sürdürmüş olsa da düşüncelerini ailesi içinde ki tutumlarıyla da özellikle desteklemiştir.

Rusya Müslümanları arasında aydınlanmayı sağlayıp, Batılılaşmayı benimseyen bir yenileşme hareketi desteklenmiştir. Dolayısıyla 1905 ihtilaline girerken, Rusya Türkleri arasında ceditcilik hızla yayılmıştır. Bunun sonucunda ise Avrupalı anlamda aydın bir sınıf oluşmaya başlamıştır.²⁴⁵

Aydınlanma düşüncesinin iyiden iyiye arttığı dönemlerde, Gaspıralı ve diğer aydınlar Rusçanın da anadilin yanında mutlaka öğrenilmesi gerektiği konusunda hem fikir olmuşlardır. Onlara göre Rusya'da tam anlamıyla değer görebilmek ve etkileşimde bulunabilmek için önemli şartlardan biri de budur. Rusya Türklerinin önde gelen aydınları başta İsmail Gaspıralı, Sadri Maksudi²⁴⁶, Ayaz İshaki²⁴⁷, Bekir Sıtkı Çobanzâde²⁴⁸, Ali Merdan Topçubaşı²⁴⁹, Nasip Yusufbeyli, Ahmet Ağaoğlu²⁵⁰ ve daha birçokları Rus okullarında eğitim almış fakat Türklük bilincine sahip birer milliyetçi olmuşlardır.²⁵¹

İdil-Ural Türklerinin önemli liderlerinden Yusuf Akçura, hatıralarında başlangıçta Rusçaya karşı olan önyargılı tutumunu şu şekilde ifade etmiştir:

...Zahit Şamil Beyin derslerine İstanbul'da bana lâzım olur diye çok çalıştığım halde, Türk düşmanı dili diye Rusçaya hiç kulak asmazdım. Şimdi bu ihmale teessüf ediyorum. Düşmanı iyice tanımak için dilini de iyice bilmek lâzım geldiğini şimdi idrâk ediyorum.²⁵²

²⁴⁵ Devlet, 1999, 55.

²⁴⁶ Sadri Maksudi Arsal (1880-1957) Kazan Türkleri arasında yetişen tanınmış siyaset ve ilim adamı. Daha fazla bilgi için bkz. *Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi. (1991). TDVİ Ansiklopedisi. (3. Cilt) (s.396-397). İstanbul: TDV*

²⁴⁷ Ayaz İshakî: (1878-1954) İdil-Ural Türkleri'nin milli uyanış ve kurtuluş mücadelesi öncülerinden, gazeteci, yazar. Daha fazla bilgi için bkz. *Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi. (1991). TDVİ Ansiklopedisi. (21. Cilt) (s.474-476). İstanbul: TDV*

²⁴⁸ Bekir Sıtkı Çobanzade (1893-1937). Türk dili ve Türk lehçeleri âlimi, şair. Kırım'ın Karasubazar kasabasının Argın köyünde doğdu. Asıl adı Ebubekir'dir. İlk tahsiline Karasubazar'daki medresede başladı, daha sonra İstanbul'da öğrenim gören Yusuf Ziya adlı müderrisin Akmesicid'de açtığı rüştiyeye devam etti ve 1908'de buradan mezun oldu. Rüşdiyedeki başarısından dolayı Karasubazar Cem'iyyet-i Hayriyyesi tarafından yüksek tahsil için İstanbul'a gönderildi. İstanbul'da Kırım Talebe Cemiyeti'nin yardımıyla Galatasaray Sultanisi'ne kaydını yaptırdı ve 1914'te burayı bitirdi. Aynı yıl Macaristan'a giderek Budapeşte Pazmany Peter Katolikus Egyetem Üniversitesi Tarih ve Filoloji Fakültesi Türk filolojisi, Arap edebiyatı ve Macar edebiyatı tarihi kürsülerinde ders gördükten sonra doktora eğitimine başladı. Daha fazla bilgi için bkz. *Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi. (2016). TDVİ Ansiklopedisi. (Ek-1. Cilt) (s.296-297). İstanbul: TDV*

²⁴⁹ Ali Merdan Topçubaşı (1896-1934) XX. Yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın önde gelen aydın ve devlet adamlarındandır. Milletinin haklarını uzun yıllar Rus yönetimi karşısında müdafaa etmiştir. daha fazla bilgi için bkz. <https://www.bounyayin.com/yayin/ali-merdan-topcubasi-1896-1934/>

²⁵⁰ Ahmet Ağaoğlu (1869-1939) Türk gazetecisi ve siyaset adamı. Daha fazla bilgi için bkz. *Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi. (1988). TDVİ Ansiklopedisi. (1. Cilt) (s.464-466). İstanbul: TDV*

²⁵¹ Hablemitoğlu, 1998, 74.

²⁵² Hablemitoğlu, 1998, 75.

Diğer yandan zaten görevini yapmayan medreselerin de iyileştirilmesi konusu aslında her daim gündemde olmuştur. Başlarda İsmail Gaspıralı bu düşüncesini açıkça ortaya koymamışsa da sonraları durum açığa çıkmıştır. Burada da İsmail Gaspıralı'nın rastgele hareket etmediğini ve düşüncelerini tam manasıyla ortaya koymak için gerekli zamansal şartların da uygun olmasını beklediği muhakkaktır.

Medreseleri ıslah etme düşüncesi daha önceleri İdil-Ural Tatarları arasında da görüşülmüş, fakat net bir sonuca ulaşılamamıştır. Dini içeriğinin olması her dönemde olduğu gibi o dönemde de konuyu hassas hale getirmiş, medreselerin ıslah edilmesi meselesinin 1917'e kadar çözümlenmeden kalmasına da sebep olmuştur.²⁵³

XX. yüzyılın henüz başlarındayken, cedidcilik hareketi Sovyet hükümeti tarafından sona erdirilmiş ayrıca bu konuda çalışanlara karşı da takibat yapılmıştır.²⁵⁴ Sonuçta pek çok Müslüman Türk aydın öldürülmüştür. Bazı aydınlar diğer İslam bölgelerine kaçarak mücadelelerini devam ettirmeye çalışmışlardır.²⁵⁵ Fakat sonucu olumsuzmuş gibi gözükse de aslında "ceditcilik" kuşkusuz ki Rusya'da yaşayan Türkler açısından hem büyük bir başarı hem de büyük bir mücadelenin önemli adımı olması bakımından takdir edilmesi gereken bir dönüşümün somut göstergesidir. Bu açıdan aslında verilen tarih aralığı dikkate alındığında, dönemin şartları altında çok büyük bir öngörünün sonucu olduğu da muhakkaktır. Kuşkusuz ki ceditciliğin altında yatan ve özellikle üzerinde durulması gereken; basit bir düşüncenin ürünü olmayışıdır. Ceditciliğin aslında eğitimi, felsefeyi, uzun yıllar var olan tarih ve millet bilincini de içinde barındıran bir sonuç olduğunu unutmamak gerekir.

4.2.4. Kadimciler

Hızla yayılıp, Batılılaşmayı hedef alan 'Usul-i cedit' olarak adlandırılan yenileşme hareketi, elbette ki bir takım zorluklarla karşılaşmıştır. Örneğin, muhafazakâr kesim olarak adlandırabileceğimiz kesim bu duruma tepki göstermiştir. Ve bu kesim 'Usul-i kadimci'ler (eski usulcüler) adını alarak, cahil mollaları, şeyhleri, dervişleri içinde bulundurmuştur.²⁵⁶ "Ceditcilik nasıl bir fikir akımı halini alıp, yenileşmenin, bağımsızlığın ve Türkçülüğün savunucusu olmuşsa, Kadimcilik de aynı şekilde, kavram olarak geri kalmışlığı, cehaleti ve Rus baskısına boyun eğmeyi ifade etmiştir."²⁵⁷ Usul-ü Cedit hareketinin karşısında yer alan

²⁵³ Kırımlı, 1996, 60.

²⁵⁴ Kerimi, 2004, 7.

²⁵⁵ Maraş, İ. 2007.

²⁵⁶ Devlet, 1999, 53.

²⁵⁷ Coşkunarslan, H. 1999. 'Türk Dünyasında Kadimciler'. *Kırım Dergisi*, 29, 11.

kadimciler; kendilerini İslamiyet'in koruyucusu ve savunucusu olarak görüp, tanımlamışlardır. Fakat İslamiyet karşıtı Rus hükümeti ile de her türlü ittifaka çekinmeden kendi çıkarları doğrultusunda girmişlerdir.²⁵⁸ Kadimciler ve Çarlık Rusya'sının ortak hareket etmeleri Bolşevik ihtilaline kadar devam etmiştir.²⁵⁹ Hatta bir yandan da ceditciliğin dinsizlik olduğu konusunda ki düşüncelerini de toplum içinde yaymaya çalışmışlardır.²⁶⁰ Bunun yanında Usul-i kadimciler, yeni okullarda fen dersleri yanında tarih, coğrafya gibi dünyevi bilgilerin verildiği derslerin okutulmasını zararlı görüp, bu duruma da tepki göstermişlerdir. 'Ceditci'leri 'devlet için zararlı ve tehlikeli' göstererek yeri geldiğinde ihbar etmekten de çekinmemişler, hatta bu iftira yüzünden Âlimcan Barudi, kuzeyde yer alan Vologda bölgesine sürgün edilmiştir.²⁶¹ Kadimciler, Rusya genelinde oldukça geniş bir yayılım göstermişlerdir. Onlara göre, Rus hükümetine karşı gelmek neredeyse İslamiyet'e karşı gelmek anlamı taşımıştır. Bu yüzden de adeta ceditcilere karşı değil de, gayrimüslimlere karşı dinlerini savunuyor gibi var güçleriyle mücadele etmekten çekinmemişlerdir.²⁶² Bu duruma verilebilecek bir diğer örnek ise; Kadimciler, usul-ü ceditciler için 'usul-ü yezit' bile demişler, ceditcilerin her türlü faydalı ve Rusya'daki Müslümanları geliştirmeye yönelik faaliyetlerini ise Rus makamlarına ihbar etmişlerdir.²⁶³ Bu durum da ceditcilerin işini muhakkak ki daha da zorlaştırmıştır. Hatta bu durumun zorluğunu ve önemini anlamak için, Buharalı ceditcilerden, Sadreddin Ayni'nin o günleri konu ettiği romanı 'Buhara Cellatları'ndaki ceditci olanla olmayanları nasıl ayırt ettiklerine dair satırlara mutlaka göz atmak gerekir:

“Her kim ki gömleğinde düğme vardır, o bir cedittir.
Her kim ki kısa ceket giyer, cedittir.
Her kim ki siyah kumaştan ceket giyer, besbelli cedittir.
Her kim ki sakalını tıraş eder ve bıyığını uzatır, o bir cedittir.
Her kim ki oğlunu yeni okullara yazdırır, Rusya'daki ya da İstanbul'da ki okullara gönderir, her kim ki gazete okur ya da okuyanlarla ahbaplık eder, mutlaka cedittir.”²⁶⁴

Aslında ceditci olanla olmayanın ayırt edilmesini sağlayan bu maddeler çok açık bir şekilde göstermektedir ki, aydın Rusya Müslümanları, sadece Rusya'ya karşı değil, kendi insanına karşı da mücadele etmek zorunda kalmıştır. İşin en zor yanlarından biri de kuşkusuz bu

²⁵⁸ Hablemitoğlu, 1998, 86.

²⁵⁹ Gündoğdu, A. 2010, 20-24 Eylül. İki Devrim Arasında Rusya'da Siyasi Katılım ve Türkler. XVI. Türk Tarih Kongresinde Sunuldu, Ankara.

²⁶⁰ A.g.e. 12.

²⁶¹ Devlet, 1999, 53.

²⁶² Devlet a.g.e 16.

²⁶³ Hablemitoğlu, 1998, 86.

²⁶⁴ Hablemitoğlu, 1998, 16.

durumdur. Cehaletin önünde ki engelleri kaldırmak için mücadele eden aydınlar, sadece cahil bırakanla değil bırakılanlarla da mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Geri kalmış ve bu hali kendisine layık gören kendi milletinden olan insanlarla karşı karşıya gelmek mutlaka ki bir düşmanla rekabet etmekten çok daha üzücü ve zor bir durumdur.

Kadimciler, kadın konusunda da doğal olarak şeriat hükümlerine sıkı sıkıya bağlı bir yol izlemişlerdir. Bu hükümleri kapsayan konular arasında; kadınlara çok eşliliğin uygun görülmemesi, kadına boşanma hakkının verilmemesi, gibi pek çok uygulama sıralanabilir.²⁶⁵

“Kadimcilere karşı ilk tepkiyi, Abdünnâsir Kursavi, Şihâbeddin Mercani, Hüseyin Feyizhani, Abdülkayyum Nâsırı gibi bilim adamları vermiştir.”²⁶⁶ Ardından da bütün aydın ceditçiler mücadelelerini devam ettirmişlerdir. Zaman zaman artan ciddi sorunlar yaratan bu süreç 1920 sonlarına doğru şiddetini doğal olarak yitirmiştir.

4.3. Eğitim Alanındaki Gelişmeler ve Kız Okulları

XVIII. Yüzyılda, Kırım Hanlığı'nın toplam nüfusu 3.5 milyonu. Yapılan göçlerle birlikte XX. yüzyılın başlarına kadar yaklaşık 1.200.000 kişinin buradan göç ettiği görülmektedir. Bu göçlerle birlikte Kırım Tatarlarının geride bıraktıkları köylerin sayısı 687 iken, 1805'te 1.558 olan cami sayısı 1914'te 700'e kadar düşmüş, eğitim oldukça kötü bir halde olup, 1880'lerde, Kırım'da ancak 11 medrese ayakta kalabilmiştir.²⁶⁷ Aslında XIX. yüzyılın başlarında Kazan'da kurulan bir üniversitede profesör olarak görev yapan İlminsky, o dönemde Türk lehçeleri ve ilahiyat üzerine araştırma ve çalışmalarda bulunmuş, bu çabalarının neticesi olarak da Rus olmayan ulusların Ruslaştırılmasının tek yolunun, Rus dilinin öğretilmesi ve Hristiyanlığın onlar arasında yayılması olduğunu ileri sürmüştür.²⁶⁸ Rusya İlminsky tarafından ortaya atılan bu politikayı uzun yıllar benimsemiş ve sürdürmüştür.

Diğer yandan XIX. Yüzyıl'da Kırım'da geleneksel, dini bilgileri temel alan “sıbyan mektepleri” yer almaktaydı. Dini bir temeli olması dolayısıyla da, kişiler çocuklarını bu okullara göndermeyi bir görev olarak görmekteydiler. Bu medreselerde verilen eğitim herhangi bir standarda bağlı değildi. İdareciliğini ise molla veya imamlar yürütmekteydi.

²⁶⁵ Hablemitoğlu, 1998, 5.

²⁶⁶ Hablemitoğlu, 1998, 70.

²⁶⁷ Devlet, 1999, 17.

²⁶⁸ Saray, 1987, 26.

Buralarda din dışı konulardan bahsedilmezdi.²⁶⁹ Bu şekilde eğitimin eksik olduğu bir ortamda, cehaletin doğal bir sonuç olduğunu söylemek elbette mümkündür. Eğitimin okuma-yazma düzeyinde dahi olmadığı gerçeği, burada bulunan insanların kendi dillerini, edebiyatlarını öğrenmelerinin ve kültürlerini devam ettirmelerinin de önüne geçmekteydi. XIX. Yüzyılda Kırım'da bulunan medreselerde ki dersler de, mekteplerde olduğu gibi tamamen dini olmakla birlikte Arapça öğrenimi üzerine kurulmuş olsa da Arapça bilen kişi sayısı çok fazla değildir. Başlıca dersler ise; fıkıh, tefsir, ilm-i maâni, kelam, mantık'dır.²⁷⁰

Kırım'da, 1917'ye kadar, yüz otuz dört yıl sürmüş olan Rus idaresi ve baskısı, aslında burada yaşayan Müslümanların, her alanda geniş çaplı geri kalmalarına sebep olmuştur. Kırım Türkleri bunların acılarını her daim yüreklerinde hissetmişlerdir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da aydın, öğretmen yetiştirememişlerdir. Sonraları milli medeni muhtariyetlerini alınca sıkıntı yaşamışlar, hatta idari, teknik, mali alanlar gibi pek çok bölümde Rusların yardımlarına muhtaç kalmışlardır. Sonuç olarak da bu durum, Rusların hıyanet ve sabotajlarına maruz kalmalarına neden olmuştur.²⁷¹

Bunların yanında Kırım eğitim hayatında, son derece önemli rol oynamış okullardan biri de Tatar öğretmen okullarıdır. Burada eğitim alanlar Rus-Tatar okullarında öğretmen olarak görev almaktaydılar. Bu okullarda Kırım'da bulunan diğer mektep ve medreselerdeki müfredattan farklı olarak eğitimler verilmiştir. Mezun olan öğrenciler edebiyat, kültür ve diğer yönlerden daha gelişmiş birer öğretmen olmuş, aynı zamanda batı dünyasını da tanıma ve anlama fırsatı bulmuşlardır. Kırım'da çocuklara, gençlere, Rus dilinin de öğretilmesi reddedildiğinden hemen her türlü bilimden, gelişmeden habersiz kaldıkları, Ruslarla her türlü temaslarının en alt seviyede tutulmasından dolayı da dış dünyaya kapalı bir hal aldıkları görülmektedir. Bu durumun aslında dini ve sosyal geleneklerinin muhafaza olunması konusunda yararları olduğunu da söylemek gerekir.²⁷² Çünkü kendisinden başka bir dünyadan habersiz yaşamak, bir anlamda kendi kabuklarında var olanla yetinerek ve de muhafaza ederek yaşamalarına sebep olmuştur.

XIX. Yüzyılın sonlarında, Türk kasabalarında bulunan başka bir okul ise, 'falaka mektepleri' dir. Bu mektepler sadece erkek çocukları için olup, kız çocuklara, mahalle imamının karısı evlerde bildiklerini aktarmaya çalışırdı. Fakat bu erkek çocuklarının gittikleri okullarda

²⁶⁹ Kırımlı, 1996, 32-28.

²⁷⁰ Kırımlı, 1996, 29.

²⁷¹ Ülküsal, M. 1999. *Kırım Yolunda Bir Ömür- Hatıralar*(Birinci Baskı). Ankara: Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, 100.

²⁷² Kırımlı, 1996, 32-35.

okumalarına daha fazla önem verilirken, yazma ikinci planda gelirdi. Kız çocuklarına yazı yazmayı öğretmek ise kesinlikle yasaktı.²⁷³ Bu durum kadınların daha çocukluktan itibaren erkeklere oranla daha cahil bırakıldığına en önemli kanıtlardan biridir. Rus baskısının yanında, kadınlar aynı zamanda kendi toplumlarının gelenek veya din nedenli kısıtlamalarına da maruz kalmışlardır. Bu durum da onların erkeklerden daha fazla çaba sarfetmeleri gerekliliğini doğurmuştur.

Usul-ü Cedit okullarıyla birlikte İslam o zamanki geleneklerinden ayrılmış, Arapçanın yerini Türkçe almış ve muhafazakâr kültür yavaş yavaş terkedilmeye başlanmıştır. Bu durum bilindiği gibi ‘cedidler’ ile gelenekçi düşüncenin devamlılığını savunan ‘kadimcileri’ de karşı karşıya getirmiştir.²⁷⁴ Arap kültürünün bırakılmasına yönelik olan değişimler en fazla Tatarlar arasında etki göstermiştir.²⁷⁵ Kırım’da kız çocuklarına ilk usul-ü cedit mektebi açarak, okuma yazma öğreten kişi de İsmail Gaspıralı’nın kız kardeşi Pembe Selime Hanım’dır.²⁷⁶

1905’ten sonra ki kısmi hürriyetten faydalanarak, dış ülkelerde eğitim alanlar, döndükten sonra çok faydalı olmuşlardır. “Mesela, Bekir Sıtkı Çobanzade Karasu’da Rüştiye’yi tamamladıktan sonra bir hayır cemiyeti tarafından İstanbul’a tahsile yollanmıştır. İsmail Gaspıralı okul çağının dışındaki kimseleri de düşünmüş, Bahçesaray’da bir kahvehanede *Akşam Mektebi* açarak, 40 tane hamal ile bakkala 40 günde okuma-yazma öğretmişti.”²⁷⁷

Rus okullarında eğitim alanlar Ruslara hizmet etmemiş, aksine milliyetçi yetişip kendi halkına hizmet etmişlerdir. I.Dünya Savaşına doğru Kırım’da 68 tane Rus-Tatar okulu ve 360 tane milli mektep açılmıştır.²⁷⁸

“Usul-ü Cedit sayesinde Müslümanlar arasında genel olarak tahsilin nisbeten iyileşmesi ve artması, Rus okullarına, gimnazyumlarına ve üniversitelerine kaydolan Türklerin sayısının da çoğalmasına yol açtı”.²⁷⁹ Bu durum şüphesiz genel olarak eğitilmiş, bilinçli insan sayısının artmasına sebep olmuştur. Ve dolaylı olarak aydın sayısının artması buradaki Türkler açısından son derece önemlidir. Zaten aydınlanma hareketinin de diğerlerine göre daha

²⁷³ Devlet, 1999, 44.

²⁷⁴ Zenkovsky, 2000, 31.

²⁷⁵ Devlet, 1999, 44.

²⁷⁶ Hablemitoğlu, 1998, 26.

²⁷⁷ Devlet, 1999, 194.

²⁷⁸ Devlet, 1999, 194.

²⁷⁹ Kırımlı, 1996, 60.

eğitimli grup tarafından ortaya çıkartılması ve desteklenmesi bu durumun en önemli göstergesidir.

4.4. Çarlık Rusya’sında Türk Kongreleri (1905-1917)

1905 ihtilalinin gerçekleşmesiyle birlikte Rusya’da ki Türklere tam özgürlük sağlanamamış fakat geçmişe oranla Türklerin milli kültürlerini, siyasi anlamda da geliştirmelerine bir nevi ortam hazırlamıştır. Eski sert, baskıcı yönetim ihtilalin etkisiyle az da olsa yumuşamaya gitmiştir. Neticesinde de Abdürreşid İbrahim İdil-Ural’da Türkleri faaliyete geçirmeye çabalarken, Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı, Ali Merdan Topçubaşı Petersburg’da buluşarak Rusya Müslümanlarının umumi kongresini toplamak adına bir plan oluşturmuşlardır.²⁸⁰ Bu kongreleri toplamak onlar adına çok önemli bir adımdır. Çünkü kongrelerin toplanmasıyla birlikte genel manada Rusya’da bulunan Türklerin sorunları konuşulabilecek, hem de bu sorunlar Rus hkmetine aktarılarak bir çözüm yolu bulmaya çalışılacaktır. Fakat 1905 ihtilali her ne kadar gerçekleşmiş olsa da, ilk iki kongre için Rus hükümetinden izin alınamamıştır. Kongrelerin toplanma biçimleri ve alınan kararlar şu şekildedir:

Abdürreşid İbrahim, Alim Maksud, Bünyamin Ahtem gibi Tatarlar, Ali Merdan Topçubaşı, Ahmed Aga(Yev), Ali Hüseyinzade gibi Azeriler ve Kırım Tatarlarından İsmail Gaspıralı, Petersburg’ta aldıkları gizli bir kararla, gene gizli olarak 15 Ağustos 1905’te Nijni Novgorod-Makarya Fuarı’nda ‘Rusya Müslümanlarının ‘Birinci Kurultay’ını gerçekleştirdiler. Burada birlik kurma fikri g kazandı ve Ali Merdan Topçubaşı, Ahmed Aga(Yev) ve Abdürreşid İbrahim ‘Müslüman İttifakı’ Cemiyet Nizamnamesini kaleme aldılar. Daha sonra bu parti programı bu sefer zorlukla da olsa alınan resmî izinle yapılan ‘Rusya Müslümanlarının İkinci Kurultayı’nda tartışılarak kabul edildi. St. Petersburg’da 13-23 Ocak 1906’da yapılan bu toplantıda ayrıca teşkilatlanma sorununun çözümlenmesi için Rusya Müslümanları 16 bölgeye ayrıldı. Rusya Türklerinin bu siyasi faaliyetleri içinde şüphesiz en etkiliisi tekrar Nijni Novgorod’ta 16-21 Ağustos 1906 tarihlerinde düzenlenen ‘Rusya Müslümanları nc Kurultayı’ idi.²⁸¹

Bu kongrelerin ayrıntılı olarak incelenmesine bakılacak olursa:

²⁸⁰ Kurat, A. N. 1993. *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar*. 3. Baskı Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 390.

²⁸¹ Devlet, 1998, 66.

4.4.1. Rusya Müslümanlarının I. Kongresi (15 Ağustos1905):

1905 İhtilaline kadar Rusya’da bulunan Müslümanların çıkarmış olduğu ve devamlı olarak yayın hayatına devam edebilen tek gazete olarak ‘Tercüman’ gazetesini göstermek mümkündür. Fakat sonrası dönemde oluşan kısmî özgürlük ortamında Kırım dışındaki Türk bölgelerinde de çeşitli gazeteler yayınlanmıştır. Bunlardan bazıları; ‘Tercüman’, ‘Ülfet’, ‘Kazan Muhbiri’ ve ‘Hayat’ gazeteleridir. Kuşkusuz bu gazetelerden her anlamda sorumlu olan İsmail Gaspıralı, Abdürreşid İbrahim, Yusuf Akçura, Ali Merdan Topçubaşı hemen hemen aynı düşüncelerle yola çıkmış isimlerdir. Bu isimler her fırsatta Rusya’da bulunan Türklerin sorunlarına dikkat çekmiş ve bu sorunlar hakkında kamuoyu oluşturarak, birarada ortak hareket edebilmek için bir kongre yapma çabasına girişmişlerdir.²⁸² Aslında Rusya Müslümanları için kongre kararını almak elbette ki kolay olmamıştır. Bu karar alınmadan önce, Rusya hükümetiyle anlaşabilmek için çeşitli yollar denenmiş ve bir sonuca varılamayınca, son çare olarak azınlık Türk temsilcilerinin katılacağı milli bir kongre toplamayı uygun görmüşlerdir. İlk olarak 8 Ağustos 1905’te Nijni Novgorod valisinden izin istenmiş fakat izin alınamamış, ardından ikinci kez 14 Ağustos’ta tekrar izin isteme girişiminde bulunulmuş fakat bu seferde reddedilince,²⁸³ “Rusya Müslümanlarının Birinci Kongresi” Nijni Novgorod’da gizli olarak toplanmıştır.²⁸⁴

²⁸² Hablemitoğlu, 1997, 48.

²⁸³ Devlet, 1999, 102.

²⁸⁴ Hablemitoğlu, 1997,50.

Rusya Müslümanlarının Birinci Toplantısına katılanlardan bir grup. 15 Ağustos 1905'de, Nijni Novgorod'da izinsiz olarak gerçekleştirilen bu kongre, fotoğraftaki vapur Oka Nehri üzerinde.

Resim 4.7. Rusya Müslümanları birinci toplantısına katılan bir grup.²⁸⁵

“Rusya Müslümanlarının Birinci Kongresi’nin toplanması konusunda öncü olan isim ise, Abdürreşid İbrahim olmuştur. Abdürreşid İbrahim kongre kararını almadan önce, Yusuf Akçura, Alimcan Barudî gibi isimlerle bir araya gelip toplantılar düzenleyerek, Rusya Türklerinin sorunlarını görüşmüşler, yaklaşık olarak 4,5 saat süren toplantılarında aldıkları kararları diğer Rusya Müslümanlarıyla da görüşmek için davette bulunmuşlardır. Davetlerine olumlu tepkiler almışlar ve Ağustos’un 10’u gibi bütün temsilciler Nijni Novgorod’a gelmeye başlamışlardır. Bu kişiler; İsmail Gaspıralı, Ali Merdan Topçubaşı, Ahmet ve Gani Hüseyin (ov)’lar, Alimcan Barudî, Yusuf Akçura, gibi pek çok isimden oluşmaktadır. Kongre için gerekli izin alınamayınca, Abdürreşid İbrahim, Oka nehri üzerinde toplantı yapma fikrini ortaya atmış ve sonucunda da bu nehir üzerinde kiralanan ‘Gustav Struve’ isimli vapurda gizli olarak kongre gerçekleşmiştir.”²⁸⁶ Kongrenin gizli de olsa toplanması dönem için oldukça önemli bir adımdır. Çünkü bu durum Rusya’da bulunan Müslümanların ortak hareket etmeye başladıklarının göstergesidir. İçindeki azınlık grubun birleşme fikri Rusya’nın işine gelmemiş ve bu sebeple de kongreyi önlemek istemişlerdir. Fakat kongrenin toplanmasını engelleyememişlerdir. Sonuç olarak nehrin üzerinde bir

²⁸⁵Bozkurt, 2008, 144.

²⁸⁶Hablemitoğlu, 1997, 51-53.

vapurda gerçekleştirilen kongrede, başkanlığı oy birliğiyle İsmail Gaspıralı yapmıştır. Toplantıda öncelikle birlik kurma (ittifak) fikri ortaya atılmış ardından kabul edilmiştir.²⁸⁷

Toplantıya Bakû'den gelerek bu bölgeyi temsil eden Ali Merdan Topçubaşı şu sözleri söylemiştir:

Biz Türk balaları, aslımız bir, neslimiz bir, dinimiz birdir. Magribden maşrıklara kadar bizim babalarımızın mülkü idi. Babalarımız o kadar kahraman bir millet oldukları halde, şu gün Kafkasya dağlarında, Kırım'ın bağlarında, Kazan'ın kırlarında ata babalarımızın mülkü olan öz vatanımızda, öz toprağımızda öz ihtiyaçlarımızı danışmağa ihtiyarımız kalmadı. Şükürler olsun Hüdâ'ya... şu kadar mekrlerine, gadrlerine bakmayıp, sular üzerinde yüreklerimizi açıp, birbirimizi rû-be-rû görüp kucaklaşıp sevişmeye bugün muvaffak olduk.²⁸⁸

Yaklaşık 13 saat süren ilk toplantıda alınan kararlar şu şekildedir:

- 1) Bütün Rusya Müslümanlarının birleşmesi yönündeki isteklerinin kabul edilmesi şarttır.
- 2) Söz konusu amaçların hayata geçirilebilmesi amacıyla, Rusya Müslümanları ile Rusya'nın ilericileri birlikte hareket ederek, halkın isteği yönünde seçilmiş olan vekilleri kanunların koyulması işlerinde, onların düşünceleriyle oluşturulmuş 'nizam hukuku' nu oluşturmak amacıyla çalışırlar.
- 3) Rusya Müslümanları haklar bakımından Rus halkla eşit tutulmazsa, 2. Madde'de açıklanmış olan amaçlara ulaşmak imkânsızdır. Siyasi, sosyal, dini her türlü hak açısından Ruslarla buradaki Müslümanlar eşit olmalıdır. Rusya Müslümanlarına yapılmış her türlü haksızlığı yok etmek için yasal bir takım yollara elbette başvurulacaktır.
- 4) Rusya Müslümanları bütün görüşlerini şimdi ve gelecekteki ihtiyaçları doğrultusunda yönlendirmektedir. Yeni çıkabilecek ihtiyaç ve kanunlara karşı Müslümanları hazırlamak maksadıyla, her yönden eğitime ayrı bir özen gösterirler.
- 5) Yukarıdaki dört maddede ki amaçlara ulaşabilmeyi kolaylaştırmak adına her yerde Rusya Müslümanlarının nöbetleşe kurultaylarının yardımıyla idare edilecek yerel meclisler oluşturulur.²⁸⁹

²⁸⁷ Devlet, 1999, 103.

²⁸⁸ Kırımlı, 1996, 75.

²⁸⁹ Hablemitoğlu, 1997, 54-55.

I.Kongrede açıkça görünen o ki kadınlarla ilgili hiçbir karar alınmamıştır.²⁹⁰ Kongrede aslında, toplantının başlarında öne sürülen Rusya Müslümanlarının birlik olması yani 'ittifak' kurmaları yönündeki fikir kabul edilmiştir. Kongrenin toplanmasına öncü isimlerden Abdürreşid İbrahim özellikle İttifak kurmanın ne kadar önemli olduğunu belirtmek amacıyla 'Binüçyüz Senelik Nazar' adlı eserini hazırlamıştır.²⁹¹

Bu kongrede her ne kadar kadınlarla ilgili bir karar alınmamış olsa da, Rusya'da yaşayan Müslümanların böyle bir kongre düzenleme girişiminde bulunması bile son derece önemli ve dikkate değer bir konudur. Kongre genel anlamda nasıl toplanılacağı, neler yapılacağı hususunda diğer kongreler ve toplantılara örnek oluşturmuştur. Ayrıca birlikte hareket etme hususunda da bir bilinç oluşturduğu muhakkaktır.

4.4.2. Rusya Müslümanları II.Kongresi (13-23 Ocak 1906):

Bu dönemde Rusya'da yaşanan siyasi olaylarda gerilimin artması dolayısıyla tüm ülke genelinde oluşan serbestlik tabii ki bölgede bulunan Rusya Müslümanlarını da etkilemiştir.²⁹² Birinci Kongreden sonra hızlı bir şekilde ikinci kongre için hazırlık yapmaya başlayan 'Müslüman İttifakı', bu kongreyi toplamak ve gerekli bilgileri ilgililere aktarma görevini ise Yusuf Akçura'ya vermiştir.²⁹³ Rusya Müslümanları II. Kongresi bu kez St. Petersburg'da toplanmıştır.²⁹⁴ Rusya Müslümanları I. ve II. Kongre arasında geçen yaklaşık beş aylık süre içerisinde de çeşitli toplantılar düzenlemek suretiyle çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Rusya'da bu süre içerisinde siyasi değişimler yaşanmış meşruti bir idarenin kurulacağı, ayrıca da 'Duma'nın toplanacağı duyurulmuştur.²⁹⁵ Siyasi hayatta yaşanan çekişmeler ise daha çok sağcı 'Oktobristler' ve solcu 'Kadet' partisi arasında yaşanmıştır. Duma seçimlerinin de yaklaşmasıyla birlikte siyasi partiler Türk gücünden faydalanabilmek amacıyla oluşan 'İttifak'tan yararlanarak, kendi tarafına çekme çabası içine girmişler ve Kadet partisi Yusuf Akçura'yı ilk kongresinde Merkez Komitesi'ne almışsa da yaşanan hiçbir gelişme Rusya Müslümanlarının ikinci kongresini toplamalarının önünde bir engel oluşturmamıştır.²⁹⁶ İsmail Gaspıralı, hangi Rus partisini destekleyeceği noktasında bunu

²⁹⁰ Hablemitoğlu, 1998, 110.

²⁹¹ Devlet, 1999, 105.

²⁹² Hablemitoğlu, 1997, 54-56.

²⁹³ Devlet, 1999, 106.

²⁹⁴ Kırımlı, 1996, 79.

²⁹⁵ Devlet, 1999, 106.

²⁹⁶ Hablemitoğlu, 1997, 57.

açıkça dile getirmemiş fakat destekleyeceği partinin ‘ilerici’ bir parti olacağını da kuşkusuz saklamamıştır.²⁹⁷

Resim 4.8. Rusya Müslümanları ikinci kongresine katılan bir grup.²⁹⁸

Bunların yanında Rusya Müslümanları tıpkı birinci kongrede olduğu gibi ikinci kongre için de izin alamamıştır. Fakat 22 Ocak'ta Petersburg gazetelerinde 'her çeşit toplantıya müsaade var' şeklinde haber çıkınca da Hasan Habibullah'ın evinde toplanma kararı alınmış, İsmail Gaspıralı'nın "Bu olsa olsa bir toplantıdır, kongre olamaz" demesi de bir takım itirazlara yol açınca, önce Gaspıralı'ya verilen başkanlık görevi, sonrasında Ali Merdan Topçubaşı'na bırakılmıştır.²⁹⁹

Kongrede alınan kararlar şu şekildedir:

Rusya'nın çeşitli bölgelerindeki grupları, hükümetten izin alarak, sosyal, siyasi bir takım kararlar almışlardır. Ve aldıkları bu kararları hükümete de bildirmişlerdir. Fakat Rusya Müslümanları da bu haklarını kullanmak suretiyle toplantılar, kongreler düzenlemek için Rus hükümetine çeşitli başvurulara bulunmuş olsa da, olumlu bir dönüş alınamamış ve bir

²⁹⁷ Kırımlı, 1996, 76.

²⁹⁸ Bozkurt, 2008, 233.

²⁹⁹ Devlet, 1999, 107.

türlü hükümetten izin alınmamıştır. Üstelik Rus hükümetinin Müslümanların meselelerini çözeceğini söylemiş olmasına rağmen, meselelerle ilgili toplantılara izin vermemiş olması oldukça tutarsız bir durumdur. Dolayısıyla Rus hükümeti kendi halkıyla Rusya Müslümanları arasında adaletsiz bir uygulamada bulunmuştur. Bu sebeple Rusya’da bulunan Müslümanlar olarak 13-22 Ocak tarihlerinde düzenlenen toplantıda, hazırlanan tüzüğe göre Devlet Duması seçimlerinde Meşruiyetçi Demokrat Partisi ile birlikte hareket edilecektir. Bunun haricinde Rusya Müslümanları seçimlere kendi nüfus oranlarına uygun olarak üye seçilmesine olanak sağlanmasını talep etmektedirler.³⁰⁰

Toplantı zabıtlarını tutan Musa Carullah Bilgi, II. Bütün Rusya Müslümanları Toplantısını şu şekilde özetlemiştir:

Petrograd’da Ocak ayı toplantıları, her ne kadar telaşları büyük, kavgaları çok, zorlukları fazla toplantılar olmuşsa da Rusya Müslümanlarının ikinci ‘nedve’³⁰¹si idi. Çoğunluğun kararıyla da ortaya böyle bir sonuç çıktı. Bununla ‘ittifak’ sağlanlaştırıldı. Umum Rusya Müslümanlarına siyasi bir partisi olur ümidiyle ‘ittifak’a, *Rusya Müslümanlarının İttifakı* adı verildi.³⁰²

Rusya Müslümanlarının II. Kongresinde kabul edilen, kadınlarla ilgili maddeler şu şekildedir:

- Hem ahali erlik, hatunluk, din, kabile, kavmiyet farkı kılınmayıp, kanun karşısında beraberdir.
- Kadınların ve çocukların iş gücünü korumak vazifesine dikkat etmek, sağlığa zararlı işler de erkeklerin de işgücünü himaye ider tedbirler almak.
- Halk vekilleri- Rusya’da var bütün halkın vekili olmak şerefiyle Devlet Duması yahud Rusya Parlamenti isminde olub; yalnız bir meclis olmak üzere teşkil kılınacak; vekiller umumi, müsavi, hafı (gizli) bilâvasıta(aracız) intihab usulüyle saylanub, Müslümanların vekilleri adedlerine mütenasib olur. Kayd: Hatunların da iştirakleri mümkün olmak için, intihab kanunları edeb şartlarının her birini cemi olmak lazımdır.³⁰³

Aslında bu kararlar alınırken de şeriate uygun olup olmadığı konusunda tartışmalar yaşanmış olsa da sonunda kararlar uygun bulunup kabul edilmiştir. Fakat I. Kongrede konuşulmayan kadınlar özelindeki sorunların II. Kongrede ele alınması sosyal hayatın normalleşmesi bakımından önemli bir adım olarak görülmelidir.

³⁰⁰ Hablemitoğlu, 1997, 69-70.

³⁰¹ Nedve (Arapça), görüşme, konuşma anlamına gelmektedir. Musa Carullah Bigi, II. Bütün Rusya Müslümanları Toplantısı için ikinci syezdi (nedvesi) terimini kullanmıştır. Syezdi, Rusça bir kelime olup toplanma, kongre anlamına gelmektedir.

³⁰² Bozkurt, G.S.. 2008. *1905-1907 Yılları Rusya Müslümanlarının Siyasi Kimlik Arayışı*. (1.Baskı). İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 232.

³⁰³ Hablemitoğlu, 1998, 111.

Rusya Müslümanlarının II. Kongresinde ayrıca kongreye başkanlık eden Ali Merdan Topçubaşı'nın hazırladığı projenin kabul edilmesi uygun görülmüştür. Ve bu proje 'Bütün Rusya Müslümanları İttifakı' ismini almış alan bir hareketin bir merkezi idare birliği oluşturulacak ve Rusya 16 bölgeye ayrılarak, her sene bu bölgelerden birinde genel kongre düzenlenmesi kararlaştırılmıştır.³⁰⁴

II. Kongre, I. Kongreye oranla alınan kararlara kadınlar konusunun da dahil olması bakımından ilerleme yaşandığının göstergesidir. Ayrıca kadınlar meselesinin başlı başına tartışma konusu haline gelmesi bile dönemin sert dini şartları altında büyük bir adım olarak görülmelidir. 1917'deki "Umum Rusya Müslümanları Kurultayı"na kadar geçen sürecin ilk basamağı olarak bakıldığında kısa bir sürede ne kadar yol kat edildiğini görmek son derece önemlidir.

4.4.3. Rusya Müslümanları III. Kongresi (16-21 Ağustos 1906)

I. ve II. Kongre sonrasında bölgedeki Türkler arasında ki birlik daha çok artmaya ve sağlamlaşmaya başlamıştır. Bunlara neden olan şeylerin başında basının gün geçtikçe gelişmeye başlaması ve dolayısıyla da haberleşmenin artmasını, kısmen de olsa eskiye oranla serbestliğin yaşanmasını göstermek mümkündür.³⁰⁵ Rusya Müslümanlarının daha önce yaptıkları iki kongre için de hükümetten izin alınmamıştı. Fakat III. Kongre ilk aleni toplantı olması bakımından da önem taşımaktadır.³⁰⁶ Rusya Müslümanlarının III. Kongresinde başkanlığı Ali Merdan Topçubaşı yapmıştır.³⁰⁷

17 Mayıs 1906'da yayımlanan 'Tercüman' gazetesinde İsmail Gaspıralı, III. Kongre için şunları kaleme almıştır:

"...Benim inancıma göre, bu sene tasavvur olunan genel kongrenin gerçekleşmesine herkesin himmet ve dikkat edeceğini ümit ederim. Millet in ne fikirde olduğu ve olacağı ileride görülür. Bana gelince, siyasi inanç ve görüşümün esası, temeli 'Türkoğlu Türk' olduğumdur. Önce Türk olmadıkça ne aristokrat olurum ne demokrat. Ne halkçılardan olurum ne sosyalistlerden. Eğer bana 'Halin kötüdür, Türklük yani soya bağlılık, milliyet fikrini bırak da saadete nail ol' deseler, bu yüzden gelecek saadete, kötülüğü tercih ederim. Ben, ben olmamak ne aklıma uyar ne vicdanıma yatar..."

³⁰⁴ Aka, 2009, 58.

³⁰⁵ Hablemitoğlu, 1997, 69-71.

³⁰⁶ Devlet, 1999, 108.

³⁰⁷ Aka, 2009, 59.

“... Tasavvur olunan III. Rusya Müslümanları Kongresi’nde hallolunacak mühim meseleler vardır. Bunların en ehemmiyetlisi:

- 1) Rusya Millet Meclisi’nde bulunan vekillerimize birliğimiz ile manevi kuvvet vermek; ‘ittihad’ yaki fırka-i milliyemizin programını, tüzüğünüve idaresini vücuda getirmek;
- 2) İleride olacak seçimlerde iki yüz elli bin Müslümandan bir vekil seçilmek ve bu miktar Müslüman halkı bulunmayan vilayetlerin bu haktan mahrum bırakılmamasının çaresini aramak ve bulmak.
- 3) Bilim ve Teknoloji öğreniminin yollarını zamana uygun surette açmak ve
- 4) Bazı vilayetlerde ahali-i İslâmiyenin duçar buldukları fena hallere çare ve deva bulmak yani uygunsuz kanunların feshine, ıslahına yoluyla usulünce girişilmek.”³⁰⁸

II. Kongre sonrasında yapılan Devlet Duması seçimlerinde Rusya Müslümanları 36 milletvekilini Dumaya göndermeyi başarmıştır. Fakat bu durum kısa sürmüş ve Çar II.Nikola Duma’yı dağıtmıştır. Neticede bu durum Rusya Türkleri açısından bir kayıp oluşturmamış, tam tersine siyasi bir güç olarak kendilerini farketmelerinin sebeplerinden birini oluşturmuştur.³⁰⁹

İlk iki kongreye izin alamayan Rusya Müslümanları arasında III. Kongre’nin toplanması gerektiği düşüncesi aslında I. Duma’daki Müslüman Fraksiyon’nda oluşmuştur. Diğer iki kongrede olduğu gibi yine hükûmetten izin almaya çalışılmıştır. Bu sefer resmî olarak izin alma görevi aynı zamanda I.Duma’da milletvekili olan Mirza Seyid Gerey Alkin’e verilmiş fakat o izin alamayınca, Abdürreşid İbrahim, Alim Maksud (ov) ve Lütfullah İshakî izin alma vazifesini üstlenmişlerdir. Ve 11 Ağustos 1906’da resmî izin alınarak, Nijni Novgorod’da kongre gerçekleştirilmiştir.³¹⁰ Kongre resmî izinle gerçekleştiği için ilk iki kongreden daha fazla katılım sağlanmıştır.³¹¹

³⁰⁸ Gaspıralı, İsmail. 2016. *İsmail Gaspıralı, Fikrî Eserleri*. Haz. Yavuz Akpınar. (5.Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınları, 331-332-333.

³⁰⁹ Hablemitoğlu, 1997, 69-71.

³¹⁰ Hablemitoğlu, 1997, 72-73.

³¹¹ Devlet, 1999, 109.

Bütün Rusya Müslümanlarının III. Kongresine katılanlardan bir grup, Gaspıralı İsmail Bey ile birlikte (Gaspıralı İsmail Bey, sağdan üçüncü madalyonlu), Nijni-Novgorod, 16-21 Ağustos 1906.

Resim 4.9. Rusya Müslümanları üçüncü kongresine katılanlardan bir grup.³¹²

“Rusya Müslümanlarının üçüncü kongresi toplanmadan önce Rusya Eğitim Bakanlığı ‘Rus olmayan milletlerin eğitim ile ilgili’ bir layiha hazırlamıştı.”³¹³ ‘31 Mart Kuralları’ olarak bilinen bu yazı genel olarak Müslüman çocukların alenen Ruslaştırılmasını amaçlamıştı. Bu maddelerin içinde en kabul edilemezlerden biri kuşkusuz Rus olmayan milletlerin kendi dillerini Rus alfabesiyle yazmaları koşulunu getiren madde olmuştur.³¹⁴ 31 Mart Kuralları’nı Rusya’da bulunan Müslüman halk ciddi biçimde eleştirmiştir. Yapılan eleştiriler şu şekildedir:

- Rus hükümeti, Rusya Müslümanlarında din, mektep, gelenek, edebiyat, kültür bakımından eksiklik yaşandığını düşünüyor.
- Rusya Müslümanları milli kültürlerini yaşadıkları çeşitli zorluklara rağmen korumuşlardır. Ayrıca hali hazırda ‘kadim’ ‘cedid’ okulları bulunmaktadır.
- Müslüman çocuklara Rus alfabesini öğrenmek zorunlu hale getirilmeye çalışılıyor. Ve bu durum ana dillerini öğrenebilmelerinin önünde şart olarak sunuluyor.

³¹² Bozkurt, 2008, 309.

³¹³ Devlet, 1999, 112.

³¹⁴ Devlet, 1999, 112.

- 34. Maddede kitapların müfettişler tarafından denetim altında tutulması demek, eserlerin zaman içinde yasaklanması anlamına gelmektedir. Ayrıca Rusya'ya sokulacak kitapları da denetim altına alarak, kitapların girişi engellenmeye çalışılmaktadır.
- 12. Maddede ki “2 yıllık sınıflarda eğitim ana dilde ve Rusça olarak hazırlanmış kitaplardan yaptırılır”³¹⁵ denilmektedir. Burada kullanılacak olan kitaplarla ilgili bilgi verilmemektedir.
- 26. Madde, Rusya Müslümanlarının yıllarca kendi yardımlarıyla devam eden mektep ve medreseleri kapatmaya yöneliktir.
- Rusya Müslümanlarının dini okullarının denetimini Müslümanlardan alıp gayrimüslim müfettişlere bırakmak yanlıştır.³¹⁶

Bu eleştiriler, sadece eleştiri düzeyinde kalmayıp protestolara da dönüşünce, Rusya maddeleri hafifletme veya tepkileri geçiştirme yolunu seçmiştir. Aslında Rusya hiçbir zaman burada bulunan Türkleri Ruslaştırma siyasetinden vazgeçmemiş, dönem dönem bir takım haklar verir gibi gözükse de temel hedefinden uzaklaşmamıştır.

III. Kongrede alınan diğer kararlar şu şekildedir:

- -İslâm'da ayrılık olmamalıdır. Bu sünî, bu şîî, bu hanefî, bu şafî denilmemelidir. Şîîlik, sünîlik yok denilerek anlaşmazlık ortadan kaldırılmalıdır.
- İttifakın Merkez İdaresine düşen en büyük görev, bir siyasi parti haline dönüşmektir. Partinin resmileşmesine çalışmak, üye kaydederek partinin bilfiil ortaya çıkmasına yardımcı olmak bu görevler arasındadır.
- Rusya Müslümanları İttifakının yayın organı olarak biri Türkçe, diğeri Rusça iki gazetesi olacaktır. Merkez İdare bu iki gazetenin de Petersburg'ta çıkması için çalışacak, Rusya Müslümanlarının hak ve hukukunu muhafaza etme gayesiyle ittifakın fikirlerinin yayınlayacaktır.
- IV. Bütün Rusya Müslümanları Toplantısı, 10 Ağustos 1907'de Ninji Novgorod'da yapılacaktır.
- Toplantı oturumlarının tutanakları ve kararları, en kısa zamanda Merkez İdare tarafından yayınlanacak ve elde edilecek gelir ittifakın kasasına girecektir.
- İttifak programı, üçüncü toplantıda da ‘geçici olarak’ aynen kabul edilmiştir. Onaylandıktan sonra geçici madde kaldırılacaktır.

³¹⁵ Devlet, 1999, 113.

³¹⁶ Devlet, 1999, 113.

- İran’da Millet Meclisinin açılması ve genel seçimlere gidilmesi sebebiyle İran Şahı’na bir kutlama telgrafi gönderilecektir.
- Kafkasya’da devam eden Ermeni vahşeti nedeniyle Ermeni katilleri işbirlikçi Rus Generali Guluşçapov’u protesto eden telgraflar, delegeler adına ilgili yerlere gönderilecektir.
- Delegeler adına, başbakana ’17 Ekim Manifestosu’nun getirmiş olduğu hürriyetlerin Müslümanlara da uygulanmasını isteyen bir telgraf gönderilecektir.³¹⁷

Rusya Müslümanlarının III. Kongresi’nde de kadınlarla ilgili alınan kararlar, bu kez uzun tartışmalara gerek görülmeden onaylanmıştır. Ve şu şekildedir:

- “Bir sınıflı mekteplerde erkek kız mecbur olsun.”³¹⁸
- “Muallimeler hazır itmek için Kazan, Bakü, Bahçesaray gibi büyük şehirlerde darümuallimatlar olur.”³¹⁹

Kongrede bu kararların yanı sıra pedagog ve eğitimci Abdullah Bubi’nin, kadın ve erkeklerin aynı haklara sahip olduğunu vurgulamasıyla din, kadın, erkek ayrımı olmadan kanunlar huzurunda herkesin eşit olduğu fikri kabul görmüştür.³²⁰

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, Kongrede alınan Sünnilik-Şiiilik gibi mezhep ayrılıklarının kaldırılmasıyla alakalı çalışmayı kongre başkanı Ali Merdan Topçubaşı hazırlayıp, kabul edilmesini sağlamıştır.³²¹

Kongrelerden alınan kararlara da bakıldığında başlangıçta tartışmalar olmuş olsa da, sonrasında kadınla erkeğin eşit olması konusu net bir şekilde kabul görmüştür. Başlarda kadınların da yıllarca süren baskıların neticesinde öne çıkmaları güç olmuşken, kongreler ilerledikçe kadınlar da örgütlenip, isteklerini sunmuşlar ve sonrasında da birey olarak hareket etmeyi başarmışlardır.

³¹⁷ Bozkurt, 2008, 314-315-316.

³¹⁸ Hablemitoğlu, 1998, 112.

³¹⁹ Hablemitoğlu, 1998, 112.

³²⁰ Kanlıdere, A. (2000). ‘Rusya Müslümanlarının Kongrelerinde Kadın Sorunu (1905-1917)’. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 139-148.

³²¹ Aka, 2009, 59.

4.4.4. Rusya Müslümanları IV. Kongresi (15-25 Haziran 1914)

IV. Kongrenin toplanması için çeşitli müracaatlar yapılmıştır. Rus hükümeti I. Dünya Savaşına az kalınan bir dönemde kongrenin toplanmasına izin vermiştir. Fakat gazetecilerin kongre salonuna alınmasını yasaklamıştır. Muhtemelen Rus hükümeti basın-yayın aracılığıyla Türklerin ortak hareket ederek, örgütlenmelerini engellemeye çalışmıştır. Kongreye katılan 40 delege arasında, daha önceki kongrelerde de gördüğümüz ve yönlendirici rol oynayan isimlerden; Ali Merdan Topçubaşı, Sadri Maksudi, Rızaeddin Fahreddin, Musa Carullah Bilgi, İsmail Leman gibi isimler yer almış ve kongre 25 Haziran 1914'te Petersburg'da toplanmıştır.³²²

Rusya Müslümanları IV. kongresinde alınan kararlar şu şekildedir:

- Rus hükümeti Müslüman halka, Hristiyanların bayram gibi özel günlerinde iş yerlerini kapattırıp, kendilerinin özel günlerinde açtırılması konusunda zorunlu tutulmasını. Bu gibi dini konularda özen gösterilsin.
- 1913 yılında Kafkasya'da adli mahkemelere aktarılan Müslümanlara ait nüfus kağıtları dini yönetimlere geri verilsin.
- Evlenme durumunda, nikah kıyılacak erkeğin sağlıklı durumda olduğunu kanıtlayan belge alınması zorunlu tutulmalıdır.
- Müslüman öğretmenlerin olabilmesi için özel kurumlar kurulsun. Var olan medreselerde özel öğretmen sınıfı açılsın.
- Askerlik görevinde bulunan Müslümanların dini işlerini hazırlayan bir tüzük çıkarılsın.
- Kırgız, Başkurt camilerine ait hususi alan verilsin.
- Dini içeriği bulunan kitapların basım hakkı bu konuda bilgi sahibi olan dini yönetimlere verilsin.
- Kafkasya Müslümanları resmî yerlere girerken şapkalarını çıkarmak mecburiyetinde kalmasınlar.
- Farklı memleketlerde eğitim görenlerin Müslüman mektep, medreselerinde muallimlik yapmalarına izin verilsin.
- Müslüman öğrencilerin çok olduğu Rus okullarında İslam kurallarını öğretebilmek amacıyla Müslüman muallimler yer alsın.

³²² Hablemitoğlu, Necip. 1997. *Çarlık Rusyasında Türk Kongreleri (1905-1917)*. Ankara: Kırım Dergisi Tarih Araştırmaları, 86-87.

- Müslümanlara, kendi dini kurallarına göre hayvan kesmeyi yasaklayan tüzük kaldırılсын.³²³

Rusya Müslümanlarının IV. kongresinde diğer kongrelere oranla, kadınlarla ilgili konulara daha çok eğilim gösterilmiştir. Bunun sebebi kadınların IV. kongreye ilgisiz kalmamaları ve isteklerini açıkça dile getiren bir dilekçe bırakmalarındır. Bu dilekçede kongreye katılanlardan beklenenlerin bazıları şu şekildeydi; çocuk yaştaki evliliklere izin verilmemesi, evliliklerde karşılıklı isteğin olması, evlenmeden önce kadın ve erkeğin sağlık raporlarının alınması. Kongre sonucunda sadece ‘Nikâh esnasında evlenecek erkeğin sağlıklı olduğunu gösterir doktor raporu aranmalıdır’³²⁴ talebi kabul görmüştür.

³²³ Hablemitoğlu, 1997, 88.

³²⁴ Hablemitoğlu, 1998, 117.

5. KIRIM'DA TÜRK KADIN HAREKETİ VE İSLAMİ ETKİLER

5.1. Kırım'da Sosyal-Kültürel Durum (XX. Yüzyılın Başları)

1905 inkılabı Kırım Tatarları bakımından derin değişikliklere sebep olmamıştır. Fakat Akmescit Tatar Öğretmen Okulu'ndan yetişenler Hristiyanlığı yaymak için mücadele eden kişiler değil, birer milliyetçi olarak bu okullarını bitirmişlerdir. Kırımın yeni açılan ortaokulunda eğitim alanlar ve İstanbul'da eğitim alıp geri dönenler de bu akıma kapılmıştır. Doğal olarak da Osmanlıdaki; Şinasi, Namık Kemal gibi isimlerden etkilenmişlerdir.³²⁵ Fakat sonrasında I. Dünya Savaşının çıkmasıyla bu etki giderek azalmaya başlamıştır.

Bu dönem içinde Kırım Tatarları elbette Türkçe konuşmaktaydı, giyim, kuşam, âdet, gelenek bakımından Osmanlı Türklerine benzerlik göstermekteydiler. Kırım halkı şehirde alış-veriş, ticaret yaparak geçimini sağlamakta, köylere bakıldığında ise tarım ve balıkçılık yapılmaktaydı ve tütün, tuz gibi ürünler çıkarılarak da ekonomik anlamda geçimlerini sağlamaktaydılar.³²⁶

XIX. yüzyılın sonlarında siyasi, kültürel, sosyal ve eğitim bakımından sınırlanmış bir Kırım göze çarpmaktadır. Genel manada Ruslaştırma siyasetini mecburen bir kabullenme durumu söz konusu olmuştur. Yine bu dönemde kendi tarihlerini, dillerini öğreten ve gösteren tek bir kurum veya yayım organının olmayışı da bunun bir sebebidir. Fakat bu durum XX. yüzyılın başlarından itibaren değişmeye başlamıştır.³²⁷

Kırımın sosyal hayatından bahsederken elbette ki, Kırım Hanlığı zamanından beri büyük boyların liderliğini yapan 'bey'ler ile daha aşağı rütbede olan 'mirza'lardan da söz etmek gerekir. 'Bey'lerin topraklar üzerinde sahip olduğu haklar bilindiği üzere çok geniş değildi. Sadece kullanım hakları mevcuttu. Fakat sonra ki yıllarda Rus yayılımının gerçekleşmesiyle birçoğu Kırım'dan sürüldüler. Kırım'ın içinde kalanlar ise doğal olarak yeni oluşan yapıya uyum sağlamak zorunda kalmışlardır. Yani mirzalar bir lider görünümünde olmaktan uzaklaşmışlardır. Daha çok halk adına söz söyleyen kişiler olmak yerine, bir anlamda devletin temsilcisi durumuna gelmişlerdir.³²⁸ Kırım Hanlığından bahsederken şunu da

³²⁵ Devlet, N. 1999. *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*.(2.Baskı) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 192.

³²⁶ Kerimî, F. 2004. *Kırım'a Seyahat*. Haz. Hayri Ataş. (1.Baskı). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 54.

³²⁷ Bozkurt, G. S. 2008. *1905-1907 Yılları Rusya Müslümanlarının Siyasi Kimlik Arayışı*. (1.baskı). İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 53.

³²⁸ Kırımlı, H. 1996. *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 18.

eklemek gerekir ki, din bilginlerinin yeri ve tesiri her zaman fazla olmuştur.³²⁹ Sonraları ise XX. yüzyılın başlarına doğru gelindiğinde, mirzaların ailelerine mensup olan kişilerin de, Kırım Tatarlarının yenileşme hareketlerinde aktif bir rol oynadıklarını görmekteyiz.³³⁰

“Rusya Türkleri genel olarak, bilim ve teknik açıdan ‘geri’ oldukları için, Çarlık Rusyası’nın yayılcı politikaları karşısında ‘zayıf’ kalmış; Kazan, Astrahan, Kırım derken tamamı bağımsızlıklarını kaybederek Rus esaretine girmişlerdir.”³³¹ Fakat özellikle Bahçesaray ve Karasubazar bölgeleri, Çarlık devrinin sonuna kadar hemen hemen Tatar kimliğini koruyabilmiştir. Bu iki şehrin Kırım için de özel bir yeri vardır. Bahçesaray, Gerayların dünyaca meşhur Hansaray’ını, 36 camiyi, hanlarını türbelerini, hamamları, çeşmeleri ve Kırım Tatar mimarisinin diğer tipik örneklerini de içinde barındırması bakımından önem taşımasıyla birlikte, dericilik, kunduracılık imalatı gibi geleneksel Kırım zanaatleri de en iyi burada korunabilmiştir. Karasubazar ise Kırım Tatarlarının nüfus çoğunluğunu oluşturan bir diğer şehirdir. Bahçesaray’a oranla daha az da olsa Tatar kasabasının taşınması gereken özelliklere sahiptir. Zamanla bu iki şehir Kırım Tatar soylusunun yoğunlukta olarak görüldüğü yerler olmuş, dolayısıyla da bu sebeple XX. yüzyılın başındaki milli uyanışın da merkezi konumuna gelmişlerdir.³³²

XIX. yüzyılın sonları XX. Yüzyılın başlarında bir Tatar soylusunun yaşam şartlarının, bir Rus’unkinden çok da farklı olmadığı görülmektedir. Dış görünüşleri, hareketleri ve yaşayış tarzları da bu doğrultuda değişmiş, dolayısıyla Tatar toplumu elli yıldan daha kısa bir süre içinde hızlı bir kültürel değişimi başarmışlardır.³³³ Kırım Tatarlarının XX. yüzyılın başlarında eğitim seviyelerinin de Rusya’nın diğer bölgelerinde bulunan Müslümanlardan daha fazla olduğu görülmektedir. Kırım halkı eğitimin ilerlemesi için oldukça fazla çaba sarf etmiştir.³³⁴ Zaten bu durumu daha sonraki dönemlerde Rus hükümetinden, talepleriyle de görmek mümkündür. Kuşkusuz eğitim seviyelerinin Rusya’daki diğer Türklere oranla fazla olmasının sebebi, buradaki kişilerin Kırım dışında da eğitim görebilme imkanına sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Böylece hem Kırım’daki hem de yurtdışındaki eğitimi,

³²⁹ Kültür Bakanlığı. (1999). *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (13)*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 14.

³³⁰ Kırımlı, 1996, 18.

³³¹ Hablemitoğlu, N. 1997. *Çarlık Rusyası’nda Türk Kongreleri (1905-1917)*. Ankara: Kırım Dergisi Tarih Araştırmaları, 17.

³³² Kırımlı, 1996, 26.

³³³ Zenkovsky, S. A. 2000. *Rusya’da Türkçülük ve İslam*. (Çev. Ali Nejat Ongun). Ankara: Günce Yayıncılık, 32.

³³⁴ Kerimî, 2004, 51.

sosyal, siyasi yapıyı görüp, kıyaslama imkânı bulmuşlardır. Bu durumun da Rusya'daki Türklerde aydınlanma hareketinin başlamasında olumlu etki ettiğini söyleyebiliriz.

1913'ün başlarına gelinmesiyle birlikte Kırım'a Yahudi halk yerleştirilmeye başlanmış ve yaklaşık 10 yıl sonra da burada bir Yahudi Cumhuriyeti kurma düşüncesiyle hareket etmişlerdir. Kırım dahilinde Rusya Müslümanlarının gelişimi ve çeşitli hak kazanımlarına ulaşabilmesi için çaba harcayan aydın kesimin bir kısmı öldürülmüş veya sürgün edilmişlerdir.³³⁵

1917 Şubat İhtilaliyle birlikte halk arasında eşitlik söylemleri hız kazanınca, Rusya'da yaşayan halklar da kendilerinde güç bularak bağımsızlık talep etmeye başlamışlardır. Bu mana da Kırım'da çeşitli yerel düzeyde toplantılar yapılmış ve bu toplantılarda Kırım adına çeşitli kararlar alınmıştır. Akmesic'te 17 Nisan 1917'de toplanan Kırım Türk'lerinin aldıkları kararlara bakacak olursak; özerklik ilan edilmesi, vakıfla ilgili olan toprakların Kırım Türk'lerine geri verilmesi, eğitimin çağdaştırılması, milli basın oluşturulmasına izin verilmesi ve yine milli bir ordunun oluşturulmasına izin verilmesi şeklindedir. Alınan bu kararlar hükümete bildirilmiştir.³³⁶ Aslında Şubat ihtilali alınan kararlara da bakıldığında buradaki Türklere bir hareketlilik kazandırmış olsa da Ekim İhtilali'nden sonra durum öyle olmamıştır.

Rusya'da hakimiyet anlamında değişiklikler görülmüş olsa da, devleti kim yönetirse yönetsin Türklere uygulanan politikalar bağlamında çok fazla değişiklik yaşanmamıştır. Sadece yapılan uygulamaların şiddeti veya görüntüsünde dönem dönem farklılıklar baş göstermiş olsa da, Rusya buradaki Türkleri asimile etmeye yönelik her türlü yaptırımında bulunmuştur.

5.2. 20.Yüzyılın Başlarında Kırım'da İslamiyet

Türklerin ve Müslüman milletlerin bu yüzyılda veya öncesinde İslam dininin birtakım buyruklarını anlamada ve uygulamada ki dengesizlikleri, okuma ve öğrenmede ki bazı eksiklikleri aslında genel manada bir geri kalışa sebep olmuştur.³³⁷ Tabi ki sadece bu durum Müslümanlığın kendi içinde yaşadığı bir geri kalış değildir. XIX. Yüzyılın başlarından itibaren Rus hükümetinin eğitim ve dini manada ki Türk halklarını geri bırakmaya ve

³³⁵ Kültür Bakanlığı. (1999), 20.

³³⁶ Aka, İ. 2009. *Türk Dünyası Tarihi*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 74.

³³⁷ Saray, M. 1987. *Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 5.

Hristiyanlaştırmaya yönelik çalışmalarıyla birleşen bu durum gittikçe cehaletin adeta çığ gibi büyümesine neden olmuştur. Rus hükümetlerinin uyguladığı Hristiyanlaştırma çalışmaları aslında genel anlamda karşılık bulmuş olmasa da, az sayıda da olsa din değişikliği yaşanmıştır. Rusya Müslümanlığı bırakıp Ortodoksluğu seçen kişileri ise mutlak suretle desteklemiştir.³³⁸ Bu desteği gören diğer kişiler için de, din değiştirmek elbette cesaretlendirici bir unsur olmuştur.

Rusya'da bu dönemde Müslümanlara ait dört adet Dini Merkez bulunmaktaydı. Bunlar: Orenburg Dini Merkezi, Tiflis'de bulunan 'Maverâ-i Kafkas Müftülüğü' ve yine Tiflis'de yer alan "Maverâ-i Kafkaz Şeyhülislamlığı, diğer bir merkez ise Kırım'ın Akmesicid (Simferopol) şehrinde bulunmaktaydı."³³⁹

"Çarlık hükümeti dini meselelere olağanüstü bir dikkat gösteriyordu."³⁴⁰ Diğer Müslüman bölgelerinde olduğu gibi Kırım'da da din faktörü yaşamın hemen her alanında etkili olmuştur. Özellikle, verilen eğitimin de bu temelde olması Kırım yaşayışını yönlendirmede önemli bir paya sahip olmuştur. Çarlık Rusya'sı da Kırımlıların bu dini hassasiyetinin her daim farkında olarak hareket etmiştir.

XIX.Yüzyılın başlarında Rus hükümeti 'İdare-i Ruhaniye'ler kurarak Dini konuların ayrıca görüşüldüğü bir devlet organı oluşturmuşlardır. Burada görevlendirilecek olan Müftü, Kadıaskerler, gösterilen adaylar arasından Çar tarafından seçilmekteydi. En küçük köyün imamı bile idarenin onayından geçmek zorundaydı. Bu ruhaniyeye kalıtımsal bağ ile bağlı olmayan kimsenin hiçbir dinî göreve tayin olamaması durumu zaman içinde cami sayısının azalmasına veya 'gayrimeşru molla'ların sayısının artmasına neden olmuştur. Öyle ki 1783'te Kırım'da 1474 cami varken, 1912'ye gelindiğinde sadece 729'u kalmıştır.³⁴¹

Tüm bunların yanında Gaspıralı toplumdaki dini duyarlılıkların da farkındaydı. Gaspıralı kendi Müslüman Türk toplumuna da, uğruna çabaladığı şeylerin İslamiyet'e aykırı olmayıp, tersine İslamiyet'in gerek ve amaçları doğrultusunda olduğu teminatını vermeye de özellikle çaba göstermiştir.³⁴² Gaspıralı, yıllarca alışlagelmiş düşüncelerden farklı fikirler söylemenin ve bu fikirlere insanları ikna etmenin zorluğunu elbette yaşamıştır. Fakat bu yola baş koyarken hepsinin farkında olarak mücadelesine başlamış ve sürdürmüştür.

³³⁸ Saray, 1987, 29.

³³⁹ Hablemitoğlu, 1997, 12.

³⁴⁰ Fisher, A. 2009. *Kırım Tatarları* (Çev. Eşref B. Özbilen). İstanbul: Selenge Yayınları, 139.

³⁴¹ Kırımlı, 1996, 20-21.

³⁴² Kırımlı, 1996, 46.

Kadınların mücadelelerinin, karşılık bulmaya başladığı 1917'lere gelindiğinde, Kırım'da toplanan Kadınlar Kongresinde, kadınların camiye girebilme ve ibadet edebilme hakkıyla ilgili bir takım tartışmalar yaşanmıştır. Neticesinde de camilerde namaz kılma hakkına Kırım'da yaşayan kadınlar “Bahçesaray Tatar Gençleri Cemiyeti” nin desteğiyle ulaşmışlardır.³⁴³

Rusya İmparatorluğu altında bulunan Müslümanların, Kırım'da yaşayanlar da bu duruma dahil olmak üzere Rus halkına oranla çok daha fazla yükümlülükleri vardı. Fakat buna rağmen bir Rus vatandaşının sahip olduğu pek çok hakka sahip değillerdi³⁴⁴

Rusya hakimiyeti altındaki Türkler, tüm bunların yanında Kırım da dahil olmak üzere, benliklerini muhafaza edebilmelerini bir nevi İslamiyet'e de borçludurlar. Çünkü; İslam dini Rus dilinin tamamen öğretilmesine engel olmuş, böylece de Rus kültürü Türkler arasında tam manasıyla etki edememiştir.³⁴⁵

İsmail Gaspıralı'nın kızı Şefika Gaspıralı, kıyafet bağnazlığıyla ilgili olarak, ünlü bir din adamı olan Şeyh Cemaleddin Efgani'nin (Kırım'a Seyahat adlı kitabında da yer verdiği) yaklaşımını aktarmıştır.³⁴⁶

“İstanbul'da merhum Şeyh Cemaleddin Efgan”³⁴⁷, Fatih Kerimi beye anlatmış: “Petersburg'da oturduğum vakit bir gün bana kapıcı, buradan Müslümanlar gelmişler, sizinle görüşmek, yanınıza girmek istiyorlar, demiş. Çok memnun oldum. Rusya paytahtında Müslümanlar ile görüşmeği kendimde arzu ve heves ediyordum. Buyursunlar, dedim. Üç-dört adam girdi. Alafranga giyinmişler, başları açık olub, Çin Mecusilerinin giydikleri ‘tübetay’ yok, üstleri temiz, kıyafetleri güzel. Bu hallerini görerek pek memnun kaldım. Müslümanlar böyle temiz, medeni adam gibi gezmeyi biliyorlarmış diye ziyadesile keyfim yerine geldi. Hoşgeldiniz diye kahve, çay ikram ettim lakin benim sevincim meteesüf çok devam etmedi, çünkü aralarından birisi söze başlayarak: Hazret, biz Ruslar arasında duruyoruz, bu sebebden ‘rusça’ giyiniyoruz, müsülman(?) kılığında yürüyemiyoruz. Bu sebebden bizim Müslümanlığımız nasıl olur? Dedi. Paytahtta yaşayan, medeniyet hayatı içinde bulunan bu Müslümanlardan bu kadar safsata ve manasız söz işittikde yüreğim buz kesildi. Ziyadesile canım sıkıldı. Müslümanların din-i İslâmdan bu kadar bi haber olduklarına binlerce teessüf ettim ve karşımdaki adamların başkaca cevaba muhatab olmadıklarını anladığım cihetle kısaca anlatmak için: *Peygamberimiz Muhammed Aleyhisselâm partnoy(erkek tarzı) değildi, binaenaleyh giyim bahislerinin onun öğrettiği dine taallûğu yoktur, o iman ve*

³⁴³ Hablemitoğlu, 1998, 229.

³⁴⁴ Aka, 2009, 71.

³⁴⁵ Devlet, 1999, 53.

³⁴⁶ Hablemitoğlu, Ş. Hablemitoğlu, N. 1998. *Şefika Gaspıralı Rusyada Türk Kadın Hareketi (1893-1920)*. Ankara: Ajans Türk Matbaacılık, 51.

³⁴⁷ Cemâleddin Efgânî (1838-1897). İslâmî uyanışı etkileyen XIX. Yüzyıl fikir ve siyaset adamıdır. Amerika'dan İngiltere'ye kadar Batı'da, Mısır'dan Hindistan'a kadar Doğu'da yaptığı seyahatler, etkilediği şahıslar ve zümreler, karıştığı olaylar ve hareketler, geride bıraktığı eserler ve öğrencilerle XIX. Yüzyıl İslam dünyasının düşünce ve siyasi hayatında önemli yer tutmuştur. Daha fazla bilgi için bkz. Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi. (1994). TDV Ansiklopedisi.(10. Cilt) (s.456-466). İstanbul: TDV

*tevhid öğretti, giyim bahisleriyle meşgul olmadı. Giyim bahsinde bir müşkülü olan adam, terziye müracaat etsin, dedim.”*³⁴⁸

Şefika Gaspıralı'nın da dikkatini çeken örnekten de anlaşılacağı üzere, aslında giyim, kuşam konusu çok uzun yıllar Müslümanların kafasında soru işaretleri oluşturmuştur. Sadece kılık kıyafet değil aynı zamanda kadına verilecek haklar konusunda da zaman zaman tereddütler de yaşanmıştır. Bu sebeple Rusya Müslümanlarının ikinci kongresinde kadınlarla ilgili alınan kararların şeriate uygun olup olmadığı konusunda da uzun tartışmalar yaşanmıştır.

5.3. Kırım Türklerinin Kadına Bakışı

XIX. Yüzyılın sonlarına doğru eğitim seviyesi yüksek topluluklarda olan, Tatar kadınlarının bir ölçüde diğer halklara göre daha özgür durumda olduğunu söylemek mümkündür.³⁴⁹

Geçmiş dönemlere bakıldığında da konuyla ilgili olarak İbn Batuta'nın meşhur seyahatnamesinde kadınların Türk toplumundaki konumunun onda yarattığı şaşkınlık ifadelerine rastlamak mümkündür:³⁵⁰

“Burada acip bir hal meşhudum oldu ki, o da Türkler yanında kadınların mazharı tazim olmasıdır. Bunların mevki ve rütbesi erkeklerin fevkindedir. Ümera kadınlarına gelince birini Kırımdan çıkışında gördüm. Şöyle ki Emir Salita'nın zevcesi hatuna rastladım. Bindığı arabaya mavi renkli kıymetli kumaş ile örtülü ve kapı ve pencereleri açık olarak önünde hüsnü cemal sahibi dört cariye vardı. Mumaileyh Emir'in menziline tekarrüp edince arabadan yere indi, eteklerini cariyeler tuttu. Emir vasil olduğu zaman mumaileyh kıyam ile kadına itâi selam ederek yanına oturttu. Çarşı esnafının kadınlarına gelince, bunları da gördüm. Bir tanesi arabaya rakip olup ve önünde üç dört cariye eteklerini kaldırır idu. Başında hotoz ve mücevherat vardı. Türk kadınları içtinap (çekinmedikleri) etmediklerinden hatunun yüzü görülürdü. Diğer bir kadın dahi bu tertibe riayet ettiği ve refakatinde hizmetkâr bulunduğu halde pazara koyun ve süt getirip itriyat mukabili halka satardı. Alekser kadınlar zevçleri ile bulunur...”³⁵¹

Tekrar İbn Batuta'nın seyahatnamesine bakarak, Kırım kadınının geçmişi hakkında bilgi edinebiliriz. İbn Batuta seyahatnamesinde şunları söylemiştir:

“...bu ülkede gördüğüm ve beni epeyce şaşırtan tutumlardan biri de buradaki erkeklerin kadınlara gösterdiği aşırı saygıdır. Bu memlekette kadınlar erkeklerden daha üstün sayılırlar... Türk kadınları yüzleri açık dolaşırlar, erkeklerden kaçmazlar. Bir başka kadını da aynı şekilde gördüm, yanındaki köleleriyle pazara süt, yoğurt getirip satar, karşılığında koku ve esanslar satın alırdı. Bazen kadınlara erkekleriyle

³⁴⁸ Hablemitoğlu, 1998, 51-52.

³⁴⁹ Zenkovsky, 2000, 32.

³⁵⁰ Celâsın, Z. 1946. *Tarih Boyunca Kadın*. İstanbul: Ülkü Kitap Yurdu, 47.

³⁵¹ Celâsın, 1946, 47.

birlikte rastlarsınız ve o zaman bu adamları kadınların hizmetkârları zannedersiniz...”³⁵²

Buradan da anlaşılacağı üzere Kırım kadınının toplum içinde ki statüsünün düşük olduğunu söylemek mümkün değildir. Hatta dönemin pek çok toplumuna göre kadının değer bakımından erkekten bile zaman zaman değerli görüldüğü ortadadır.

Kırım kadınının özelliklerine bakacak olursak, genelde zeki ve güzel oldukları göze çarpmaktadır. Adetleri genel olarak diğer Türklere benzer ve evlenmek için kaling³⁵³ adetleri vardır.³⁵⁴

İsmail Gaspıralı önderliğinde Şefika Gaspıralı ve diğer Türk aydınlar, kadınlar dahilinde toplumun bütün sorunlarını aşabilmek için uzun süren mücadeleler vermişlerdir. Ceditcilik hareketiyle birlikte sonrasında gelen kongrelerde de seslerini duyurmaya çalışmışlar ve yaptıkları yayınlarla da kamuoyu oluşturmayı başarmışlardır.

1917 ihtilali dönemine gelindiğinde de ilk tepkiyi verenler Kırım Türkleri olmuştur.

25 Mart 1917’de Kırım’ın her tarafından 2000 kişinin katıldığı tarihi toplantıda üyeleri belirlenen ‘Kırım Müslümanları Merkezi İcra Komitesi’, kırım Parlamentosunun oluşturulmasına ve Kırım Halk Cumhuriyeti’nin ilan edilmesine kadar geçen süre içinde bir nevi geçici hükümet işlevini getirmişti. Komite bir yandan asli görevlerini yerine getirirken, diğer yandan da yayınladığı ‘hitabname’lerle ihtiyaç duyulan konularda halkı bilgilendirmekte, bilinçlendirmekte ve gerektiğinde de katılımlarını talep etmekteydi.³⁵⁵

Kırım’da kadın komitelerince yayınlanıp destek toplanmaya çalışılan ‘Hitabname’lerden biri için Bknz: Ek-3.

İsmail Gaspıralı’nın başlatıp, Şefika Gaspıralı’nın devam ettirdiği kadın hareketi, 1917’ye gelindiğinde görüldüğü gibi etkisini kaybetmemiş tam tersine etkisini arttırarak devam etmiş. Kadınlar kendi yerlerinin farkına varıp, hak arama mücadelelerine bu farkındalıkla devam etmişlerdir. Yukarıdaki satırlar da bu durumun en önemli örneklerindedir.

5.4. Kırım Kadını Üzerindeki İslamiyet ve Din Etkisi

Din, içinde yer aldığı toplumlardan, o toplumun özelliklerinden etkilenmekte ve zaman zaman da kendi özelliklerini değiştirerek biçimlenmektedir. Öncelikle bundan dolayı da

³⁵² Parmaksızoğlu, İ. 2000. *İbn Batuta Seyahatnamesi’nden Seçmeler*. (2.Baskı). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 75-76.

³⁵³ Kaling, kadına verilen başlık parası.

³⁵⁴ Celâsin, 1946, 52.

³⁵⁵ Hablemitoğlu, N. 1999. ‘Kırım Türkleri ve Siyasal Katılıma Çağrı Belgeleri’. *Kırım Dergisi*, 29, 3.

hangi din söz konusu olursa olsun başlangıçtaki halinden farklılıklar gösterdiğini söylemek mümkündür.³⁵⁶

İslamiyet başlangıcından yayılışına kadar olan süreçte çeşitli değişimler göstermiştir. Bu değişimler kuşkusuz ortaya çıktığı toplumun izleriyle birlikte, etkileşimde bulunulan bütün toplumların da etkilerini yansıtmaktadır. Kırım için de durum böyle olmuştur. Bu gelişim ve değişim aslında Osmanlıyla elbette paralellik göstermiş ve kadınlar açısından ortaya gittikçe kötüleşen bir tablo çıkmıştır. Dolayısıyla bir yandan Türk kültüründen kaynaklı alışlagelmiş değerli bir kadın figürü, bir yandansa doğru yorumlanmayan bir dinin, yanlış uygulamalarına maruz kalan bir kadın figürü. Bunun sonucunda da arada kalıp sıkışmış bir Kırım kadını...

Kırım kadını eğitim verilen medreselere gidemezdi, erkeklerin faydalandığı mekteplerden faydalanamazdı. Doğal olarak eğitim hakkı yok denecek kadar azdı ve elinden alınmıştı. Kadınlara ancak ve ancak cami imamının eşinin okuma bilmesi durumunda, onun evinde okuma öğretilabiliyordu. Bununla birlikte yazı yazmaları tamamen yasak duruma getirilmişti. Fakat Kırım dışındaki bölgelerde kız çocukları okuma öğrenme şansına bile sahip değildi.³⁵⁷ Türklerin bulunduğu diğer bölgelere bakıldığında Kırım kadınının bir adım daha ileride olduğunu söylemek mümkün olsa da bu genel anlamda ki gerçeği değiştirecek nitelikte değildi. Bu sebeple Rusların bu konu hakkında çok fazla çaba harcamalarına gerek yoktu. Doğal olarak toplumun tamamına yakını cahil kalmıştı. Bu eksik bırakılma çoğu zaman din unsuru öne sürülerek, dinin dogmatikliğinden faydalanılarak yapılıyordu. Çünkü kadın tek başına düşünülemezdi. Mutlaka ki hem kendisi bir bireydi hem de insanı doğurup, yetiştirmesinden kaynaklı ağır bir yük ve önemli de bir görev taşıyordu. Dolayısıyla kadının cahil kalması demek toplumun cahil kalması demektir. Maalesef ki dünyadan izole yaşamaya alıştırılmış Kırım insanı için bu durum bir kader olarak görülmüş ve böyle yaşamaya mahkûm bırakılmışlardı.

Genel anlamda bakıldığında Kırım özelinde Kara çarşafın halk arasında yaygın olduğunu görmek mümkündür.³⁵⁸

Fakat 1905 sonrası kısmen oluşan hak ve hürriyet ortamında kadınların genel sorunları üzerinde de mutlaka durulmuştur. Söz konusu durumla ilgili olarak, ceditçi aydınların mücadelesi oldukça etkilidir. Ceditçi aydınların hiç kuşkusuz özenle üzerinde durdukları

³⁵⁶ Berktaş, F. Nisan 2016. *Tektanrılı Dinler Karşısında Kadın*. İstanbul: Metis Yayınları, 15.

³⁵⁷ Hablemitoğlu, 1998, 69.

³⁵⁸ Hablemitoğlu, 1998, 4.

konuların başında kadınların sahip olduğu veya olamadıkları haklarla ilgilidir. Özellikle kadınların eğitilmesi, toplumun içerisinde daha çok yer almalarını sağlamak onların en önemli hedeflerinden biri olmuştur.³⁵⁹ Kırım'da ki kadın uyanışının öncü ismi Şefika Gaspıralı olmuştur. Müslüman kadınlarının birçok sorunu olmuş olmasına rağmen öncelikli konuları aynı zaman da dünyada eleştirilere sebep olan konuların başında gelen, toplumdaki sosyal- siyasi konumları, örtünme, eğitim, çok eşlilik gibi meselelerdir. Bu konularda ceditçi hareket liderlerinin tavrı aslında nettir. Konuyla alakalı olarak, Musa Carullah, İslam dini tarafından kadınlara verilen hakların, zaman içinde çeşitli toplumlarla olan etkileşimler sebebiyle veyahut din bilginlerinden kaynaklı olarak erkeklere göre daha aşağı bir statüye itildiğini söylemiş, kendisi bunlara ek olarak genel manada İslam toplumlarının var olan kötü halinin en önemli sebeplerinden birinin de, bu dengesizlik olduğunu belirtmiştir.³⁶⁰ Konuyla alakalı mücadeleler ve talepler etkisini göstermeye, genel manada bilgilendirme ve örgütlenmenin yaygınlaştığı yıllarda olumlu sonuçlar alınmaya başlanmışken gerçekleşen Bolşevik İhtilali ile birlikte bu mücadele giderek yavaşlamış ve sonrasında toplumun tamamının hayatta kalabile mücadelesine dönüşmüştür.

5.5. Türk Kadın Hareketinde Öne Çıkan İsim: Şefika Gaspıralı

5.5.1. Şefika Gaspıralı

“Şefika Gaspıralı, 21 Kasım 1886'da Kırım'ın Bahçesaray şehrinde İsmail Gaspıralı ve Zühre Gaspıralı'nın kızları olarak dünyaya gelmiştir.”³⁶¹ Annesi Zühre Hanım, yaşadığı döneme göre son derece entelektüel ve kendini geliştirmiş bir Türk kadınıdır. Bundan dolayı kızı Şefika Gaspıralı için çok önemli bir örnek oluşturmuştur. Şefika Gaspıralı çocukluk yıllarında Usul-ü cedid mekteplerinde eğitim görmüş, okuma yazmayı da burada öğrenmiştir. Aslında İsmail Gaspıralı, tüm yaşamı boyunca mücadele ettiği, toplumsal hayatın modernleştirilmesi, kadınlara statü kazandırılması, eğitim niteliğinin artırılması gibi konularda çaba harcadığı göz önünde bulundurulduğunda, kızını da özel bir eğitimden geçirdiğini ve kendisine bir yardımcı gibi yetiştirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.³⁶² Dolayısıyla Şefika Gaspıralı Türk dünyasındaki etkisi bakımından sürpriz bir isim değildir.

³⁵⁹ Alp, A. (2014, 11-13 Kasım). *Ceditçi Aydınlarla Göre Rusya Müslümanlarının Toplumsal Sorunları*. XI. Milli Türkoloji Kongresinde Sunuldu, İstanbul.

³⁶⁰ Aka, 2009, 80.

³⁶¹ Hablemitoğlu, 1998, 12.

³⁶² Hablemitoğlu, 1998, 12-26-32.

Eğitimi, kültürü, aile yapısı düşünüldüğünde kadınlar konusundaki duyarlılığı, ileri grşllğ ve entelektüel yapısıyla doğal bir sonuçtur.

Resim 5.1. Kırım'daki Türk Kadın Hareketi'nin liderleri Zeynep Amirhan, İlhamiye Toker, Şefika Gaspıralı³⁶³

Babası İsmail Gaspıralı'nın destekleriyle Şefika Gaspıralı kadınlarla ilgili ilk yazısını 1903'te yayınlamıř³⁶⁴ ve 1903 yılından itibaren Tercüman gazetesinde bir takım makaleleriyle ön plana çıkmış, böylece düşüncelerine aktarma imkanı bulmuş, sonrasında "Alem-i Nisvan"ın yönetimini de üstlenmiştir. Tercüman gazetesinde babasına yardımcı olan, Şefika Gaspıralı, burada babası İsmail Gaspıralı'yı sık sık ziyarette bulunan Nasip Yusufbeyli ile tanışmış, bir süre sonra da nişanlanmışlardır. Aralarında bulunan siyasi görüş farklılıkları bu duruma engel olamamıştır. Şefika Gaspıralı ve ailesi bilindiği üzere Trk bir görüşe sahipken, Nasip Yusufbeyli ise radikal sol görüşleriyle ön plana çıkmıştır. Bu iki gencin evlenmesi konusunda İsmail Gaspıralı ve eşi Zühre Gaspıralı'nın herhangi olumsuz bir tavır takınıp, müdahalede bulunmamışlardır. Haliyle bu durum onların ne kadar aydın birer kişi olduklarını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.³⁶⁵ Dönemin Şartlarına

³⁶³ Hablemitoğlu, 1998, 430.

³⁶⁴ Sağlık Şahin, G.S. 2014. *İsmail Gaspıralı, Türk Kadını ve Ālem-i Nisvan Dergisi. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi İsmail Gaspıralı zel Sayısı*. Cilt: 11. Sayı 4. 210-223.

³⁶⁵ Hablemitoğlu, 1998, 26-32-33.

bakıldığında bu kadar fikirleriyle ön planda olan insanların, görüş farklılıkları noktasında ki tutumları, topluma birbirinden çok ayrı olan düşüncelerin birarada yaşama imkanına da örnek oluşturması bakımından son derece hassas bir davranıştır.

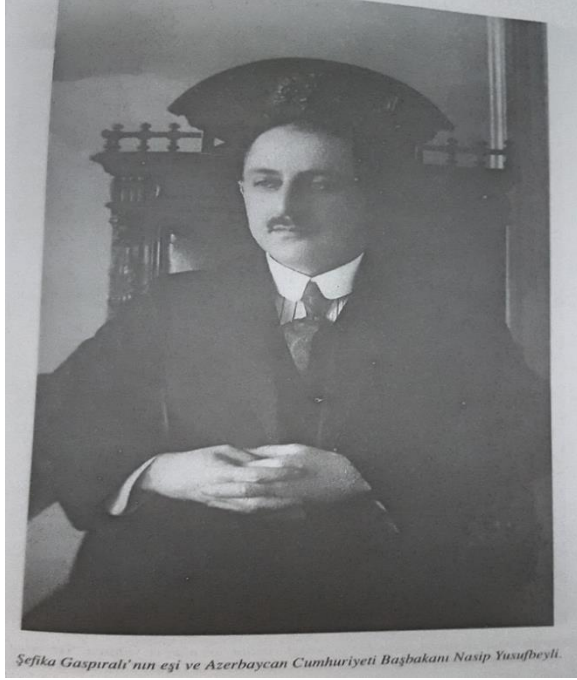

Resim 5.2. İsmail Gaspıralı'nın kızı Şefika Gaspıralı.³⁶⁶

Şefika Gaspıralı, sonraları zaman içinde eşi Nasib Yusufbeyli'nin, Bahçesaray'da babasının yanında 2-3 yıl içinde düşüncelerinin değişerek, koyu milliyetçi olduğunu da söylemiştir. Evliliklerinin üzerinden çok geçmeden, Rusya'daki Türk kadın hareketinin önderliğini yapmaya başlayan Şefika Gaspıralı, eşi Nasip Yusufbeyli'nin imam nikâhı ile başka birisiyle evlendiğini öğrenmiştir. Tabii bu dönemde imam nikâhıyla birden çok evlilik yapılması, şeriatın erkeklere sunduğu doğal bir hak olarak görülmektedir. Son derece zor ve üzgün zamanlardan geçen Şefika Gaspıralı, 1914 Eylül'ünde babası İsmail Gaspıralı'yı da kaybetmesinin ardından yaşamını Kırım dışında sürdürmeye karar vermiştir. Her ne kadar

³⁶⁶ Hablemitoğlu, 1998, 26-32-33.

imam nikâhıyla çok eşlilik bir din buyruğu gibi gösterilse de, bu her dönemde kadını yaralayan, değersiz hissettiren bir uygulama olmuştur. Şefika Gaspıralı'da bu uygulamadan nasibini almış, yaşayışı ve birikimiyle eşinin başka birisiyle evlenmesini doğallıkla karşılamamış bilakis bu durum karşısında eşini affetmemiştir. Nasip Yusufbeyli ve Şefika Hanım arasında resmî bir boşanma yaşanmamıştır. Fakat Şefika Gaspıralı bundan sonra kendi kızsık soyadını kullanmaya başlamıştır: Gasprinskaya.³⁶⁷ Şefika Gaspıralı'nın kendi soyadını kullanmaya başlaması aslında XX.yüzyılın başları için, alışılmış bir uygulamaya başkaldırı olarak değerlendirildiğinde son derece cesurcadır. Ayrıca mücadelesini verdiği düşüncelerini kendi hayatında da pekiştirdiğini göstermesi bakımından da önemlidir. Çünkü kadın, hangi dinden, hangi etnik kökenden geliyor olursa olsun, içinde barındırdığı ruhun kabul edeceği ve edemeyeceği bir takım insanî değerlerle dünyaya gelir. Elbette bu değerlerin cinsiyetle değil tamamen insan olmakla alakası vardır.

Resim 5.3. Şefika Gaspıralı'nın eşi Nasip Yusufbeyli.³⁶⁸

5.5.2. Türk Dünyasında Feminizm

Türk Dünyası denildiğinde öncelikle akla gelen coğrafyayı dönem açısından belirtmek gerekirse; Rusya ve Orta Asya'da yaşayan Türklerle birlikte, elbette ki Anadolu'da,

³⁶⁷ Hablemitoğlu, 1998, 54-58-60-61.

³⁶⁸ Hablemitoğlu, 1998, 411.

Kafkasya’da, Çin’de, Hindistan’da, İran’da, Girit’te yaşayan Türkleri zihnimizde kapsayan bir tablo çizebiliriz. Söz konusu döneme bakıldığında da bu coğrafyalarda yaşayan Türklerin çeşitli basım-yayım organları sayesinde birbirleriyle asgari düzeyde de olsa etkileşim halinde olduklarını bu anlamda söylemek mümkündür. Ve dönemin aydınları da birbirleriyle bu şekilde iletişim halinde olarak geniş kitlelere ulaşıp fikirlerini yayma imkânı bulmuşlardır.

Şefika Gaspıralı, Kırım’daki Türk kadın hareketinde de önemli bir isim olmuştur. Kuşkusuz ki herhangi bir kadın hareketinin ortaya çıkışının altında yatan temellere bakıldığında özgürlük ve eşitlik kavramlarının esas olacağı aşikârdır. Elbette ki kadın hareketi bağlamındaki bu şekillenme Türk dünyası açısından Kırım’da başlamıştır demek doğru bir değerlendirme olmayacaktır. Çünkü bu bir süreçtir. Fakat bu sürecin Türk dünyası adına Osmanlı devletiyle paralel gittiğini söylemek hemen hemen mümkündür. Ki bu kavramlar genel itibariyle Fransız İhtilali ve sonrasındaki, Aydınlanma Çağı, Sanayi inkılabıyla birlikte şekillenmiştir. Kadınlar açısından erkeklerle eşit olma, özgür olma talebi genel olarak dünyada XVIII. Yüzyılın sonu XIX. Yüzyılın başı olarak gösterilebilir. Siyasi manada ‘feminizm’ olarak adlandırılacak olan bu kavram aslında XX. Yüzyılda isimlendirilmiştir.³⁶⁹ Aslında ‘feminizm’ olarak isimlendirilen kadın hareketinin, mutlaka ki Avrupa’da gelişen fikri akımlarla birlikte Reform, Rönesans gibi içinde bulunduğu toplum haricinde neredeyse bütün dünyayı etkileyen dönüşümlerin de doğrudan etkisi olmuştur. Kadın hareketi bağlamında sembol isim haline gelen kişi Fransa’da Olympe de Gouges olmuştur. Kendisi 1791’de Kadın Hakları ve Yurttaşlık Beyannamesini yayımlamış ve sonucunda idama mahkum edilmiştir.³⁷⁰ Feminizmin belirginleştiği ilk ülke Sanayi Devriminin de burada kendini göstermiş olmasından kaynaklı olarak İngiltere’dir. Sanayileşmeyle birlikte artan kadın işçilerin ucuza çalıştırılması, çalışma saatleri, cinsiyet tartışmaları da bu dönemde yoğunlaşmıştır.³⁷¹ Kuşkusuz bu şartlar kadınların haklarını aramaları yönündeki itici unsurları oluşturmuştur.

Osmanlı açısından Batılı anlamda yenileşmeye veya dönüşmeye başlama süreci genel anlamda Tanzimat’tan sonraki dönemde yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda özellikle Kırım savaşının kaybedilmesiyle birlikte ekonominin de bozulması aslında toplumda yıllardır

³⁶⁹ Çiçek, Atıl C., Aydın, S., Yağcı, B. 2015. ‘Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme’. **KAÜ İİBF Dergisi**, 6(9), 269-284.

³⁷⁰ Akagündüz, Ü.. 2015. **II.Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak**. (I.Baskı). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 43.

³⁷¹ Akagündüz, Ü. 2015. 44-45.

alışlagelmiş olan aile yapısını daha minimal hale getirmeye başlamıştır. Büyük konaklarda yaşayan geleneksel elit kesim böylece yok olmuş ve Batının apartman tipi hayatı mecburen kabul edilmek zorunda kalınmıştır.³⁷² Bu durum da genel anlamda sosyolojik toplum yapısının evrilmeye başladığının da bir göstergesi olması bakımından önem taşımaktadır.

Avrupa'da XI. Yüzyıldan itibaren kadınların kilise de dahil her ortamdan uzaklaştırılmalarıyla başlayan süreç XVII. Yüzyılda kadınların erkeklere oranla düşük maaşlara çalıştırılmasına kadar gelmiş ve bu süreçte kadınlar ekonomik, sosyal, siyasi pek çok negatif ayrımcılığa ve düşük statüye maruz bırakılmışlardır. Kuşkusuz ki XV. ve XVI. Yüzyıllarda yaşanan Rönesans ve Reform hareketleri sonucunda halkta bir uyanış ve canlanma meydana gelmiştir. Kadınlar dahilinde de oluşan özgürlük, eşitlik kavramları karşılık bulmuştur. Ve XVIII. Yüzyılda Avrupalı kadınlar eşitlik, adalet gibi taleplerde bulunmaya başlamışlardır. Fakat bu durumun örgütlenmeye dönüşerek 'feminizm' adını almaya başlaması XIX. Yüzyıla tekabül etmektedir.³⁷³

Kuşkusuz günümüzdeki kadar olmasa da toplumlar arasındaki iletişim ve etkileşimin her daim var olduğunu unutmamak gerekir. Özellikle Kırım'da ilk kadın dergisi olarak çıkartılan Alem-i Nisvan'da kadınlarla ilgili her türlü gelişmeye yer verilmeye çalışılmıştır. Bunların içinde elbette ki dünyadaki kadın hareketlerinden haberlerde yer almıştır. Örneğin; süreç içerisinde Finlandiya'da kadınların seçme ve seçilme hakkı elde edebilmek için miting düzenledikleri haberi, Bulgar kadınlarının müfettişliklerde görev almalarına ilişkin hak talebinde bulduklarına, 1907'de İngiliz kadınlarının seçme seçilme hakkı talep etikleri miting sırasında polislerin engeliyle karşılaştıkları haberleri özellikle okuyucuya aktarılmıştır. Yine bu dergide Fransa'daki kadınların kaç yaşında evlendikleri gibi kıyaslama yoluyla kadınların kendilerini görmeleri sağlanmaya da çalışılmıştır.³⁷⁴

Dönemin Türk dünyasında etkin olarak niteleyebileceğimiz ve bu anlamda söz sahibi olan Osmanlı Devleti'nde feminizm hareketinin ortaya çıkması, II.Meşrutiyet dönemine denk gelmektedir. Çünkü bu dönemde oluşan tartışma ortamı ve diğer dönemlere kıyasla oluşan özgürlük ortamı kişilerin isteklerini açıkça dile getirmelerine sebep olmuştur.

II.Meşrutiyetle birlikte feminist hareket demokrasi kavramı ile birleşir. Türkçülük akımı ile birlikte eski Türklerde var olan kadın-erkek eşitliğinin yeniden sağlanması

³⁷² Meriç, N. 2000. 'Kadında Meydana Gelen Değişimlerin Tarihselliğinden Birkaç Kesit'. Y. Ramazanoğlu (Editör) **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü**. (1. Baskı). İstanbul: Pınar Yayınları, s.53-79.

³⁷³ Şimşek, A. 2017. 'II. Meşrutiyet Döneminde Batılılaşma Etkisinde Yapılan Feminizm Tartışmaları'.

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi. Sayı:61, 341-364.

³⁷⁴ Hablemitoğlu,1998, 39-40.

için hareketler başlar. Kadın hakları için yazılan eserlerde Türkçülüğü savunan kadın tipleri yer alır.³⁷⁵

Bu dönemde gazete ve dergiler de fikirlerin yayılması, gelişmesi yönünde önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bunlardan bazıları; Kadın Bahçesi, Kadınlar Dünyası, Kadın Hayatı gibi dergilerdir. Bu bağlamda feminist bir takım hedefler dahilinde pek çok dernek ve cemiyette kurulmuştur.³⁷⁶ Osmanlı'da feminizm için kullanılan ilk sözcük 'fıkr-i isti'naiyye' olmuştur.³⁷⁷

Osmanlı'da bulunan Türkçü akımların öncü isimleri kadınların İslamiyet'le birlikte ortaya çıkan eşitsizliklerin ortadan kaldırılması gerekliliğini vurgulamışlardır. Bu isimler; Ziya Gökalp, Halide Edip, Ahmet Ağaoğlu gibi isimlerdir.³⁷⁸ Pek çok noktada kadın hakları hususunda tartışmalar devam ederken Mehmet Akif'e göre kadın İslami hukuk kurallarından ayrılmadan aile içindeki görevine devam etmelidir. Bu düşünceye karşı Mehmet Emin Resulzade³⁷⁹, Yusuf Akçura³⁸⁰, Ziya Gökalp³⁸¹, Halide Edip³⁸² gibi Türkçülük akımıyla öne çıkan isimler ise kadının sosyo-ekonomik ve siyasi hayatta bulunması gerekliliği düşüncesini ön plana çıkarmışlardır.³⁸³

Elbette ki pek çok akım veya siyasi düşünce sisteminin olduğu gibi feminizm düşüncesi de tepkilerini üzerine çekmiştir. Halbuki o dönemin Türk dünyası açısından bakıldığında, Türk kadınının istediği Batı'da bulunan ve derinliği olan bir feminizm fikri olmaktan çok, basit bir eşitlik talebi gibi de görülmüş ve bazı kesimlerce de dikkate alınmamış veya şiddetle karşı çıkmıştır. Gerek Osmanlı'da ki daha İslamcı aydınlar, gerekse Rusya çatısı altında yaşayan daha gelenekçi olan kesim açısından reddedilmiş ve kötü bir şeymiş gibi gösterilmiştir.

³⁷⁵ Özcan Demir, N. 107-115.

³⁷⁶ Özcan Demir, N. 'II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi.' **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**. Cilt:16, sayı:2, 107-115.

³⁷⁷ Şimşek, A. 2017. 341-364.

³⁷⁸ Özkiraz, A., Arslanel, M. N. (2011). 'İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak'. **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt3, No 1, 1-10.

³⁷⁹ Resulzade, Mehmet Emin (1884-1955) Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı. Daha fazla bilgi için bkz. *Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi. (1994). TDVİ Ansiklopedisi. (35. Cilt) (s.2-5).İstanbul: TDV*

³⁸⁰ Akçura, Yusuf (1876-1935) Türk siyaset adamı, tarihçi, yazar. Daha fazla bilgi için bkz. *Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi. (1994). TDVİ Ansiklopedisi. (2. Cilt) (s.228-229). İstanbul: TDV*

³⁸¹ Gökalp, Ziya (1876-1924) Türkçülük akımının nazariyatçısı, fikir adamı, sosyolog ve eğitimci. Daha fazla bilgi için bkz. *Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi. (1994). TDVİ Ansiklopedisi. (14. Cilt) (s.134-137). İstanbul: TDV*

³⁸² Adıvar, Halide Edip (1884-1964) II.Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemi Türk kadın yazarı ve romancı. Daha fazla bilgi için bkz. *Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi. (1994). TDVİ Ansiklopedisi. (1. Cilt) (s.376-377). İstanbul: TDV*

³⁸³ Özcan Demir, N. 107-115.

Pek çokları tarafından feminizm, kadınları cinsiyet özelliklerinde uzaklaştırmaktadır. Bu nedenle de kadınlara verilen hakların daha çok kadınlık özelliklerini ön plana çıkaran tarzda olması gerekliliğine inanılmıştır. Bu noktada da İslamiyet bir anlamda koruyucu olarak kullanılmış ve kadın her anlamda daha zayıf kabul edilmiştir. Bu durum haliyle İslamcı ve Batıcı aydınlar arasında bir ikilemin doğmasına neden olmuştur. Muhafazakâr aydınlar kadının gerek fiziksel, gerekse ruhani zayıflıklarından ötürü kamusal alandan ziyade ev hayatındaki görev ve sorumlulukları üzerinde yoğunlaşmışken, Batıcı aydınlar ise, kadınların kamusal alanda belirli çerçeveler dahilinde, Osmanlının da ilerleyebilmesi için var olması gerekliliğini savunmuşlardır.³⁸⁴

Feminizm, algısı Osmanlı yayın organları aracılığıyla ciddi tartışmalara da sebep olmuştur. Örneğin; muhafazakâr kesimden Mehmed Fahreddin feminizmi kadınların duygularının önünde bir engel olarak görmektedir. Henüz tartışılmakta olan feminizmle ilgili aydın ve kadınların kafasını karıştırmaktan başka bir işe yaramayacağını belirtmiştir.³⁸⁵ Dolayısıyla feminizm, bu anlamda Osmanlı içinde ötekileştirmede kullanılan, kavramlardan biri haline gelmiştir. Uzun yıllar ataerkil düzen içinde yetişmiş olan her iki cins içinde bu kavramın anlaşılması veya tartışılıp, uzlaşabilmesi elbette ki zor olmuştur. Bu anlamda Osmanlı için bu bilinç ve farkındalığın oluşması, erkeklerin bile haklarını tam olarak kazanıp, yerleştiremediği bir devlet olması bakımından da ayrıca zorluk oluşturmuştur.³⁸⁶ Aydınlar bu anlamda reformlar yapılması gerekliliğini her fırsatta dile getirmişlerdir. Özellikle Halide Edip, kadın ve erkeğin birbirlerine herhangi bir üstünlüğüne sebep olacak uygulamalardan kaçınılması gerektiğini vurgulamıştır.³⁸⁷ Halide Edip bu uğurda her daim mücadelelerini sürdürmüştür. 1908 yılında Teali Nisvan Cemiyeti'ni kurmuştur. Bu cemiyet İngiltere'deki kadın hareketleriyle temas halinde olmasıyla birlikte yoğun olarak kadınların seçme seçilme hakkı gibi siyasi bir takım hakları üzerinde durmuştur. Derneğe üye olma noktasında da bir takım ön koşullar istenmiş iyi derecede Türkçe'ye hakim olmak ve İngilizce eğitimine devam etmek bu şartlara örnek olarak gösterilebilir.³⁸⁸

Osmanlı ve Türk dünyasında çıkan kadın hareketleri genel manada siyasi talepten çok sosyal konum üzerine yoğunlaşmış olsa da İngiltere de ki Süfrajat hareketi yakından takip

³⁸⁴ Akagündüz, Ü. 2015. 127.

³⁸⁵ Akagündüz, Ü. (2013). 'Kadın ve Kadınlığa Dair II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerinden Yansımalar (1908-1918)'. **Folklor/Edebiyat**, cilt 19, sayı 73, 63-80.

³⁸⁶ Akagündüz, Ü. 2015. 117.

³⁸⁷ Akagündüz, Ü. (2016). 'II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Hareketi ve Şukufe Nihal'in Bugünün Genç Kadınına Adlı Yazısı'. **Fe Dergi** 8, no.1, 111-117.

³⁸⁸ Özcan Demir, N. 107-115.

edilmiştir. Bu hareketle İngiltere'deki kadınlar seçme ve seçilme hakkı için uzun mücadeleler vermişlerdir. Osmanlı'da da bu konu mecliste tartışılmıştır.³⁸⁹ Ve yine aynı konu 1917'de Umum Rusya Müslümanları kongresinde de tartışma konusu haline gelmiştir. Aslında bu dönemde feminizm olarak adlandırılan, kadın hareketlerinin temelinde yatan gerçek şudur ki; eski Türk geleneğinde olduğu gibi kadın ve erkeğin ortak gücünden faydalanılarak oluşturulan milli kültürün devamını sağlamanın gerekliliğini halka anlatabilmektir. Çünkü var olan Türk yapısından uzaklaşma durumu, İslam dininin kabul edilmesinden sonraki çoklu kültürel yapının Türk toplumuna etki etmesinden kaynaklı olarak oluşmuştur. Bu noktada dünyada ki feminizm hareketlerinden farklı olarak, Rusya'da ki Türk kadın hareketlerini ayrı bir yere koymak gerekir. Çünkü buradaki kadınların talepleri, mensubu oldukları dinin uygulamalarını da içine alan bir bütünü oluşturmaktadır. Kuşkusuz ki bir dinin, gelenekselleşmiş yapısına karşı koyma cesaretini gösterebilmek çok daha farklı ve zor bir durumdur.

5.6. Osmanlı Dönemindeki Kadın Hareketlerinin Kırım'a Etkisi

Dünyada Rönesans hareketleriyle başlayan, gelişim ve dönüşüm kuşkusuz tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Bu etkiden muhakkak ki Osmanlı'da nasibini almıştır. Osmanlı Devleti bir yandan ayakta kalma mücadelesi verirken bir yandan da değişen, gelişen dünyaya ayak uydurmaya çalışmıştır. Bu ayak uydurma yöneliminin sebebi kuşkusuz ki kötü giden süreçten Batı'yı örnek alarak çıkılabileceğine duyulan inanç ve değişime ayak uydurabilme isteğidir. Bu sebeple Osmanlı Devleti toplumu ve sosyal yaşamı derinden etkileyen konularda duyarsız kalmamaya çalışmıştır. Bu konulardan biri de Batı'daki kadınların statülerinde yaşanan değişimlerdir.

Türk kadınının İslamiyet'in kabul edilmesiyle birlikte, farklı bir yöne doğru evrildiğini kabul etmek gerekir. Konuyla alakalı olarak tezin ikinci bölümünde ayrıntılı bilgiye yer verilmiştir. Özellikle Selçuklu döneminde eski Türk gelenekleri genel anlamda sürdürülmeye çalışılmış olsa da Osmanlı devletinin kuruluşundan, çöküşüne kadar olan süreçte kadının sosyal statüsünde gerilemeler yaşanmıştır.³⁹⁰ Kadın toplumda eskiye oranla daha geride bir yer

³⁸⁹ Akagündüz, U. 2013. 63-80.

³⁹⁰ Doğramacı, E. 1989. *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü*. (1. Baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4.

edinmiştir. Fakat dünyada gelişen fikir akımlarının etkisi elbette Osmanlı içinde de bir takım değişimlere sebebiyet vermiştir.

Kırım savaşından sonraki dönemde Osmanlı'nın ekonomik yapısından kaynaklı bozulmalarla birlikte, ticaretin artması durumu göç almayı da beraberinde getirmiş, böylece toplumsal değişimler baş göstermeye başlamıştır.³⁹¹

Söz konusu Osmanlı döneminde kadınlardan bahsedildiğinde muhakkak ki Osmanlı'da Tanzimat'tan önce kadınların toplumdaki belli başlı sorunlarına da değinmek gerekir. Osmanlı devletine bakıldığında şehirli kadın ve köylü kadın arasında farklılıklar vardır. Köylü kadını, şehirli kadından daha özgür bir hayata sahiptir. Orta seviye ve üzeri varlığı olan ailelerin kadınlarına bakıldığında pazarda alışveriş yapmaları bile yasaktır. Osmanlı kadını genel anlamda İslami hukuk kurallarıyla birlikte sosyal hayattan eksik bırakılmıştır. Elbette ki bu durum kadınlar arasında mutlak bir geri kalmışlığa sebep olurken, Batılı hemcinslerinden de geri ve bihaber yaşamalarına sebep olmuştur.³⁹² Kadınların Tanzimat öncesi sorunlarına bakıldığında söz konusu durumlardan biri kadının çok eşliliği meselesidir. Osmanlı'da İslam hukukuna dayalı olarak erkeklerin birden fazla kadınla evlenebilmesi durumu aslında çok görülen bir uygulama değildir. Daha çok zengin veya yönetici statüsünde bulunanlarda görülse de sayısı sınırlıdır. Ayrıca İslam dininde uygun görülen en fazla dört kadınla evlenme meselesi aslında o dönemde cahiliye devrini yaşayan Araplar için bir sınırlama niteliğinde olduğunu belirtmekte fayda vardır. Çünkü cahiliye devrinde Arap erkekleri için evlenme durumu sınırsızdır.³⁹³ Böylece aslında Arap erkeklerine bir sınırlama getirilmiştir. Diğer önemli bir konu ise boşanma hakkının erkek iradesiyle gerçekleşiyor olmasıdır. Kadın ve erkek arasında eşitsizliğin yaşandığı başka bir nokta ise kadına verilen miras hakkı ve şahitlik durumudur. Örneğin; aynı anne- babanın çocuğu olan kadının erkek kardeşiyle birlikte mirasçı olması durumunda, kadına erkeğin yarısı kadar miras verilmesidir.³⁹⁴ Dolayısıyla İslam medeni kanununun geçerli olduğu Osmanlı'da erkeğin reis olduğu ataerkil yapı kabul edilmiş ve uygulanmıştır.³⁹⁵ Osmanlı aile

³⁹¹ Meriç, N.,2000,67.

³⁹² Altındal, M. 1994. *Osmanlıda Kadın*. (1.Baskı). Altın Kitaplar Basımevi, 51.

³⁹³ Kurtoğlu, A. 2000. *Tanzimat Dönemi İlk Kadın Yayınında Dinin Yer Alış Biçimleri*. Y. Ramazanoğlu (editör). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü*. (1. Baskı). İstanbul: Pınar Yayınları, 21-51.

³⁹⁴ Yürüt, B. 2017. 'Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadın Hareketi ve Hukuki Talepleri'. *TBB Dergisi*, 366-395.

³⁹⁵ Doğramacı, 1989, 5.

yapısında kadının ve çocukların her türlü maddi manevi ihtiyaçlarından erkek sorumlu tutulmuştur.³⁹⁶

Osmanlı Devleti'nde başlarda daha sade ve Türk geleneklerine daha yakın bir anlayış hakim iken sonraki dönemlerde Sultanların farklı ırktan kadınlarla evlenmesi Bizans gibi farklı kültürlerin etkilerinin yansımaya sebep olmuştur. Sonraki süreçte ise özellikle İstanbul'un fethi sonrasında, Sultanlar kölelerle evlenmeye başlamışlar ve kadınlar sosyal-siyasi hayattan böylece uzaklaşmıştır.³⁹⁷

Fakat Osmanlı'da Tanzimat'la birlikte birçok alanda yenileşmeye gidilmiştir. 1839'da Tanzimat fermanıyla yapılmak istenen Batı'yı örnek alan birtakım yenilikler yapmak olmuştur.³⁹⁸ Genel olarak Tanzimat dönemine kadar, çok da iç açıcı olmayan uygulamalara maruz bırakılan Osmanlı kadını aslında II.Meşrutiyet'le birlikte uyanış gösterecek ve hak elde edebilecektir. Tanzimat döneminde bir takım yenilikler yapılmış olsa da bunlar kadınlara dair özel bir düzenlemeyi içermemiştir.³⁹⁹ Fakat bu dönemde Müslüman kadınının konumunu gerek erkeklerin, gerekse Batılıların kadınlar üzerinden sürdürdükleri ve aynı zamanda İslamiyet'i kötülemek amacıyla da kullandıkları bir takım durumları gazete ve dergiler aracılığıyla düzeltmeye çalışmışlardır.⁴⁰⁰ 1868'de Terakki Gazetesinin yanında 'Muhadderat' isimli ek yayınlanmış ve bu ekte kadın konusuyla ilgili tartışmalara yer verilmiştir. Kadınlara ilgili ilk olarak modernleştirmeye dayalı konulara yer vermesi bakımından da bu ek, son derece önemlidir.⁴⁰¹ Tanzimat dönemiyle alakalı olarak vatan ve hürriyet şairi olarak bilinen Namık Kemal 1872'de şu sözleri kaleme almıştır:

Kadınlar ne zamana kadar kocalarını yaşmak, ferace konularıyla bunaltarak sabahlara kadar uykusuz bırakacaklar? Analar ne zaman kadar kızlarını satılık meta gibi yıllarca her gün esirci bakışlı görücünün arayıcı bakışlarına sunduktan sonra, hediyecek cariye gibi, gönlünün yatıp yatmadığını bir kerecik bile sormaya gerek duymaksızın, kendi beğendikleri bir adamın eline teslim edecekler.⁴⁰²

Söz konusu tarihe bakıldığında genel anlamda Türk dünyasında da aynı döneme rastlayan ortak sıkıntıların olduğu aşikârdır. Çünkü hem ortak bir gelenekten gelme hem de ortak bir dine mensup olma durumu vardır. Bu hâl Kırım içinse Osmanlı'ya bağlanmasıyla aynı

³⁹⁶ Özcan Demir, N. 107-115.

³⁹⁷ Doğramacı, 1989, 7.

³⁹⁸ Doğramacı, 1989,11.

³⁹⁹ Altındal, 1994, 181.

⁴⁰⁰ Kurtoğlu, A., 2000, 21-51.

⁴⁰¹ Akagündüz, Ü. 2015, 88.

⁴⁰² Altındal, 1994, 181.

uygulamaların ve sosyal etkileşimlerin fazla olmasından kaynaklı olarak daha net bir biçimde hissedilmiştir.

Bu dönemde Çarlık Rusya'sında medresede eğitim gören, öğrenciler Ziya Gökalp, Namık Kemal gibi milliyetçi kişilerin eserlerini okuyup, etkilenmişlerdir. II. Abdülhamit'e muhalefet eden Genç Türkler'in yayınlarını takip etmişlerdir.⁴⁰³

Tanzimat döneminin seçkin isimleri, genel anlamda modernleşmenin geleneksel aile yapısından uzaklaşarak elde edebileceği noktada buluşmuşlardır.⁴⁰⁴ '1886'da kadınlar tarafından çıkartılan ilk kadın dergisi 'Şüküfezar'dır.'⁴⁰⁵ Kadınların ezilmesine karşı çıkmışlar ve kadın erkek eşitliğini savunmuşlardır. 1893'te Mehmed Tahir ve eşinin çalışmalarıyla, *Hanımlara Mahsus Gazete* çıkartılmıştır. Bu gazete uzun süre yayın yapmış ve bu süreç içerisinde, kadınları günlük hayatta geliştirmeyi amaçlayan yazılar yayınlamışlardır. Bu yazılar daha çok iyi eş, iyi anne kavramları üzerine yoğunlaşmıştır.⁴⁰⁶

1908'le birlikte ilerleyen süreçte ise ikinci Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle beraber kadın eğitimi gerekli bir hal olarak görülmeye başlanmıştır. Bu süreçte kadınlar meclise gözlemci olarak girmeye çalışmışlardır.⁴⁰⁷ Bu dönem içerisinde oluşan aydın kesim toplum içerisinde bulunan kadının sosyal konumunda reformlar yapılması hususunda birleşmiştir. Fakat kuşkusuz ki burada önemli olan nokta yıllardır alışlagelmiş olan gelenekler ve inançlar bütününe bağlı yaşayışını sürdüren halkın tepkisini çekmeden, bu yenilikleri halka kabul ettirebilmektir.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki süreçte kadın konusuna ayrı bir önem verildiği görülmektedir. Genel anlamda sesleri Tanzimat'ta duyulmaya başlanmış olsa da yeniliğin somut adımları II. Meşrutiyetle atılmıştır. Konuyla alakalı bu dönemde yapılan yeniliklere bakıldığında her şeyden önce kadın konusu ekonomik, kültürel bir mesele olarak ortaya konulmuş ve bu ciddiyetle üzerinde çalışılmıştır. Ziya Gökalp'in üzerinde durduğu haliyle evlilik sadece dini bir mesele olmaktan çıkartılıp milli ve kültürel bir boyut kazanmıştır.⁴⁰⁸ Ziya Gökalp aslında XIX. Yüzyıl aile sosyolojisini kendi toplumuna uyarlamaya çalışarak, ailenin önemine vurgu yapmıştır. Çağdaş aile yapısı olarak da milli aile kültürünün, geleneksel büyük aile yapısından, çekirdek aileye dönüşmesi şeklinde açıklamıştır.⁴⁰⁹

⁴⁰³ Devlet, N. 1998. *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 63.

⁴⁰⁴ Akagündüz, Ü. 2015, 81.

⁴⁰⁵ Akagündüz, Ü. 2015, 89.

⁴⁰⁶ Akagündüz, Ü. 2015, 89.

⁴⁰⁷ Doğramacı, 1989, 10.

⁴⁰⁸ Özkiraz, A., Arslanel, M. N. (2011).1-10.

⁴⁰⁹ Meriç, N., 2000,53-79.

Dönem içinde ortaya çıkan akımların savunucuları için de kadın konusu tartışmalara sebebiyet vermiştir. Tıpkı Rusya’da yaşayan Müslüman erkekler gibi Osmanlı’da yaşayan aydın erkeklerde söz konusu durum hakkında tereddüt yaşamışlardır. Genel manada aslında kadının değişimi ya da dönüşümü olarak nitelendirebileceğimiz bu hâl, aynı zamanda devletin en küçük yapısı olan aileyi etkileyeceği için dikkatle irdelenmiştir.

İslamcılar bu taleplerin Batı hayranlığı ve taklitçiliğinden ileriye gitmediği düşüncesini benimsemişken, Batıcı ve Türkçü aydınlar bu hususta kadınların elinden alınan bir takım haklarının onlara geri verilmesi gerekliliğini vurgulamışlardır.⁴¹⁰ Bu durumda bahsi geçen konuyla alakalı endişelere örnek niteliği taşımaktadır.

II. Meşrutiyetle birlikte zaman içerisinde Batı’ya uyum sağlama ve aradaki eşitsizliği gidermek için yapılan birtakım çalışmalar hız kazanmıştır. Bu durum sosyal siyasi hayatın her alanında etkili olmaya başlamıştır. Örneğin; Avrupa’nın giyim tarzı, gelenekleri bakımından ilk kez erkekler tarafından benimsenmiş olsa da daha çok kadınlar tarafından ilgi görmüştür. Kadınlar Avrupalı hemcinslerinin davranışlarını, giyim kuşamlarını taklit etmeye çalışmışlardır.⁴¹¹ Fakat bu durum daha çok yüzeysel kalmıştır.

30 Eylül 1908’de kadınları politik konularla buluşturan “Demet” isimli dergi çıkartılmıştır. Ardından kadınlarla ilgili yayınlanan dergilerin sayısında artış yaşanmaya başlamıştır. İlerleyen süreçte “Mahasin”, “Kadın”, “Kadınlar Dünyası” gibi dergiler yayınlanmış, bunların arasında diğer dergilerden farklı olarak, kadın mücadelesini ciddi anlamda başlatması bakımından 17 Nisan 1913’te yayımlanan “Kadınlar Dünyası” ayrı bir yer tutmaktadır.⁴¹²

Dönemin önemli isimlerinden Halide Edip Adıvar, türlü gazete ve dergi yazılarında, eserlerinde toplumdaki kadın algısından ve kadınların içinde bulunduğu durumdan çokça bahsetmiş ve aydın Türk kadınının temsilcisi durumuna gelmiştir. Halide Edip Türk kadını ile ilgili düşüncelerini şu sözleriyle ifade etmiştir:

Kadın ve erkek artık her bakımdan müsavidir. Her ikisi de çalışmaktadır. Her yerde ve her şeyde olduğu gibi birçok cepheden tenkid edilecek kısımları vardır. Gelecekteki durumun ise dünya kadınlarından başka olabileceğini düşünmüyorum. Çünkü bugünkü dünya o kadar karışık ve çok cepheli medeniyet gösteriyor ki, cinsi ne olursa olsun kadın veya erkek olarak her insan yaşayabilmek için üzerine bir iş almak mecburiyetindedir. Şurasını da ilave edeyim ki, şahsen ne kadınların tamamen hakim olduğu bir dünyayı, ne de erkeklerin tamamen hakim olduğu bir dünyayı

⁴¹⁰ Özkiraz, A., Arslanel, N. (2011). 1-10.

⁴¹¹ Doğramacı, 1989, 12.

⁴¹² Akagündüz, Ü. 2015, 91.

isterim. Her ikisi de kendi kabiliyetlerine göre mutlaka memleketlerinde ve dünyada bir rol alacaklardır ve almışlardır.⁴¹³

Halide Edip Adivar'ın bu sözleri gösteriyor ki talep edilen ve beklenen cinslerin birbirinden üstünlüğü, bir adım ileri veya geri durma durumu değil yanyana birlikte hareket edebilme cesaretidir. Kendisinin eserlerinde de güçlü Türk kadını vurgusunu ve kadının sosyal-siyasi hayatta ki yeri sorunlarını sıkça dile getirmiştir.

1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile birlikte Osmanlı'da kızların eğitimi zorunlu hale getirilmiştir.⁴¹⁴ II. Meşrutiyet'le kadınlara eğitim verilmesi noktasından hareket edilmiş ve 1913 yılında ilk kız lisesi açılmıştır. Yine 1914'te Darül-Fünun'da kızların da ders alması sağlanmıştır. 1915'te İstanbul Edebiyat Fakültesinde kız ve erkek öğrenciler birlikte eğitim almaya başlamışlardır. Yine bu dönem içerisinde kadınlar dergi, gazete gibi yayımlar yaparak kendilerini halka duyurmaya çalışmışlar ve halkı bilinçlendirmeye yönelik bir takım faaliyetlerde bulunmuşlardır. Aynı dönem içerisinde kadınların aktif olarak memurluk hayatına da başladıklarını eklemek gerekir.⁴¹⁵ Kadının ülke ekonomisine katkısı bakımından önemli tespitleri olan "*Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti*" ne göre kadının da erkek gibi çalışması durumunda ülke ekonomisi olağanüstü ilerlemeler gösterebilir.⁴¹⁶ 1910'lardan itibaren de özellikle İzmir, Selanik, İstanbul'da tek tük de olsa kadınların sokağa peçesiz çıkmaya başladığı bilinmektedir.⁴¹⁷

Bu noktada Rusya'da ki Müslüman kadınlarında farklı olarak II. Meşrutiyet'te oy hakkı verilmesi gibi siyasi talepler çok fazla gün yüzünde olmamıştır. Daha çok sosyal içerikli bir değişim talebinin söz konusu olduğunu vurgulamakta fayda vardır. Bu noktada 1917 yılında oluşturulan Hukuk-i Aile Kararnamesi ile birlikte; evliliğe yaş sınırı getirilmiş, çok eşlilik ise eşin razı olması şartına bağlanmıştır. Ayrıca kadına da boşanma hakkı böylece tanınmıştır.⁴¹⁸ 1876'da uygulamaya konulan Mecelle yerini, Hukuk-ı Aile Kararnamesine bırakarak, kadını göz ardı etmeyen yeni bir hukuki düzenleme yapıldığının göstergesi olması bakımından önem taşımaktadır.⁴¹⁹ Görüldüğü üzere kadın açısından yapılan reformlar dönemin koşulları göz önüne alındığında reform niteliği taşımaktadır.

⁴¹³ Doğramacı, 1989, 62.

⁴¹⁴ Meriç, N., 2000,60.

⁴¹⁵ Özkiraz, A., Arslanel, N. 2011. 1-10.

⁴¹⁶ Akagündüz, Ü. 2016. 111-117.

⁴¹⁷ Meriç, N., 2000,69.

⁴¹⁸ Özkiraz, A., Arslanel, N. (2011). 1-10.

⁴¹⁹ Akagündüz, Ü. 2015. 119.

Tezin ikinci bölümde ayrıntılı olarak İslamiyet'ten önce Türklerde kadının konumuyla alakalı derin bilgiye yer verilmiştir. Söz konusu bölümde İbn Batuta'nın İstanbul, Bursa'yı ziyaretlerinden sonra Kırım'a geçtiğinden ve buradaki kadınların özgürlüğüne Müslüman olmalarından kaynaklı olarak şaşırmasından bahsetmiştik. Bu dönem aynı zamanda Osmanlı devletinin kuruluş dönemlerine denk gelmektedir. Ve bu dönem içinde Osmanlı açısından da ilerleyen dönemlere oranla daha çok eşitlik, özgürlük ve sadelikten bahsetmek mümkündür. Dolayısıyla Kırım'daki dini anlamdaki yozlaşmanın görülmesi Osmanlıyla paralellik göstermiştir. Kuşkusuz ki bu durumu sürecin ortak hareket etmesine de sebep olmuştur. Kırım'daki aydınlanma hareketleriyle Osmanlı'daki reform talepleri hemen hemen aynı döneme denk gelmekte ve muhakkak ki birbirlerinden beslendiklerini söylemek yanlış olmayacaktır.

5.7. İlk Basın-Yayın ve Sanat Etkinlikleri

1905 Rus İhtilâli öncesi Kırım dahilinde bütün Rusya'da bulunan Müslümanlar basın faaliyetlerini geliştirememiş, ancak 1905 ihtilâli ile birlikte kendilerine verilen fırsatı değerlendirme imkanı bulmuşlardır. Buna dayanarak Tatarlar 1905-1907 yılları arasında 20 gazete ve 13 dergi çıkarmışlardır. Bu dönemde Başbakan olan Stoplin'in sert yaptırımları sebebiyle çoğunun yayını bir nedene bağlanarak durdurulmuştur. Fakat Tatarlar yayın mücadelelerini her daim sürdürmüşlerdir.⁴²⁰

Rus inkılabının, kadın-erkek hak eşitliğini belli oranda gerçekleştirmesiyle, Türklerde sosyal anlamda kadının durumunu yükseltme isteği basın ve yayında gün geçtikçe artmıştır. Toplumda kadının durumu eskiye oranla farklılık göstermiş, Rus okullarına, üniversitelerine giden kız sayısı oldukça artmıştı. Aynı zamanda tiyatrolarda, müsamerelerde kadınların katılımının oldukça fazlaştığı da göze çarpmaktadır.⁴²¹

“Kırım basını(gazetesi) denildiği zaman akla İsmail Gaspıralı ve onun çıkardığı *Tercüman* gelir.”⁴²² 1905 sonrasında yayın yasaklarının eskiye oranla gevşetilmesi *Tercüman*'da da bir takım değişikliklere sebep olmuştur. Bu anlamda en önemli değişikliği de gazetenin tamamının Türkçe basılmaya başlanmasıdır.⁴²³ Çarlık döneminde en uzun yayın yapan gazete olması, Türklüğe, Usul-ü cedide yaptığı hizmetler bakımından da önemini daha önce

⁴²⁰ Devlet, N. 1998. *1917 Ekim İhtilâli ve Türk Tatar Millet Meclisi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 56.

⁴²¹ Kırimer, C. S. 1993. *Bazı Hatıralar*. İstanbul: Emel Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, 167.

⁴²² Devlet, 1999, 189.

⁴²³ Kırımlı, 1996, 152.

vurguladığımız Tercüman'ın başyazarı İsmail Gaspıralı 1914'te ölünce yerine yakın çalışma arkadaşı Hasan Sabri Ayazov aldı. Tercüman elbette sıradan bir gazete olmamış, fikir yayıcı özelliği, bilgilendirme niteliği taşıması ve milli faaliyetler için de esin kaynağı olması bakımından farklılığı ön plandadır.⁴²⁴ 1881'de dergi olarak ilk basımı yapılan dergi ise yine İsmail Gaspıralı aracılığıyla çıkartılan *Tonguç* isimli dergi olmuştur.⁴²⁵ Bu dergi aynı zamanda ilk çocuk dergisi olması bakımından da önem taşımaktadır. Fakat dergiyi asıl önemli kılan şey ise; İsmail Gaspıralı'nın Türkler arasında dil birliğini hedeflediğine dair yazıların ilk olarak bu dergide yayımlanmaya başlamasıdır.⁴²⁶

“Kırım'da çıkan ikinci gazete *Vatan Hadimi* olmuştur.”⁴²⁷ Bu gazete Karasu Bazarı'nda 1906-1908 yılları arasında çıkarılmıştır.⁴²⁸ Tercüman gazetesinin ılımlı havasından hoşnut olmayan Reşit Mediyev, Asan Sabri Ayazov gibi ‘Yaş Tatar’ liderleri öncülüğünde çıkartılmıştır. Bu gazete de Osmanlı Türkçesiyle yayımlanmıştır.⁴²⁹ Bu gazetenin etrafında toplananlar Çarlık hükümetine karşı Rus devrimcilerinin yanında durmuşlardır. Fakat yine de Ruslara itimat etmeyenler ‘Vatan Cemiyeti’ isimli dernek oluşturmuşlardır. Bu dernek devrimden sonraki dönemde parti haline gelerek Kırım istiklal akımını yönlendirmişlerdir.⁴³⁰

1906'da çıkartılan bir diğer gazete İsmail Gaspıralı tarafından çıkarılmış olan *Millet*'tir. Bu gazetenin de en önemli özelliklerinden biri Tercüman gazetesinden daha uygun bir fiyata satılacak olmasıdır. Haftada bir gün olarak çıkan bu gazetenin her sayısı ile birlikte de tarihi bilgiler içeren fasiküller de verilmiştir.⁴³¹ 1908'den sonra başyazarlığına Hasan Sabri Ayazov gelmiştir. Fakat bu gazete de 1910'da Rus hükümeti tarafından yayını durdurulmuştur.

Kırım'da bir yandan dergi, gazete yayını gibi faaliyetler sürdürülürken bir yandan da sanatsal faaliyetler geliştirilmeye çalışılmıştır. Örneğin Kırım'da Türk tiyatrosu gündeme gelmiştir. “Altın Beşik”, “Çorabatır”, “Arzı Kız”, “Halim”, “Leyla ve Mecnun” gibi oyunlar

⁴²⁴ Devlet, 1999, 189.

⁴²⁵ Aka, 2009, 29.

⁴²⁶ Ilgar, İ. 1990. *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi Tutanakları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 16.

⁴²⁷ Devlet, 1999, 189.

⁴²⁸ Kırımlı, H. “*Karasubazar*”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (2001). İstanbul: TDV, C.24, 472-473.

⁴²⁹ Kültür Bakanlığı. (1999). *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (13)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 27.

⁴³⁰ Aka, 2009, 26.

⁴³¹ Kırımlı, 1996, 153.

sahnelenmiştir.⁴³² Ayrıca Kırım’da Emine Çelebi, Emine Bolat gibi önemli kadın sanatçılar da sanat yoluyla halkı bilinçlendirmek maksadıyla işlerini en iyi şekilde yapmaya çalışmışlardır.

Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki Kırım Türkleri arasında “Çorabatır” destanının önemli bir yeri olduğu muhakkaktır. Çorabatır’la ilgili olarak Opera yazılması konusunda da uzun süre çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda Asan Rifatov’dan yardım alınmıştır. O da operayı yazabilmek için çeşitli yardımlar alarak işe koyulmuştur. Ortalama 1908’lerde yazımına başlayan bu opera 1922’de tamamlanır ve 1923’te Akmescit’te (Simferopol) Kızıl Asker Kulübünde böylece sahnelenmiştir.⁴³³

1917’de *Kırım Ocağı* gazetesi çıkartılmış, yine aynı yıl İbrahim Özenbaşı tarafından da *Golos Tatar (Tatar Sesi)* isimli gazete çıkartılmıştır. Kırım’da çıkarılan ilk mizah dergisi *Ha! Ha! Ha!* da İsmail Gaspıralı’nın uzun çalışmaları neticesinde çıkartılmıştır. 1906-1910 yılları arasında Kırım da basımı yapılmıştır.⁴³⁴ “Ha Ha Ha’nın ilk sayısının kapağında basılan karikatür İsmail Gaspıralı’nın büyük idealini canlandırmaktaydı: Bazısı Kırım kalpağı, bazısı sarık, bazısı Avrupa usulü şapka, bazısı Rus tipi kasket, bazısı da Osmanlı fesi giymiş Türk-Müslüman basınının temsilcileri hep beraber ‘Birlik’e doğru yürüyorlardı.”⁴³⁵ O dönemde mizah dergisinin çıkarılabilir olması hem özgürlükler bakımından hem de insanların bakış açısının gelişmesi bakımından çok önemlidir. Bu yüzden bir başarı olarak görülmelidir. Çünkü mizah gerek siyasetin gerek sosyal hayatın eleştirilebilir olması bir kanıtıdır. Bu durum da kısmen de olsa bir serbestinin olduğu bilgisini bizlere vermektedir.

Gaspıralı, Tercüman gazetesinin yanında ek olarak vermeye başladığı ve çocukları unutmadığını gösteren bir dergi yayımlamıştır. *Âlem-i Sübyan* isimli bu dergi 1906’da ilk olarak yayımlanmış ve 1915’e kadar yayımı sürmüştür.⁴³⁶ Bu dergi çocuklar için çıkartılmıştır. İçerisinde çocukların anlayıp, gelişimine katkı sağlayabilmesi için çeşitli fıkralar, masallar yer yer de nasihatlar bulunmaktadır.⁴³⁷

Kırım bu süreç içerisinde sosyal-siyasi faaliyetlerinin yanı sıra, kültürel, sanatsal faaliyetleriyle de ön plana çıkmıştır. Sürekli olarak kendini geliştirme eğiliminde olan Kırım

⁴³² Temircili, 1963, “Kırım Türk Tiyatrosu”. *Emel Dergisi*, 14.

⁴³³ Şamil, A, 2008, “Asan Rifatov’un Şerefli Ömrü, Acı Taleyî”. *Emel Dergisi*, 235, 16-26.

⁴³⁴ Aka, 2009, 29.

⁴³⁵ Kırımlı, 1996, 153.

⁴³⁶ Aka, 2009, 29.

⁴³⁷ Kültür Bakanlığı. (1999). Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (13). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 27.

halkı eğitimin kültürel ve sanatsal değerlerle desteklenerek medeniyet seviyesinin yükselebileceğine inanmış ve bu doğrultuda hareket etmiştir. Yapılan uygulamalar göz önüne alındığında aslında, Kırım halkının kısa bir süre içinde bu bilince erişmesinin ne kadar zor olduğu anlaşılacaktır. Fakat bu durum halkın aslında ne kadar yeniliğe ve dönüşüme aynı zamanda kendini geliştirerek milletine faydalı olma bilincine sahip olduğunu da göstermesi bakımından sonderece önemlidir.

5.7.1. İlk Kadın Dergisi Âlem-i Nisvan

“Gaspıralı’nın insiyatifi ile büyük kızı Şefika Hanım’ın yönetiminde 1906 yılında yayınlanmaya başlayan kadınlar dergisi Âlem-i Nisvan (Kadınlar Dünyası) Rusya Türkleri tarafından çıkarılan ilk kadın dergisi olması yönünden çok önemli bir teşebbüstü.”⁴³⁸ Âlem-i Nisvan özellikle kadınların kendilerini geliştirmeleri maksadıyla yayım hayatına başlamıştır.⁴³⁹ Ayrıca bu dergi Osmanlı Devleti dışında, Türk dünyası için, kadın dergisi olma noktasında öncü niteliğindedir.⁴⁴⁰ Âlem-i Nisvan yani Kadınlar Dünyası anlamına gelen dergi, sekiz sayfa olmakla birlikte haftada bir, bazen on beş günde bir çıkartılmıştır.⁴⁴¹ Bu dergi 1906-1910 yılları arasında basılmış, özellikle kadın ve aile konularına yer vermiştir. Derginin resimli olması aslında şeriatın resme, surete karşı tutumundan dolayı çok önemli bir yeniliktir.⁴⁴² Dergide kadınlara devlet kanunları, ev idaresine ait bilgilendirme, dikiş, nakışla ilgili bilgiler, edebiyatta, ilimde başka milletlerde ki kadınların durumlarıyla ilgili bilgilendirmeler yapılmıştır.⁴⁴³ Bununla birlikte dergide yayınlanan yazılar anlaşıldığı üzere bilgilendirme, aydınlatma, örgütlenme amacını taşımış ve özenle seçilmiştir.⁴⁴⁴ Hatta dergide Türk erkeklerinin Rus kadınlarla evlenme oranının artması meselesi için bile yazı yazılmıştır.⁴⁴⁵

Dergide çıkan yazıları ilk sayılarda Gaspıralı kaleme almış olsa da, sonrasında kızı Şefika Gaspıralı, Nesip Yusufbeyli ve Abdullah Sur makale yazımını sürdürmüştür.⁴⁴⁶ Âlem-i

⁴³⁸ Devlet, N. 1988. *İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914)*. Ankara: (1.Baskı) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 43.

⁴³⁹ Kültür Bakanlığı. (1999). *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (13)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 27.

⁴⁴⁰ Hablemitoğlu, 1998, 117.

⁴⁴¹ Bozkurt, 2008, 88.

⁴⁴² Devlet, 1988, 43.

⁴⁴³ Ebüzziya, Ziyad. 1989. “Âlem-i Nisvan”. TDV Ansiklopedisi. C.2, 362-363.

⁴⁴⁴ Hablemitoğlu, 1998, 37.

⁴⁴⁵ Yalvar, C. 2017- Haziran. ‘Türk Dünyasının Sönmeyen Ateşi: İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914)’.

Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi. Cilt.1. Sayı:2. S.108.

⁴⁴⁶ Kırımlı, 1996, 152.

Nisvan'da gerek sosyal hayattan, gerek edebiyat ve sanattan da haberlere yer verilmiştir. Fakat daha da önemlisi Rusya'da ve dış dünyada ki kadınlarla ilgili haberlere de yer veriyor olması yönünden önemli bir misyonu vardır. Özellikle Ermeni-Türk çatışmasından kaynaklı olarak kötü bir durumda bulunan Gence'de(Azerbaycan) kızlar için bir eğitim imkânının olmadığı konusu üzerinde duran haberler, kadınların dini yönden haklarını savunan 'İlm-i Hadis' adlı bölümler kadınları doğrudan ilgilendiren önemli konular olarak dergideki yerini almıştır.⁴⁴⁷

Hokandlı bir Türk kadını olan Taciye Hanım, 1906'da 'Alem-i Nisvan' dergisine gönderdiği mektupta şu özeleştiri yapımıştır:

“...Bizler şu suretle uyumuşuz ki... zamanımızda Sartiya Müslimelerinin ancak yüzde biri oku-yaza bilüb, doksandokuzu ferace altında (altında), nâmahrem karab (bakıp) yürümekten başka hüner bilmiyorlar... Bizler kadar dünyada hukuksuz müslime hanımlar hiç yok desek caizdir. Bizlere erlerimiz şu kadar zulüm kılırlar ki, tilim (dilim) tavsifden, kalem yazudan âcizdir.”⁴⁴⁸

Bu derginin önemli özelliklerinden biri de sayılarının içinde zaman zaman batı kültürüyle ilgili haberler vererek dikkati bu yöne çekmeye çalışmasıdır.⁴⁴⁹

Derginin Mart 1907 tarihli 6 No.lu nüshasında, Finlandiya'da kadınların parlamentoya seçme ve seçilme hakkını, Viborg şehrinde 1000'den çok kadının katıldığı bir mitingde istemelerine ilişkin bir haber veriliyor. 23 Mart 1907 tarihli ve 8 No.lu nüshasında ise, yüksek öğrenim görmüş Bulgar kadınlarının, Kadınlar Cemiyeti adına Okul Encümenlerinde ve müfettişlikte görev almalarını talep eden bir haberle, 20 Mart 1907'de İngiliz kadınlarının Londra'da gerçekleştirdikleri büyük miting hakkındaki haberi okuyucularına duyuruyor ve İngiliz polisinin, seçme-seçilme hakkını talep için Parlamentoya doğru kadın mitingcileri engellediğini de ekliyor. Aynı şekilde, daha önce yayınlanmış bir başka nüshada 13 Ekim 1906'da İngiliz kadınlarının örgütlü mücadele sonucu elde ettikleri kazanımlara bir örnek oluşturmak üzere, sadece Londra'da 47 kadın sağlık müfettişinin görev yaptığı belirtiliyor.⁴⁵⁰

Alem-i Nisvan da görüldüğü gibi sağlık, eğitim, siyasi her türlü hak için bilgilendirme yapılmaktaydı. Bu dergide de tercüman gazetesinde olduğu gibi sadeleştirilmiş İstanbul Türkçesi kullanılmış ve tabii ki yaygınlaştırılmak istenmiştir. Rus hükümetinden görülen baskıların yoğunlaşması sebebiyle 1907 yılında, Şefika Gaspıralı derginin yayınlanmasına son vermek zorunda kalmıştır.⁴⁵¹

⁴⁴⁷ Devlet, 1988, 45.

⁴⁴⁸ Hablemitoğlu, 1998, 4.

⁴⁴⁹ Devlet, 1988, 45.

⁴⁵⁰ Hablemitoğlu, 1998, 39.

⁴⁵¹ Hablemitoğlu, 1998, 39.

Sadece başlı başına kadın sorunlarına eğilen, zaman zaman diğer ülkelerdeki kadınlarla karşılaştırmalar yapılarak, kadınların kendi konumlarını görmelerinin sağlanması açısından Alem-i Nisvan önemli bir yer taşımaktadır. Ayrıca bulunulan dönem için edindiği konum itibarıyla Şefika Gaspıralı kadınlar için bir rol model ve yol gösterici görevini de üstlenmiştir.

5.8. Umum Rusya Müslümanları Kurultayı (1-11 Mayıs 1917) ve Diğer Gelişmeler

Şubat İhtilaliyle birlikte Rusya genelinde oluşan özgür hava burada bulunan Türkleri de kendi açısından olumlu etkilemiştir. Bu dönemde Kazan ve Kırım Tatarları arasında eğitilmiş olan kadın sayısında artış yaşanmış olması, şeriat hükümleri nedeniyle bir süre medenî haklardan geri kalmış olsalar da sonrasında bu durumu toparlamaya çalışmaları bakımından önemlidir. Tam da bu dönemde Rusya’da bilgili, bilinçli kadına olan ihtiyaç oy kullanmalarından kaynaklı olarak artış göstermiştir. Ve bu nedenle İhtilalin olduğu ilk dönemlerde Alimcan Barudi önderliğinde bir grup Kazan’dan Türkistan’a yollanmış, böylece dini bir takım konferanslar verilmesi sağlanarak, şeriata göre kadın hakları konusunda halk bilinçlendirilmeye çalışılmıştır.⁴⁵² Süreç içerisinde farkındalığı artmış olan kadınların da çeşitli toplantılar düzenleyerek seslerini duyurmaya çalıştıkları görülmüştür. Örneğin 24-27 Nisan 1917’de Kazan’da kadın kurultayı toplanmıştır. ‘Toplantıya Sibirya, Türkistan, Kazakistan, İdil Boyu, Litvanya, Kafkasya ve Kırım Müslümanlarını temsilen, toplam 80 kişi katıldı.’⁴⁵³ Toplanan kurultayda kadın ve erkeğin eşit olması, çok eşlilik gibi konularla alakalı kararlar alınmıştır. Bknz. Ek-4. Alınan kararlara bakıldığında bu dönem için alelade demek mümkün olsa da, o dönem şartlarına bakıldığında kolaylıkla kabul edilebilecek kararlar olmadığını söylemek mümkündür. Bu kararlar 1-11 Mayıs 1917’de Moskova’da düzenlenen Umum Rusya Müslümanları Kurultayı’na yollanmışlardır. Gönderdikleri kararlar bu kongrede ‘kadın meselesi’ şeklinde diğer önemli konularla birlikte kurultayda görüşülmüştür.⁴⁵⁴ Uzun tartışmaların yaşandığı kurultayda 24-27 Nisan tarihinde alınan kararlar kabul edilmiştir.

Tam tarih belli olmasa da tahmini Nisan 1917’de Kırım, Bahçesaray’da kadınlar adına bir gösteri yapılması kararlaştırılmıştır. Bunun için de “Bahçesaray Kadınlar İhtilal Komitesi”

⁴⁵² Devlet, 1998, 85.

⁴⁵³ Kanlıdere, A. (2000). ‘Rusya Müslümanlarının Kongrelerinde Kadın Sorunu (1905-1917)’. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 139-148.

⁴⁵⁴ Aka, 2009, 81.

adında bir komite oluşturma kararı alınmıştır. Sonrasında da “Akmescit Kadınlar Komitesi” oluşturulmuştur. Bu komiteleri de Şefika Gaspıralı yönetmiştir. Yalta da konuyla alakalı “Taze Hayat” cemiyeti, Kefe’de “Hür Kadınlar Cemiyeti” kurulmuştur. Ve bunlar 24 Ekim 1917’de bütün Kırım’lı Türk kadınlarını ve cemiyetlerini kapsayarak “Kırım Merkezi Müslüman Kadın Komitesi” olarak çalışmalar yapılmaya devam etmiştir.⁴⁵⁵ Kadınların bu komitelerde aldıkları kararlara örnek olarak Bknz. EK-5.

Umum Rusya Müslümanları kongresi bugüne kadar toplanan kongrelerin içinde en büyüğü olması bakımından önem taşımaktadır ve kongre 900 delegenin katılımıyla gerçekleştirilmiştir.⁴⁵⁶ Kongrede Ali Merdan Topçubaşı başkan olarak seçilmiştir. Kurultaya Resülzade Mehmet Emin, Kırım’lı Cafer Seyit Ahmet, Kazaklardan Cihanşah Dost Muhammet gibi isimler katılmıştır.⁴⁵⁷

Özellikle kurultayın 2 Mayıs’ta düzenlenen ikinci oturumunda söz alan Hasan Ata Abşı (mollalar fırkasının temsilcisi), kadınlar ile ilgili şu sözleri söylemiştir:

“Kadınlarımız bu vakte kadar yalnızca ev işleriyle uğraşmışlardır. Artık onlar da millet için savaşa girişmeye karar vermişlerdir. Burada köylerden gelenler arasında, kadın ve kızlarımızı gizli tutmak, eski rubalarından soyunup modern elbiselerle gelenleri yerenler vardır. Ama cemaat korkmayınız! Kadınların ve kızların olmaları elbiselerine bürünmekte değil, namuslu ve iffetli olmaları kalblerinin münevver oluşlarındandır.”⁴⁵⁸

Oldukça fazla alkış alan bu sözler, aslında kısa bir süre içerisinde bile olsa Rusya’da yaşayan Müslümanlar arasında özellikle kadın konusu özelinde ne kadar fazla yol alındığını göstermesi bakımından önemlidir. Fakat yine de toplantının farklı oturumlarında konuyla alakalı itirazlar da yoğun olarak görülmüştür. Özellikle toplantının dokuzuncu oturumunda Türkistanlıların kadınlarla ilgili itirazlar artmıştır. İtiraz noktası olarak kadınlar ve erkeklerin hukuk önünde eşit olmaları gösterilmiş ve bu durum şeriata aykırı görülmüştür. Söz konusu itirazlarını toplantıya bir arzname ile iletmışlerdir.⁴⁵⁹ Bknz.Ek-6. Toplantıya sunulan bu arzname aslında kadınlar hakkında ortak bir sonuca bir türlü varılamadığını ortaya koymaktadır. Kadınlar hakkındaki söylemlerin veya bir takım taleplerin her geçen gün daha yüksek sesle kendini göstermiş olmasına rağmen bu süreç içerisinde Rusya Müslümanlarının arasında konunun tam olarak bir netliğe kavuşmamış olması üzüntü vericidir.

⁴⁵⁵ Hablemitoğlu, 1998, 215-227

⁴⁵⁶ Kanlıdere, 2000, 144.

⁴⁵⁷ Ilgar, 1990, 36.

⁴⁵⁸ Ilgar, 1990, 36.

⁴⁵⁹ Ilgar, 1990, 431.

Bu kurultaydaki program şu şekilde olmuştur: dini konular, işçiler, toprak konusu, Bütün Rusya Müslümanlarının milli meclisini oluşturmak, savaşa karşı takınılacak tavır, kadınlar konusu, ordu oluşturulması vb. konulardır.⁴⁶⁰

Söz konusu kadınlara verilecek haklar hususunda toplantının 12. oturumunda söz alan Nasibullah Tuhfetüllin şunları söylemiştir. “... Müslüman kadınlarına bu kadar hak verirsek iş çıkmaz. Ben evime dönüp karıma baş eğmem, şeriattan başkasına.”⁴⁶¹ Bu sözler aslında Rus hükümetinden önce, kadınlara müslüman erkeklerin hak verip vermeme konusunda ikna olma hususunda sorun yaşadıklarını, belki de rahatlarının bozulacağı yönünde kuşkuya kapılanların bile olduğunu ne yazık ki göstermektedir.

10 Mayıs günü yapılan toplantıda kadınlara verilecek haklarla ilgili yapılan tartışmalar sonucunda, verilmesi düşünülen hakların şeriata uygun olmadığı yönünde 191 kişinin imza attığı bir metin sunulmuştur. Bu durumun akabinde Kırım Mahkeme-i Şeriyye üyeleri de kararı protesto ettiklerini duyurmuşlardır. Özellikle muhafazakar kesimin kadınlara yönelik eşit hak vermek istemedikleri ve bu noktada kararlı oldukları da böylelikle açıklık kazanmıştır.⁴⁶²

Kongrenin 11 Mayısındaki oturumunda, toplantıya katılan kadınların da yaşanan tartışmalar neticesindeki görüşlerini göstermesi bakımından İlhamiye Totaş Toktarova'nın söyledikleri önemlidir:

“Efendiler! Bu, birinci kongremiz idi. Bu nedenle büyük dileklerle geldik. Kadınlar adına kutlarım. Buraya biz büyük umutlarla geldik. Erkeklerin bizlerle elele verip yürüyeceklerini bildirirler sanmıştı. Bu böyle de oldu. Erkekler bize katıldıklarını gösterdiler. Biz de katıldık. Bundan sonra da katılacağız. Böyle olması gerekti. Çünkü siz bizi kişi yerine saydınız. Kadınlar erkeklerle beraber oldukça durumları iyileşir. Biz, erkeklerimizden bize karşı çıkacaklar olur diye düşünmemiştik. Hele din adamlarımızdan böyle bir şey ummamıştık. Mollalardan bize karşı çıkanlar çok oldu. Bu yüzden biz mollalarla beraber yürüyemeyiz, çocuklarımız da yürüyemez. Biz, bizi destekleyenlerle birlikte elele verip gideriz. Çocuklarımız da onlarla beraber giderler.”⁴⁶³

İlhamiye Totaş'ın bu sözleri aslında, tepkiler olsa dahi susmayacaklarının ve tepkilere karşı gayet kararlı bir duruş içinde bulduklarını göstermesi bakımından son derece dikkate değerdir.

⁴⁶⁰ Aka, 2009, 75.

⁴⁶¹ Ilgar, 1990, 479.

⁴⁶² Devlet, 1998, 101.

⁴⁶³ Ilgar, 1990, 505.

Kurultayda ki en önemli ve kuşkusuz en zor karar alınan konuların başında kadınlara verilecek haklar konusu gelmekteydi. Rus hakimiyeti altında yaşayan Türkler arasında, kadına verilen haklar ve önem bölgelere göre değişiklik göstermekteydi. Bu sebeple de karar almak oldukça güçleşmiştir. Fakat yine de konuyla alakalı olarak 24-27 Nisan 1917’de Kazan’da toplanan kadın kurultayında alınan kararlar kabul edilmiştir. Bunlar içinde en önemlileri kuşkusuz, kadın ve erkeğin şeriata göre eşit olması, kadınların seçimlere katılabilmeleri, kadın-erkeğin eşit olduğu milletlerin daha güçlü olduğudur.⁴⁶⁴ Yine kongrede kadınlarla ilgili alınan kararların en önemlilerinden biri de artık kadınların da, kadı olarak tayin edilmesinin kabul edilmiş olmasıdır.⁴⁶⁵

Toplanan kurultayda bu konular hakkında konuşulmuş ve görüldüğü üzere birtakım kararlar alınmıştır. Fakat alınan kararlar daha önce de belirttiğim gibi bağlayıcı nitelikte olmamıştır.

Temmuz 1917’de Kazan’da bu dönemde üç tane farklı kongre gerçekleşmiştir. Bunların arasında olan “I. Bütün Rusya Müslüman Askeri Kongresi”nde kadın meselesiyle ilgili kararlar alınmıştır. Bu kongrede aslında Kafkasya, Kırım, İdil-Ural bölgesinden, Türkistan’dan toplamda 200’ün üzerinde üye katılmıştır. Kadın meselesi adı altında kabul edilen madde ise şöyledir: “*Kongre, müslüman kadınlarının müşkül hak eşitliği konusunda şu kararı almıştır: Müslüman kadınlara gerek siyasi ve gerek sivil hayatta tam hak eşitliği sağlanmalıdır*”⁴⁶⁶

Kiyef’de 8-15 Eylül 1917’de toplanmış olan “Federalist Milletler Kongresi” toplanmış, Kazak, Azeri ve Kırım Türklerinden 11 kişi katılmıştır. Cafer Seydahmet Kırimer’in başkanlığında Kırım’dan kadınları temsil etmek üzere üç kişi görevlendirilmiştir. Ancak Şefika Gaspıralı bu kongrede bulunamamıştır.⁴⁶⁷ Kongrede Kırım’dan gidecek kişiler arasında üç kadının temsilen yedi kişi arasında gitmiş olması bile kadınların kat ettikleri yolu göstermesi bakımından son derece önemlidir. Bu durumun önemli olan başka bir yanı ise bu yolun çok kısa sayılabilecek bir sürede kat edilmiş olmasıdır.

7 Nisan 1917’ de Kırım’da bir kongre toplanmış ve “Kırım Müslümanları Merkez İcra Komitesi” oluşturulmuştur. Bu komite 9 Aralık 1917’de toplanmış ve ardından 26 Aralık 1917’de Kırım Tatar Kanun-i Esasi’sini kabul etmiş, böylece de Kırım Milli Hükümeti Kurulmuştur. Fakat bu durum fazla uzun sürmedi 26 Ocak 1918’de Bolşevikler, Akmescid’i

⁴⁶⁴ Ilgar, 1990, 9.

⁴⁶⁵ Kanlıdere, 2000, 144.

⁴⁶⁶ Hablemitoğlu, 1998, 202.

⁴⁶⁷ Hablemitoğlu, 1998, 236.

ele geçirerek, Kırım'da ilk Bolşevik idare böylece kurulmuş oldu.⁴⁶⁸ 21 Mart 1918'de "Tavrid Sovyet Cumhuriyet"inin kuruluşu ilan edilmiştir. Ardından bölgeye Alman orduları girince Kırım Tatarlarının da katkısıyla 2 Mayıs itibariyle Bolşevikler bölgeden çıkartılmıştır. Sonrasında tekrar "Kırım Tatar Milli Kurultayı" toplanmıştır.⁴⁶⁹ Fakat Nisan 1919'da Kırım'a tekrar giren Bolşevikler, tekrar bölgeyi ele geçirmişlerdir. Bu ele geçiriliş de uzun ömürlü olmamıştır. 1 Temmuz 1919'da tekrar bölgeden ayrılmışlardır.⁴⁷⁰ Beyaz Rus Generallerinden, Vrangeli Bolşevikleri Kırım'dan çıkartmıştır. Aynı esaret Kırım'da yaşayanlar için bu süreçte de devam etmiştir. Kırım'da yaşayan Tatarlar açısından değişen çok da bir şey olmamıştır ve Vrangeli'nin burada hakimiyeti 11 Kasım 1920'ye kadar devam etmiştir.⁴⁷¹

Rusya'da Şubat ihtilalinden sonraki özgürlük ortamından yararlanmaya çalışan Müslümanlar bu durumu lehlerine çevirmeyi başaramamışlardır. Sonrasında siyasi gerilimin artmasıyla beraber Ekim devriminin de gerçekleşmesi sonucu, Rusya'da bulunan Müslümanlar tam anlamıyla oluşmayan birliklerini kaybederek, her bölgenin kendi milli mücadelesine girişmesiyle, ortak hareket etme güçlerini yitirmişlerdir. Haliyle durum Rusya lehine dönmüş, 1905 ihtilali sonrası oluşan hava tamamıyla değişmiştir. Lenin ve arkadaşları Rusya'nın içinde olduğu tehlikeler karşısında Kasım 1917 ve Ocak 1918 ayında yayınladıkları bildiriyle Rus olmayan milletlere Rusya'nın himayesinde muhtar idareler kurma hakkı tanıdıklarını duyurmuşlardır.⁴⁷² Fakat bu durum sadece halkın desteğini alabilmek amacıyla yapılmış bir hareket olup, sonrasında Türk birliğini parçalamayı amaç edinmiştir.

⁴⁶⁸ Kırımlı, H. 2002. "Kırım, Rus İdaresi Dönemi", TDVİ Ansiklopedisi, C.25, 458-465.

⁴⁶⁹ Hablemitoğlu, 1998, 267.

⁴⁷⁰ Kırımlı, H., 2002, 458-465.

⁴⁷¹ Hablemitoğlu, 1998, 272.

⁴⁷² Saray, M. 1975. *Rusya'nın Türk İllerinde Yayılması*. İstanbul; Boğaziçi Yayınları, 207.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Rusya Müslümanlarının genel anlamda kritik dönemi olarak adlandırabileceğimiz, 1880 sonrasında 1920'ye kadar olan süreçte, aslında Müslümanların çok büyük bir değişim yaşadığına bu çalışmayla bir kez daha şahit olunmuştur. Rusya içinde yaşayan Türklerin ortak sorunları olmuş olsa da çalışma aslında Kırım özelinde kendini gerçekleştirmiştir. Bunun en büyük sebebi ise Rusya'da ki Müslümanlar içinde kadınlar açısından oluşan genel hak ve taleplerin hareket noktasının burası olmasından kaynaklanmaktadır.

Rusya'da bulunan Müslümanlar uzun yıllar zor şartlar altında yaşamışlardır. Rusya uzun bir süre burada yaşayan halkları asimile etmeye çalışarak, milli kimliklerini yok etmek uğruna her türlü faaliyette bulunmaktan çekinmemiştir. Bu bağlamda, bölgede yaşayan halkın bunu farketmesi ve ardından buna ses çıkarabilecek cesareti gösterebilmesi geniş bir zamana yayılarak kendini göstermiştir. Söz konusu durum için gerekli sosyal, tarihsel gelişimin tamamlanması kuşkusuz bu süreyi daha da uzatmıştır.

Türk dünyasında kadın hareketi çerçevesinde ayrıca konuyu incelediğimizde, elbette ki Türk dünyasının sınırlarını çizmek gerekir. Çünkü bu hareketin coğrafyalar arasında birbirinden sürekli olarak etkilenen bir yönü de vardır. Türk dünyası dendiğinde kuşkusuz Orta Asya, Rusya dahilinde yaşayan Türkler, Anadolu'da yaşayan, Çin, İran, Girit ve Kafkasya'da yaşayan Türk halkını da gözardı etmemek gerekir. Bu bağlamda kadın hareketi fikrinin bu coğrafyalarda yayılımı, Batı'daki Rönesans, Reform hareketlerinden sonra ortaya çıkan özgürlük ve eşitlik kavramlarının özellikle Osmanlı fikir hayatına etki etmesiyle başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu kavramlar elbette kadınlar açısından da milli bir bilinç oluştururken, aynı zamanda kendinin insan olarak farkına varan bir kadın portresini de çizmiştir. Zaman içerisinde eski Türk geleneklerinden uzaklaştığının farkına varan bir takım aydınlarla birlikte kadınlar, aynı zamanda milli kültüre dönüşün de mücadelesini vermişlerdir. Özellikle Osmanlı açısından, Kırım savaşı sonrası süreçte başlayan toplumsal değişim her alanda kendini göstermiştir. Dolayısıyla bu süreci Kırım ve Osmanlı ekseninde birbirinden bağımsız olarak algılamak çok da mümkün değildir.

Rusya'da yaşayan Türkleri incelerken, bu incelemeler özelden genele doğru yapıldığı takdirde, büyük fotoğrafı görmenin çok daha kolay olacağı kanaatindeyim. Bu çalışma, bugüne kadar Kırım özelinde veya Rusya'da yaşayan Türk kadınları dahilinde yapılan çalışmalardan farklı özelliklere ulaşabilmek amacıyla yapılmıştır. Bilhassa Rusya'nın kadınlara bakışını, Türklerin kadınlara verdiği önem ve özeni, karşılaştırmalı olarak ortaya

koymaktır. Ayrıca İslamiyet'in yanlış etki ve uygulamalarla ortaya çıkardığı kadın yapısının, önceki dönemlere göre farklılık gösterdiği de aşikardır. Bu durumun toplumda karşılık bulması ise oldukça uzun zaman almıştır.

Öncelikli olarak söylemek gerekir ki, tarihsel bakımdan 1880-1920 yıllarının bu bölge Müslümanları açısından çok mühim olduğu su götürmez bir gerçektir. Bu önem elbette ki toplumdan ayrı düşünülemez olan kadınlar için de geçerlidir. Bu çalışmayla ulaşılmak istenen noktalardan biri de Kırım'da yaşayan kadınların ne gibi sınırlılıklar yaşadığı, Müslümanlıktan nasıl etkilendikleri, Türk kültürünün etkilerini bu süreçte ne kadar devam ettirebildikleri, Çarlık Rusya'sının kadınlar özelinde farklı yaptırımları olup olmadığı ve kadınların mevcut durumunun, toplumda nasıl karşılık bulduğu sorusunun tarihsel açıdan ortaya çıkardığı sonuçları incelemek olmuştur.

Kırımın binbeşyüz yıllık Türk yurdu olduğunu söyleyen Edige Kırım'ın hiçte haksız olmadığı açıktır. Kırım'ın Türk dünyası açısından önemi sadece bölgeyle Hun'lardan beri var olan ilişki olmayıp aynı zamanda jeopolitik, ticari, tarımsal, dini çok yönlü konjonktürle bakıldığında sonraki süreçte Osmanlı ve Rusya'nın da farklı amaçlar doğrultusunda hedef aldıkları bir bölge olması dolayısıyla da büyük bir öneme sahiptir. Bütün bunlar zaman içerisinde Kırım'ı farklı bir yere oturtmuştur. Ruslar Kırım Hanlığı döneminden itibaren Türk dünyası arasında ikilikler çıkartmak veya halkı kışkırtmak üzerine bir takım politikalar uygulamıştır. Bu hanlığı Osmanlı'dan ayırmak için tarihin gücünden faydalanarak onların Cengiz soyundan geldiğini bu sebeple Osmanlı egemenliğinden kurtulmaları gerektiği hususunda bile yönlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu noktada Rusya'nın uzun bir süre Türk bölgelerinde çok yönlü projeler ürettiğini söylemek mümkündür. Bu projelere kimi zaman tarihten faydalanarak, kimi zaman dini bir takım söylemler geliştirerek, kimi zaman dili kullanarak ulaşmıştır. Örneğin; azınlıklar için Kiril alfabesini oluşturarak, milli kültürden böylece uzaklaşma sağlamaya çalışmış, cahil bırakarak tarihiyle bağlarını koparmayı görev edinmiştir. İslam dininden kadınlara karşı olumsuz uygulamaları kullanarak uzaklaştırmaya çalışmış, Hristiyanlığa teşvik etmiş ve bunun için Hristiyanlığa geçenlere para bile ödemiştir. Şüphesiz bunlar gösteriyor ki; Rusya içinde yaşayan milletleri kendi safına çekmek için oldukça fazla mesai harcamıştır. Rusya'nın Petersburg'da doğu dilleri fakültesi kurması da bu sebeptir.

Türklerin milli kültür anlayışları içinde kadın her daim önemli ve değerli bir yere sahip olmuştur. Bu noktada İslamiyet öncesi Türk kültürünü incelemek son derece önemlidir. Çünkü bu dönem içerisinde kadın erkekle yanyana durmuş hatta savaşlarda bile birlikte

hareket ederek birbirlerinin tamamlayıcısı olarak görülmüşlerdir. Fakat İslamiyet'in kabul edilmesiyle bu durumda farklılıklar yaşanmıştır. Ortaya çıkan farklılaşma İslam Medeniyeti denilen çoklu kültürel yapı sebebiyle yaşanmıştır. Bu yapı, içerisinde Arap kültüründen; çok eşliliği, mirastan erkeğin çok pay almasını, Abbasi kültüründen; peçe takmayı, Zerdüşilikten; kadının baştan çıkarıcı ve kötülüğü simgelediğine dair pek çok etkiyi barındırmaktadır. Kuşkusuz ki bunların hepsini İslam dinine mâl etmek bu noktada haksızlık olacaktır. Bütün bu etkinin farkında olan Çarlık Rusya'sı bu uygulamaları halkı, özellikle kadınları İslamiyet'ten uzaklaştırmak üzere kullanmaktan çekinmemiştir. Çünkü bu noktada kadını kendi tarafına çekerse, erkeği, dolayısıyla aileyi yanına çekebileceğini çok iyi analiz etmiştir. Bu noktada kadını toplumu besleyen ana unsur olarak değerlendirmiştir. Ruslara göre zaten ailenin yönlendiricisi ve yetiştiricisi konumunda olan Türk kadınına cahil bırakmak için bir çaba harcamaya da böylece gerek kalmamıştır. Onlara göre İslam dini bunu çoktan gerçekleştirmiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünyanın genel çerçevesine bakılacak olursa, bütün dünyada Rönesans ve Reform hareketlerinin devamında ortaya çıkan eşitlikçi, özgürlükçü fikir hareketlerinin geliştiği ve yayıldığı bir ortam söz konusu olmuştur. Avrupa'dan yayılmaya başlayan bu sesler, süreç içerisinde çeşitli coğrafyalara da sıçramıştır. Elbette ki bu düşüncelerden Türk dünyası da nasibini almıştır. Rusya Türkleri için bu etkiler incelendiğinde Kırım'ın, İsmail Gaspıralı dahilinde ki etkisi oldukça fazla olmuştur. Kendisi Kırım'da ezilmiş, sindirilmiş, cehalete mahrum bırakılmış bir halk içerisinde sesini yükseltme cesaretini gösterebilmiştir. Bu noktada verdiği çok yönlü mücadeleler kendisini adeta bir öndere dönüştürmüştür. Kendisi iyi bir eğitim almış ve çeşitli coğrafyalarda bulunarak farklı devletlerde ki insanların durumunu analiz etme imkanını elde etmiştir. En önemli sorun olarak eğitimi görmüş ve bu sebeple, eski köhneleşmiş eğitimle de mücadele ederek, usul-ü cedit mekteplerini kurmuştur. Aynı zamanda düşüncelerini halka duyurabilmek ve kendini anlatabilmek, Rus hükümetini de ihtiyaçlarından haberdar etmek amacıyla Tercüman gazetesini çıkartmıştır.

İsmail Gaspıralı, her daim; kadının özgürleşmesini, eğitimin modernleşmesini, dini idarelerin yenilenmesi gibi konular üzerinde durmuş ve bu noktada Rusya'daki diğer Müslümanlarla ortak hareket edilmesi gerekliliğine inanmıştır. Bu uğurda onunla birlikte hareket eden ceditçi aydınlarla birlikte mücadele etmiştir.

Rusya genelindeki aydınlar ortak hareket edebilme kabiliyetlerini geliştirebilmek, ortak taleplerini belirlemek ve milli bir şuur oluşturmak amacıyla çeşitli kongreler de

düzenlemişlerdir. Bu bağlamda toplanan IV kongrede kadınlar konusu özelinde önemli tartışmalar yaşanmıştır. İlk kongrede kadınlarla ilgili bir karar alınmasa da sonraki kongrelerde kadının küçük yaşta evlendirilmemesi, erkeğin sağlık raporu alması, kızlı erkekli mekteplerin kurulması, kadına oy kullanma hakkının verilmesi vb. hususlarda kararlar alınmıştır.

Kırım, Çarlık Rusya'sında bulunan diğer Müslüman Türkler açısından, ilerlemenin, farkındalığı başlatmanın, uyanışın başladığı yer olması bakımından son derece kıymetli bir yerdir. Bölgeden bahsederken özellikle altı çizilmesi gereken isim olarak görülen kişiler, kuşkusuz İsmail Gaspıralı ve onun kızı olan, kadınların bölgedeki mücadelesini sürdürmesini ve yayılımını sağlayan isim olarak karşımıza çıkan, Şefika Gaspıralı'dır. Şefika Gaspıralı babası ve annesi tarafından oldukça entelektüel yetiştirilmiş bir Türk kadınıdır. Onun Kırım'daki kadın hareketinin öncüsü olması elbette ki şaşırtıcı değildir. Kendisi kadınlara statü kazandırılması, eğitim niteliğinin artırılması konularında mücadele etmiştir. XIX. yüzyılın sonları XX. yüzyılın başları tüm dünyada kadın hareketlerinin yoğunlaştığı ve feminizm kelimesinin ortaya çıktığı dönemdir. Kuşkusuz bu hareketten Kırım kadınları başta olmak üzere Rusya'daki bütün Müslüman kadınları da nasibini almış ve erkeklerle eşit konuma gelmeyi amaç edinmişlerdir. Bu uğurda İsmail Gaspıralı'nın desteğiyle 'Alem-i Nisvan' isimli ilk kadın dergisi Kırım'da çıkartılmış, böylece de kadın ve aile konularıyla ilgili düşüncelerin halkla buluşması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde kadınların geri kalmışlıkları, toplum içerisinde sosyal, siyasi varlık gösteremiyor olmaları kuşkusuz sadece Çarlık Rusya'sının direkt olarak uyguladığı politikalarından kaynaklı değildir. Türk kadınının İslamiyet'ten önceki konumu ve İslamiyet sonrasındaki konumu arasındaki negatif yönlü farklılaşmalar sadece bir devlet uygulamasının ötesinde, dini bir takım yanlış yorumlamaların veya farklı kültürlerle etkileşimin bir sonucu olarak da ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan sonuca bakıldığında İslamiyet öncesi Türk toplumunda savaş durumları da dahil olmak üzere erkekle yanyana dik duran Türk kadın figüründen, erkeğin birkaç adım gerisine düşmüş, değersizleştirilmiş, yoksayılmış, cahil bırakılmış Türk kadın figürüne geçiş yaşanmıştır. Kuşkusuz bu durum da farklı dine mensup olan milletlerin acımasızca eleştirilerine maruz kalınmasına sebep olmuştur. Bu noktadan hareketle, Kırım halkı, kadın veya erkek farketmeden, Aydınlanma çalışmalarıyla birlikte özeleştiriyi yapmaktan kaçınmayarak, var olan duruma karşı koyabilme gücünü kendinde bulmuştur.

Bu çalışmayla görülmüştür ki; Kırım, tarihsel, coğrafi, sosyolojik, ekonomik olarak Türk tarihi açısından hemen her dönem için son derece önemli bir bölge olmuştur. Bu bölgede

yaşayan Türk kadınları, gerek Arap, Fars, Bizans, Roma etkisi altında kalmış İslam medeniyetinin, gerekse Çarlık Rusya'sının etkisiyle, eğitilememiş, birçok sosyal hukuki haktan mahrum bırakılarak değersizleştirilmiştir. Kırım'lı kadınlar Rusya genelindeki aydınlanma sürecinin önemli bir halkasını oluşturmuşlardır. Bir toplumda ki harekete 'aydınlanma' diyebilmek için şüphesiz, toplumun bütün sorunlarına aynı ciddiyet ve önemle üzerinde durulması gerekmektedir. Aksi bir durumda tabandan düzeltilmeyen bir toplumun tavandan düzelme eğilimi göstermesi bu noktada çok da mümkün değildir. Özellikle 1905-1917 yılları arasında ki Kırım'lı kadınların önderliğinde çok eşlilik, boşanma, örtünme, oy hakkı kazanımı gibi konularda başlatılan mücadele erkekler tarafından da başlarda tartışmalara sebep olsa da sonraları desteklenmiştir. Çünkü geçen zaman göstermiştir ki çok kültürlü İslam medeniyetinin kadınlar üzerindeki uygulamaları aslında Çarlık Rusya'sı dahilinde ki yabancı milletlerin bu durumu, özellikle kadınlar açısından İslamiyet'ten halkı uzak tutma gerekçelerini de oluşturmuştur. Kadının toplum içerisinde bir eşya veyahut bir süs unsuru, ya da sadece aile içindeki hizmetten sorumlu kişi olarak gören yapının değişimi ve feminist hareketlerin başlaması da dünya genelinde XIX. Yüzyıl sonları XX. Yüzyıl başlarına denk gelmektedir.

Bütün bunlar gözönüne alındığında Kırım'da uzun yıllardır var olan Türk hakimiyeti, kadınlar açısından bu topraklarda hem İslamiyet öncesi hem İslamiyet sonrası uygulamalara şahit olması bakımından önemlidir. Var olan bu süreci etkileriyle beraber değerlendirmek oldukça güçtür. Fakat söz konusu tarih aralığında konuya bakılacak olursa, Kırım ve içerisine dahil olan Kırım Tatarları, Türk tarihi bakımından gerek bölgesel gerek tarihsel öneminin farkındalığıyla hareket etmiştir. Verilen dönem aralığının sonuna denk gelen 1920 yılı aslında Kırım özelinde sıradan bir yıl olmayıp Bolşeviklerin Kırım'a hakim oldukları yıldır. Bu süreç içerisinde Kırım kadını güçlü ve cesur yanını ön planda tutarak, var oldukları şartların ötesine geçmeyi başarmış, gerek İngiliz, gerek Fransız kadınlarının hemen hemen eş zamanlı hak arama taleplerinden farklı olarak bir mücadele ortaya koymuşlardır. Bu mücadele her ne kadar günümüzde hak ettiği oranda ve değerinde hatırlanmıyor olsa da bu durum var olan gerçeği değiştirmemektedir.

Verilen tarih aralığının başlangıcı olan 1880'li yıllar Kırım kadını için ezilmişliği, cehaleti, şartların kötülüğü veya dinsel dogmalarla bastırılmış kadınların var olduğu umutsuz bir düzenin sürdüğü yıllardır. Fakat Kırım kadını geçmişten aldığı güç ve cesaretinin yanında, aklıyla dogmalardan sıyrılabilme kabiliyetini muhakkak ki bir karaktere dönüştürmüş sonucunda da Türk dünyasında kadın hareketinin Şefika Gaspıralı önderliğinde temsili

konumuna gelmiştir. Kuşkusuz içinde bulunulan şartlardan farklı değerlendirilemeyecek olan tarih biliminin ışığında bakıldığında Kırım kadını uzun yıllar cesareti, eğitimi geleceği ön görerek hareket etme yeteneğiyle her daim gelecek nesillere örnek olacaktır.

KAYNAKLAR

- Aka, İ. (2009). *Türk Dünyası Tarihi*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Akagündüz, Ü. (2013). 'Kadın ve Kadınlığa Dair II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerinden Yansımalar (1908-1918)'. *Folklor/Edebiyat*, 19(73), 63-80.
- Akagündüz, Ü. (2015). *II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Akagündüz, Ü. (2016). "II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Hareketi ve Şukufe Nihal'in Bugünün Genç Kadınına Adlı Yazısı". *Fe Dergisi*, 8, 1, 111-117.
- Akpınar, Y. 2016.(Haz.) *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: II.* (5. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat, 255-256
- Akpınar, Y., Orak, B., Muradov N. (Haz.) (2015). *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri I*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Alp, A. (2014, 11-13 Kasım). *Ceditçi Aydınlara Göre Rusya Müslümanlarının Toplumsal Sorunları. XI. Milli Türkoloji Kongresinde Sunuldu*, İstanbul.
- Altındal, M. (1994). *Osmanlıda Kadın*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları.
- Arıkan, S. (2003). "Yüz Yıl Evvel Kırım'da Neler Yazılıyordu? (Tercüman'dan Haberler)". *Birlik Bülten Dergisi*, 3, 7.
- Arsel, İ. (1987). *Şeriat ve Kadın*. İstanbul: Orhanlar Matbaası.
- Barthold, V. (2004). *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri* (Haz. Hüseyin Dağ). Ankara: Çağlar Yayınları.
- Barthold, W. (2004). *İslam Medeniyeti Tarihi*. (3. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Barthold, W. (2008). *Tarihte Türk Dünyası*. (1.Baskı). İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Beckwith, C.(2009) *İpek Yolu İmparatorlukları*. (Çev. Kürşat Yıldırım). Odtü Yayıncılık.
- Berktaş, F. (2016). *Tektanrılı Dinler Karşısında Kadın*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bozkurt, G. (2008). *1905-1907 Yılları Rusya Müslümanlarının Siyasi Kimlik Arayışı*. (1.Baskı). İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Celâsin, Z. (1946). *Tarih Boyunca Kadın*. İstanbul: Ülkü Kitap Yurdu.
- Coşkunarslan, H. (1999). "Türk Dünyasında Kadimciler". *Kırım Dergisi*, 11-29.
- Çiçek, A.C., Aydın, S., Yağcı, B. (2015). 'Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme'. *KAÜ İİBF Dergisi*, 6(9), 269-284.
- Devlet, N. (1988). *İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- Devlet, N. (1998). *1917 Ekim İhtilali ve Türk Tatar Millet Meclisi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Devlet, N. (1999). *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*. (2.Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Dlujnevskaya, G. (2006). *Eski Fotoğraflarda Bir Zamanlar Kırım*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Doğramacı, E. (1989). *Türkiye’de Kadının Dünü ve Bugünü*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ebüzziya, Z. (1989). “*Alem-i Nisvan*”. TDVİ Ansiklopedisi. 2, 362-363.
- Ercilasun, A. B. (1991). “*İsmail Gaspıralı’nın Fikirleri*”, Türk Kültürü, 29. 337-338.
- Erşahin, S. (1999). *Türkistan’da İslam ve Müslümanlar: Sovyet Dönemi*. Ankara: İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Fisher, A. (2009). *Kırım Tatarları*. (Çev. E. B. Özbilen). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Georgeon, F. (1986). *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Gömeç, S. (2006). *Türk Kültürünün Ana Hatları*. (1.Baskı) Ankara: Akçağ Yayınları.
- Grousset, R. (2014). *Bozkır İmparatorluğu*. (Çev. Dr. M.Reşet Uzmen). Ötüken Yayınları.
- Gündoğdu, A. (2010, 20-24 Eylül). İki Devrim Arasında Rusya’da Siyasi Katılım ve Türkler. XVI. Türk Tarih Kongresinde Sunuldu, Ankara.
- Gündoğdu, A. (2012, Eylül-Ekim). “Gaspıralı İsmail Bey ve Türk Aydınlanması”. *Türkiiz Dergisi*, 17. 11-24.
- Gündoğdu, A. (2014). “*İslam Toplularının Çağdaşlaşma Sorunu Karşısında İsmail Gaspıralı’nın Yenilikçi Çizgisi*”. M. Eriş (Editör). Vefatının 100’üncü Yılında Gaspıralı İsmail Bey. Birinci Baskı. İstanbul. Eskişehir Valiliği Kültür Yayınları, 36-49.
- Hablemitoğlu, N. (1997). Çarlık Rusyası’nda Türk Kongreleri (1905-1917). Ankara: *Kırım Dergisi*, Tarih Araştırmaları.
- Hablemitoğlu, N. (1999). “Kırım Türkleri ve Siyasal Katılıma Çağrı Belgeleri”. *Kırım Dergisi*, 6-29.
- Hablemitoğlu, N., ve Hablemitoğlu Ş. (1998). *Şefika Gaspıralı ve Rusya’da Türk Kadın Hareketi (1893-1920)*. Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık.
- Ilgar, İ. (1990). *Rusya’da Birinci Müslüman Kongresi Tutanakları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İnan, A. (1975). *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*. (3.Baskı). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

İnternet: https://books.google.com.tr/books?id=o1RwknhNOJsC&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, Erişim Tarihi: 06.07.2019.

İnternet: <https://www.bounyayin.com/yayin/ali-merdan-topcubasi-1896-1934/>, Erişim Tarihi: 06.07.2019.

Kafalı, M. (1972). *Ak-Orda Hanedanı Devrinde Altın Orda Hanlığı (1227-1360)*. Habilitasyon Tezi, İstanbul.

Kamalov, İ. (2007). *Avrasya Fatihî Tatarlar*. (1.Basım). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Kamalov, İ. (2009). *Altın Orda ve Rusya (Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi)*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kanlıdere, A. (2000). 'Rusya Müslümanlarının Kongrelerinde Kadın Sorunu (1905-1917)'. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 139-148.

Kerimî, F. (2004). *Kırım'a Seyahat*. (Haz. Hayri Ataş). (1.Baskı). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Kırimal, E. (1962). *Kırım'da Türk Katliamı*. İstanbul: Toprak Yayınları.

Kırimer, C. (1948). *Rus Tarihinin İnkılâba, Bolşevizme ve Cihan İnkılâbına Sürüklenmesi*. İstanbul: Pulhan Matbaası.

Kırimer, C. (1993). *Bazı Hatıralar*. İstanbul: Emel Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı.

Kırımlı, H. (1996). *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kırımlı, H. (2001). "Karasubazar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV, 24, 472-473.

Kırımlı, H. (2002). "Kırım, Rus İdaresi Dönemi", *İslam Ansiklopedisi*, 25, 459.

Kurat, A. (1970). *Türkiye ve Rusya XVIII.Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri(1798-1919)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Kurat, A. (1972). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kurat, A. (1993). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kurtoğlu, A. (2000). 'Tanzimat Dönemi İlk Kadın Yayınında Dinin Yer Alış Biçimleri'. Y. Ramazanoğlu (editör). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü*. (1.Baskı). İstanbul: Pınar Yayınları, 21-51.

Maksudoğlu, M. (2009). *Kırım Türkleri*. (1.Baskı). İstanbul: Ensar Neşriyat.

- Maraş, İ. (2007, 31 Mayıs–1 Haziran). *İdil Ural Bölgesi Müslümanları ve Ceditçilik Düşüncesi*. Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumunda sunuldu, Isparta, 569-579.
- Maraş, İ. (2014). “İsmail Gaspıralı ve Siyasi Faaliyetleri.” Ed. M. Eriş. *Vefatının 100’üncü Yılında Gaspıralı İsmail Bey*. (1.Baskı). İstanbul. Eskişehir Valiliği Kültür Yayınları, 28-35.
- Meriç, N. (2000). ‘*Kadında Meydana Gelen Değişimlerin Tarihselliğinden Birkaç Kesit*’. Y. Ramazanoğlu (Editör) Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadının Tarihi Dönüşümü. (1.Baskı). İstanbul: Pınar Yayınları, 53-79.
- Motroshilova, N. (1986). *Toplumsal Ekonomik Siyasal Yaşamda Kadın, Ülkelerde Örnekler (Toplum Yaşamında Sovyet Kadınları Başarıları ve Sorunları makalesi)*. (Çev. Nur Koyuncu).(Haz. O. Çitci). Ankara: Maya Matbaacılık.
- Oba, A. (1995). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*. (1.Baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1968). *Çarlık Rusyasında Türkçülük Hareketleri ve Gaspıralı İsmail Bey*. Ankara: Milliyetçi Türk Kadınları Derneği Yayınları.
- Özcan Demir, N. ‘II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi.’ Hacettepe Üniversitesi *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16(2), 107-115.
- Özdem, Z. (2010). *Kırım Karasubazar’da Sosyo-Ekonomik Hayat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özkiraz, A. Arslanel, M.,N. (2011). “İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak”. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(1), 1-10.
- Parmaksızoğlu, İ.(editör). (2000). *İbn Batuta Seyahatnamesi’nden Seçmeler*. (2.Baskı). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı.
- Rasonryı, L. (1988). *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Sağlık Şahin, G.S. (2014). *İsmail Gaspıralı, Türk Kadını ve Âlem-i Nisvan Dergisi. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi İsmail Gaspıralı Özel Sayısı*, 11(4), 210-223.
- Sâmi, Ş. (1996). *Kadınlar*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Saray, M. (1975). *Rusya’nın Türk İllerinde Yayılması*. İstanbul; Boğaziçi Yayınları.
- Saray, M. (1987). *Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Sevinç, N. (1987). *Eski Türkler’de Kadın ve Aile*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Smirnov, N.A. (2005). *Sovyet Rusya’da İslam Tarihi İncelemeleri*. (Çev. Arif Berberoğlu). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Şamil, A, 2008, “Asan Rıfatov’un Şerefli Ömrü, Acı Taleyi”. *Emel Dergisi*, 235, 16-26.

- Şimşek, A. (2017). "II. Meşrutiyet Döneminde Batılılaşma Etkisinde Yapılan Feminizm Tartışmaları". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 61, 341-364.
- Tayanç, F. (1977). *Dünyada ve Türkiyede Tarih Boyunca Kadın*. (1.Baskı). Ankara: Toplum Yayınları.
- Temircili. (1963). "Kırım Türk Tiyatrosu". *Emel Dergisi*, 14.
- Togan, Z. (1971). *Kur'an ve Türkler: İslam Şarkı ile Garp Arasındaki İlmî İşbirliği*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.
- Topsakal, İ. (2018). *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917)*. (2.Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Turan, O. (1946). *Türkler ve İslamiyet*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (2001). İstanbul: TDV.
- Türkoğlu İ. (2000). *Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin*. İstanbul.
- Üçok, B. (1965). *İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Ülküsal, M. (1999). *Kırım Yolunda Bir Ömür- Hatıralar(Birinci Baskı)*. Ankara: Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları.
- Wrangell, B. (2014). *Kırım'ın Çehreleri*. (Çev. Mesut Tufan). (1.Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yalçıntaş, N. Çiftçigüzel, M. Karatay Z. (2013). *Kırım Ey Güzel Kırım*. (1.Baskı). İstanbul: Postiga Yayınları.
- Yalvar, Cihan. 2017- Haziran. "Türk Dünyasının Sönmeyen Ateşi: İsmail Bey Gaspiralı (1851-1914)". *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, 1(2), 87-116.
- Yürüt, B. (2017). 'Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadın Hareketi ve Hukuki Talepleri'. *TBB Dergisi*, 366-395.
- Zenkovsky, S. (2000). *Rusya'da Türkçülük ve İslam*. (Çev. Ali Nejat Ongun). Ankara: Günce Yayıncılık.
- Ziyayev, H. (2007). *Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele (XVIII.-XX. Asır Başları)*. (Çev. Ayhan Çelikkbay) Ankara: TTK Yayınları.

EKLER

EK-1. İsmail Gaspıralı'nın kadınlar hakkındaki söylemleri ve Tercüman Gazetesinde konuyla ilgili çıkan yazılara örnekler

Zuhur-i din-i Mübin-i İslâm'dan mukaddem (açık İslâm dininin ortaya çıkışından önce) Asya kıt'asının sair cihetlerinde olduğu gibi Arabistan'da dahi kadınlar pek kadersiz idiler. Kız çocukları doğduğu ile (doğduğunda) boğmak ata ve ananın re'yine bırakılmış idi. Günah yaki kabahat sayılmaz idi. İşbu zulüm ve vahşiyeti (vahşiliği) din-i İslâm menetti (yasakladı). Hakkında mahsus Ayet-i Kerime vardır.

İslâmiyetten mukaddem (önce) Arap arasında kadınlar er kişilerin malı ve zevk aleti idiler. Din-i Mübin (açık din; İslâmiyet) kadın-kızın er kişiler gibi Cenab-ı Hakk'ın kulları olduğunu beyan ve ilân edip, insanlıkça her türlü hukuklarını (haklarını) tayin ve muhafaza buyurdu. Bu sayededir ki Cenab-ı Hakk'a ibadet, er ve kadına bir derece (aynı derecede) farz edildi. İbadet bir derece farz edildiği halde sevabı ve mükâfatı dahi şu nisbette olacağı emr-i aşikârdır (apaçık bir iştir). Öşr, zekât, sadaka vermek, oruç tutmak, ibadet etmek, Hacc'a varmak hususlarında er ve kadın bir derece (aynı ölçüde) borçludur.

Varislik cihetinde kadın-kız ekser hâlde er kişi aldığıнын nısfını (yarısını) alır. Maldan kadın-kıza nısf ha temin eden yalnız şeriat-i İslâmiye'dir. Sair milletlerde hâlâ bugüne kadar, kadın-kıza yedide bir yaki o dörtte bir hisse çıkarılıyor.

Zevcelikte kadınlara konulmuş bazı vazifelere karşı bir hayli haklar dahi verilmiştir. Kadını bakmak, muhafaza etmek, mülâyim tutmak, ziyan verir derece incitmemek, dövmemek, nasihat ile yola getirmek, akraba ve taallukatına (hısımlarına) mahrum etmemek erlere borç edilmiştir.

Zor ile hiçbir kadın-kız ere verilemez (evlendirilemez). Kendi rızası olmadıkça nikâh edilemez, edilirse dürüst olmaz. Kocaya varmış kadın kocanın rızası olmadıkça ayrılmaz; fakat, kocası osal (aptal, akılsız) bir adam ise terk edip gitmeğe muhtaredir (hakkı vardır). Cebren kocası celp edemez (kocasını zorla çağırılmaz)...

Tahsil-i ulûm (bilimleri öğrenme) ve maarife gelince 'Küll-i müslim ve müslimeye ilim farzdır' kaide-i âliyesi mucibi (yüce kaidesi gereğince) kesb-i kemalât (olgun bir insan olma) yolları açılmıştır.

EK-1. (devam) İsmail Gasıralı'nın kadınlar hakkındaki söylemleri ve Tercüman Gazetesinde konuyla ilgili çıkan yazılara örnekler

Hâl ve tabiat-ı mahsuselerine (özel yaratılışlarına) elverişli cümle (bütün) helâl iş ve kesp mubahtır (çalışıp kazanma günah değildir). İşsizlik ve erinciklik (tembellik) bunlara da haramdır. Kocaya varmış kadın, kocası hanesinde, varmamış olan kendi hanesinde çalışıp helâl rızık kesbine borçludur (kazanmalıdır)...

Devlet nizamları nazarından (kanunları açısından) Müslimelerin hukukları keza (hakları aynı şekilde) mükemmel surette temin edilmiştir. nizamen (kanunen) koca, kadını dövmeğe hakkı yoktur. Kadını, hâline göre bakıp beslemeğe borçludur. Kadın mal ve mülküne kendi bildiği ve istediği gibi buyurmaya muhtaredir (kullanma hakkına sahiptir). Miras cihetinde şer' en hissesi ne ise nizam-ı devlet (devlet kanunları) dahi anın verilmesini emir buyuruyor. Sıhhat-ı beden nazarından (beden sağlığı açısından) bazı vilayetlerde 16'dan ve bazı vilayetlerde 13'ten evvel kızı nikâh etmek nizamen memnudur (kanunen yasaktır). Bu, pek güzel ve faydalı nizamdır. İlm-i tıp üzere bina edilmiştir (tıp bilimine uygun olarak yapılmıştır). Kadının ırzına cebr ve kasteden er, büyük ceza görüyor. Cebren bir kızın bıkırını bozan katorojni⁴⁷³ Sibiryaya'ya, kadına cebren zina eden de Sibiryaya'ya yollanıyor. Aldayıp (aldatıp) fenalık eden keza (aynı şekilde) ağır cezaya duçar ediliyor (çarptırılıyor). ...⁴⁷⁴

İnsanlar çobanlık ve bedeviyât hâlinde (göçebelikten) çıkıp en iptida (ilk önce) cemiyet ve devlet teşkil ettikleri yerler malûm değil ise de en eski devletler Azya (Asya) kıt'asında, yani dünyamızın şark (kündoğuş) tarafında zuhur ettiği malumdur (ortaya çıktığı bilinmektedir). Çin, Hint, Babil, eski İran, dünyanın en eski cemiyet ve heyet-i medeniyeleridir (medeni topluluklarıdır). Avrupa cemiyeti ve devletleri bunlara göre pek genç ve yenidir. Avrupa'nın en eski hükümeti bin senelik ise; Çin, dört bin senelik bir heyet-i medeniyedir.

Eski yani Azya medeniyeti ile yeni yani Avrupa medeniyeti arasında hayli fark vardır. en büyük ve en garibi 'kadınların ahvalidir' (kadınların durumudur). Çin, Hint ve eski İran medeniyetleri ve âdetleri kadınları pek aşağı derecede kaldırıp (bırakıp), hemen hemen

⁴⁷³ Katorojni (Rusça): Kürek cezası, ağır hapis cezası.

⁴⁷⁴ Akpınar, Y. 2016. *Seçilmiş Eserleri: II – Fikrî Eserleri*. (5. Baskı) İstanbul: Ötüken Neşriyat, 297-298-299-300.

EK-1. (devam) İsmail Gaspiralı'nın kadınlar hakkındaki söylemleri ve Tercüman Gazetesinde konuyla ilgili çıkan yazılara örnekler

insanlıktan çıkarmışlardır. Erlere (erkeklere) verilmiş hak ve müsaadenin onda biri kadınlara verilmemiştir. Mal tasarrufundan, hürriyet-i şahsiyeden (şahsi özgürlükten), terbiye ve maarıftan mahrum edilmişlerdir. Çinliler şu dereceye varmışlardır ki kadınlara gezmek gerekmez deyü balalıktan (çocukluktan) kız çocuklarının ayağına kalıp geçirip östürmemeyeği (büyütmemeyi) âdet etmişlerdir. Vakıan (gerçekten) kibar Çin kadınları bu âdet-i mekruhe (bu iğrenç âdet) sayesinde sakat ayaklı olurlar. Hint akvamı (ulusları) kız balaları doğduktaki (doğduğunda) boğmak, kocası vefat eden kadını ateşe yakmak gibi garip âdetler çıkarmışlardır. Hint ve Çin tesiri olarak İran-ı kadim akvamı (eski İran halkları) dahi kadınları 'aşağı mahluk' addedip (kabul edip) hane içinde bağlanmasını, hanedan çıktıkta baştan ayağa kadar sarılmasını ve setredilmesini (örtünmesini), er ile bir sofrada yememesini ve emsâli (benzeri) usûl ve âdetler icat etmiştir. bunun ile beraber güya def-i fitne (fitneyi ortadan kaldırmak) için kadınların cahile kalmasını, oku ve yazı, terbiye görmemesini irtikâp etmişlerdir (görmemesi suçunu işlemişlerdir).

Avrupa'da, Şark kadınlarının ifrat derecede mesture (örtülü), hukuk ve hürriyetten bibehre (haklar ve özgürlükten yoksun), ulûm (bilimler) ve terbiyeden mahrum kaldıklarını İslâmiyet'e isnat ederler (dayandırırılar). Ne ayançtır (utanç vericidir) ki Müslümanlar arasında dahi 'bu hâller mükteza-yı şer-i şerif' (şeriatın gereği) zannedenler çoktur!

Avrupalılar büyük hata ediyorlar. Müslümanlar çok günahkâr oluyorlar; çünkü 'müslime' ile Azya (Asya) kadını arasında dağlar kadar tefavüt (fark) vardır. Müslimelerin hukukuna (haklarına) dair aşağıda malûmat verileceğinden bu babda (konuda) Avrupa kadınlarından haber vereceğiz.

Eski zamanda Garp'ta, yani Avrupa'da kadınların hâli bir dereceye kadar Azya, yani Çin, Hint ve İran kadınları haline oşuyor (benziyor) idi. Avrupa'da ayak bağlamak, kafese koymak usulü olmamış ise de mal ve mülk tasarrufunda (kullanımında), tahsil-i ulum ve fûnunda (bilim ve fenlerin öğreniminde) ve sair hususâtta kadınlar erlerden çok aşağı tutulmuştur. Hatta bir zaman Avrupa uleması (bilginleri) arasında 'kadınların canı var mıdır' gibi mesele mübahese ediliyor (tartışılıyor) idi. Kadınların canına, ruhuna şüphe getirmekten daha büyük hakaret ve haksızlık tasavvur olunur mu?

EK-1. (devam) İsmail Gasıralı'nın kadınlar hakkındaki söylemleri ve Tercüman Gazetesinde konuyla ilgili çıkan yazılara örnekler

Lâkin birkaç asırdan beri Avrupa kıt'asında maarif ve medeniyet her yerden daha ziyade ilerlemekte bulunduğundan insaniyet dahi şu nispette revaç bulup kadınların hâl ve hukukları meydanaşmıştır (genişlemiştir). Şöyle ki kadına hürmet ve rağbet artmıştır. Tahsil ve terbiyesine ruhsat edilmiştir (izin verilmiştir). İcab-ı hâlde (gerektiğinde) sanayi ve ticaret ile kesb-i rızık (rızıklarını kazanma) yolları açılmıştır; nizam ve mahkeme huzurunda erler ile beraber, yani müsavi addedilmişlerdir (eşit sayılmışlardır). Çıkmak, girmek hususta pek müsaadelidirler; lâkin, 'tasarruf-ı mülk' cihetinde (mülk kullanımı bakımından) hakları hâlâ nâkıstır (eksiktir). Meselâ; Fransız, İtalyan nizamları hükmünce (kanunlarına göre) kocalı kadın, kendi mal ve mülküne tam sahibe değildir. Koca ruhsatı (kocasının izni) olmadıkça mal alıp satma hukuku yoktur.

Bunun ile beraber efkâr-ı umumî (kamuoyu), kadınları 'tam insan' kabul ederek tahsil-i ilme (bilim öğrenmeye), her türlü hukuka ve hatta idare-i mülk ve siyasiyata (yönetimde ve siyaset işlerinde) er kişiler gibi haklı olduklarını dava eder (iddia eder). Bâhusus (özellikle) İngiltere ve Amerika ülkelerinde kadınların hukuk ve rağbeti ziyade ilerlemiştir. Kadınlardan muallimeler, tabibeler, poçta (posta) ve telgraf ve bank (banka) memurları olduğundan maada (başka) sair memuriyetlere ve hizmetlere kabul edilmek hakkını talep ediyorlar.

Tahsil-i âliye (yükseköğrenim) görmüş kızların ve kadınların miktarı günbegün (günden güne) artmaktadır...⁴⁷⁵

Şer'an şerait-i kat'îye ile (dinî kanunlara göre kesin şartlarla) müsaade edilmiş hukuka istinaden (haklara dayanarak) edepsizin biri üç-dört kadın alıp cümlesini (hepsini) bir bölmeye kapayıp suret-i hayvaniyede muamele ediyor (hayvanca davranıyor). Ne muhabbet (sevgi) kalıyor ne rabıtayı lâzıme (ne gerekli bağ), ne edep kalıyor ne rahat-ı aile (aile huzuru) ! Bîçare cahil 'şer'en caiz' (şeriate uygun) deyü ve cümlemiz de 'böyledir' deyü tahammül ederek hakkaniyet-i şe'riyeyi (şer'i adaleti), soğan kabuğuna değışemiz (değıştiriyoruz)! Yazık bizlere!

⁴⁷⁵ Akpınar, 2016, 294-295-296-297.

EK-1. (devam) İsmail Gaspıralı'nın kadınlar hakkındaki söylemleri ve Tercüman Gazetesinde konuyla ilgili çıkan yazılara örnekler

Kadın kızların hakları, insanlıkları ve göz yaşları ayak astında (altında) kalıp cümlemizin huzurunda senelerce azap çekip turdukları nâmalûm ve mestur (bilinmeyen ve gizli) bir şey değildir. Her birimize nice türlü vakıa-i zalimâneler (zalimce olaylar) malûmdur. Her vakıada özümüzü kenara çekip 'şeriat böyle, çare yoktur' deyü her türlü zulüm ve fenalığı hâlen (bugünkü günde) şeriat-ı mukaddeseye (kutsal şeriate), kanun-i adalete isnat ediyoruz (adalet kanununa dayandırıyoruz). Hâlbuki Kuran-ı Şerif bir kelime ile tefsir edilmek lâzım gelse; bu kelime 'adalet' olacaktır. Binaenaleyh (bundan dolayı), yüzlerce, binlerce azapta bulunan gözü yaşlı kadınlardan ötürü Huda-yı Teâla (yüce Tanrı) ve medeniyet huzurunda cümlemiz mesul olacağız; çünkü hâlimiz ve hareketlerimiz kanun-ı adalete muhaliftir (adalet kanuna zıttır)...⁴⁷⁶

... Eğer 'böyle geldi, böyle gider' fehvasınca (anlayışına uygun olarak) adalet-i Kuraniye (Kuran'ın adaleti) araştırılmayıp, şeriat kisvesine giyinmiş (şeriat kıyafetine bürünmüş) eski âdât ve nazar (âdetler ve görüş) devam ederlerse, bu işe hükûmet müdahale edeceğini mukaddemen (hükûmetin karışacağını önceden) bilmek pek asandır (kolaydır)... Şeriat ve millet kaygısı eden ulema (âlimler), ahval-i zamaniyeyi ve iktiza-yı hâli mizan fikrinden (zamanın şartlarını ve hâlin gereğini tartmak düşüncesini) bir saat olsun taşlamamalıdır (terk etmemelidir)...⁴⁷⁷

İsmail Gaspıralı bir başka yazısında da Müslümanlara kadınlarla ilgili şöyle seslenmektedir:

'...Ey İslâm uleması! Nikâh ve nafaka verilmeyip bırakılmış, başı boşalmamış biçare Müslimelerin haline merhamet edin. İnsafsızlara karşı insaf yolu keşfedin. Dinimizde zulüm yoktur.'⁴⁷⁸

Tercüman'da yayımlanan bir başka yazı da ise kadınlarla ilgili şunlar kaleme alınmıştır:

⁴⁷⁶ Akpınar, 2016, 309.

⁴⁷⁷ Akpınar, 2016, 310-311.

⁴⁷⁸ Bozkurt, 2008, 98.

EK-1. (devam) İsmail Gasıralı'nın kadınlar hakkındaki söylemleri ve Tercüman Gazetesinde konuyla ilgili çıkan yazılara örnekler

Bir nasihat sırası geliyor ama, kime söyleyeyim? Gel kızım sana söyleyeyim de belki gelinim de iştir...

... Şan taşımalıdır kızım. Şan başka, bir başka kızım. Kafkaslı ol, Kıyımlı ol, Ufaklı ol, en fakir, edna (en bayağı, en alçak) bir adam selem verip yurtuna (evine), huzuruna gelirse, minderle beraber dikilmiş gibi oturma, hemen ayağa kalkıp selam al, aşinalık eyle, misafiri oturt, sonra özün otur. Hal, hatır soraş. Fransızların makinalı kuklaları gibi yalnız elini uzatıp öptürmeye can atma...

Biliyorum senin korktuğun şeyler var. Herkese ayakta durup iltifat gösterirsem, hanımlığım, töreliğim (yüksek tabakalığım) azalır, kararır zannediyorsun. Korkma kızım. Törelilik, mırzalık, hanımlık yoldan sıçrayıp yapışmış çamur, balçık değildir. Ne cuvulsa (yıkansa) gider, ne kırılrsa düşer. Muhkemdir. Lakin bilip kullanmalı.

Bir de şunu unutma kızım: Yarın bir gün tabuta girildikte, benim mırzalığım, senin hanımlığın hiçbir akçe etmez. Ama, insanlığımız varsa öteki dünyada da büyük işler görecektir.

Tercüman -03/ Mart/ 1903, sayı 8⁴⁷⁹

⁴⁷⁹ Arıkan, S. (2003). 'Yüz Yıl Evvel Kıyım'da Neler Yazılıyordu? (Tercüman'dan Haberler)'. *Birlik Bülten Dergisi*, 3, 7.

EK-2. İsmail Gaspıralı'nın Tercüman Gazetesinde yayınlanan, "Kadınlar Ülkesi" isimli hikayesinden bir bölüm

7 Dekabr 1890/7 Cemziyelevvel 1308, Sayı: 44, s. 1-2⁴⁸⁰

Evvelki mektubumda dediğim "İbadet Veziresi", kart (ihtiyar) ve kambur kadın, er kişilerin (erkeklerin) büyüklüğü ve kadınlara hâkim ve fâik (üstün) oldukları hususta (konusunda) bizim ifadelerimizden (söylediklerimizden) hiç hoşlanmıyor idi ve memalik-i İslamiyede ve Efrenciyede olan ahvali beyan etmeye (durumu açıklamaya) ruhsat vermek istemiyor idi. Ülkelerinde fesada bais (bozgunluğa sebep) olmasın fikri ile bizim ağzımızı bağlamaktan maada (başka) bizim usul-i maişet ve muamele (yaşama biçimimiz ve kurallarımız), hata ve bi-edep (edepsizce) olduğunu bize telkin ve tefhim ediyor (bize aşıyor ve kavratıyor) idi.

Nazar ve itikadınca (görüş ve inancına göre) hakikatine hiç kendi şüphe etmeyip bizlere türlü türlü fennî ve fikrî delliller gösterip kadınlar; hakime (kadınların hakim durumda), er kişiler; mahkum ve mahfuz tutulmak (erkeklerin mahkum ve koruma altında olması) gerek olduğunu söylüyor idi.

Bu kart bedbahtın (yaşlı talihsizin) dediğine göre; güya er kişiler (erkekler), kadınlara koşak (eş) ve eğlence ve bunlara lazım bir nesne makamında yaratılmışlardır.

Kadınlar erden kuvvetli, iş ve zahmete çıdamlı (dayanıklı) imişler. Saçlarının uzunluğu kemal ve kuvvetlerine (delalettir) delildir. Balayı (çocuğu) bunlar doğurur, süt bunlardan hâsil olur... Nazik ve nazlı ve nâçar er kişi (zavallı erkek) bu kuvvetlerden mahrum yaratılmıştır ve sahibeleri olan kadınlara beğenilmek, sevilme için betlerine mıyık (yüzlerinde bıyık), sakal çıkar. Kadınların beti ise pak ve tüysüz olduğu kuvvetleri elde ayakta olup güzellik ve yaraşığa hacetleri (ihtiyaçları) olmadığına delalet eder... Âlem-i hayvanatta (hayvanlar âleminde) dahi böyledir; dişi hayvanlar yaraşıksız (çirkin), olur erleri (erkekleri) süslüdür. Mesela; arslan, horaz (kuçat) ?, (horoz), papağan ve gayriler. Velhasıl erlik (kısacası erkeklik); hüsn-i cemal (güzellik) ile kadınlık; dişilik, kuvvet ile etfrik olunmuştur (birbirinden ayrılmıştır). Lakin sizin ülkelerde tabiat ve hilkate aks ve muhalif (tabiat ve yaratılışa ters ve aykırı) usul meydan alıp (yayılp) kadınlar; erlik makamına, erler;

⁴⁸⁰ Akpınar, Y., Orak, B., Muradov N. (2015). *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri 1*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 333.

EK-2. (devam) İsmail Gaspıralı'nın Tercüman Gazetesinde yayınlanan, “Kadınlar Ülkesi” isimli hikayesinden bir bölüm

kadınlar makamına geçmiş! Ne büyük hata ne büyük günah bu! Anlaşıldığına göre sizin ülkelerde ne edep var, ne haya! Ne demek, o nazik ve hafif vücut er kişiler mıyıklarını (bıyıklarını), sakallarını âleme karşı açıp cüre imişler (dolaşıyorlarmış)! Her bir kadın bu açık betleri (yüzleri) seyr ve temaşa ediyor imiş. Hâlbuki, o kamçat mıyıklar (bıyıklar), o ipekten nazik ve kanunen sahibesi olan kadına mahsustur! Yalnız erin sahibesi bunlardan keyf ve lezzet alacaktır.

Ey periler, devler, cinler, bu kadar edepsizliğe nasıl sabredesiz (sabrediyorsunuz)! Dünyayı ateşe yakıp boranlara nasıl uçurtmuyorsunuz! Edep ve erkan yalnız bizim kara ülkede var imiş. Kadınlar yalnız bizim ülkede makam ve mahall-i münasiplerini (layık oldukları yeri) bulmuşlar...

Kart vezire kadının ihlas ve kemal-i itikat ile (içten ve tam bir inançla) söylediği bu sözlerini arkadaşlarım Fransızlara tercüme ettiğimde bunların şakıldap gülmekten maada (kahkaha ile gülmekten başka) çareleri kalmadı ise de halimize göre en gülünç şeylere gülmek mahalli (yeri) olmadığından bir söz söylemediler. Ancak bütün dünyayı yalnız bir latifeden hesap eden kadar (bir şakadan ibaret sayacak kadar) kayıtsız, kaygısız Mösyö Marten, bu defa dahi çıdamayıp (dayanamayıp) dedi:

-Bugün aldığımız ders ve sohbet fena değil; lakin Molla Abbas Efendi, kamçat mıyık (bıyık) ve ipek sakal hususta kartçığin itikadını (zavallı ihtiyarın inancını) sizin Taşkentli dostlar işitseler gözleri çaşka (fincan) kadar yaki çanak kadar mı açılır idi! O mübarek sakalları, o arslan mıyıkları bu bedbahtlar alet-i aşk ve sevda edinmişler ve gayri türlü şerafetten (başka bir şerefli davranıştan) hiç haberleri yok... Bunun için demişler ki “her âdetin mahallin bir âdeti var”.

İbadet Vezirei, verdiği vaazın tesirini anlamak için Mösyö Marten yani “bu güzel oğlan” ne söylüyor dedikte:

-Efendim, sizin fikir ve delillere hayran olmuş ve Parij’de (Paris’te) Olimpiya Odüvar(?) namında bir âlime (bilgin kadın) olup siz kadar fikir ve mülahazayı (düşünce ve kanaatlerini) ilerletmemiş ise de er ve kadın müsavi (eşit) hâl ve hukukta bulunup birbirine hâkime olmak hilaf-i tabiat ve insaniyet (insanlığa ve tabiata aykırı) olduğunu dava ettiğini (ileri sürdüğünü) söylüyor, dedim.

EK-2. (devam) İsmail Gaspıralı'nın Tercüman Gazetesinde yayınlanan, "Kadınlar Ülkesi" isimli hikayesinden bir bölüm

-Söyleme, söyleme bu daha fena! Aradan biri hükmetmeyip er ve kadın müsavat üzere bulunsalar (eşit durumda olsalar) bütün esas-i maişet ref' olur (hayatın temeli ortadan kalkar). Edebin adı, cemiyetin namı kalmaz. Beniâdem munkarız olur (,nsanoğlu tükenip biter). Kadınlar hâkime olmadığı hâlde erlerin hakim oldukları dahi müsavattan efdaldır (eşitlikten daha iyidir). Yarar yaramaz başlık (başkanlık) ederler. Başsızlıktan efdaldır (başsız olmadan daha iyidir). Her ne kadar erlerin başçılığı (reislik etmesi) ve kadınlara karşı büyüklüğü haksızlık, edepsizlik ve zulm ise de müsavat daha büyük belaları, kazaları mucip olur (gerektirir).

Böylece laflardan son, vezire kadın sözlerini, nasihatlerini fikir ve fehmetmeği (düşünüp kavramamızı) teklif edip yaman âdetlerimizi ve günah olan itikatlarımızı terk etmeyi münasip görüp kendi dairesine kaytacakta (geri döneceği sırada) Mösyö Marten gene sabredemeyip:

-Ey kart (koca) şeytan ve şeytanlar ruhanîsi (şeytanların dinî lideri), bize siparişin yengil (kolay) işlerden değildir, deyü Fransız kızı gibi nazikâne temenna etti.

-Ne diyor, dedikte "Baş üstüne, efendim, baş üstüne!" ibaresi ile tercüme ettim.

Kendi mahallimize kaytıp (yerimize dönüp) öz aramız (aramızda) bu garip hallerden bahsediyor idik. Mösyö Marten söze başlayıp dedi:

-Ey dostlarım anlaşıldığına göre kız gibi utancak (utangaç) Müslüman kadını gibi itaatli ve Fransız hanımı gibi süslü ve boyalı olmalıyız. Bu ülkede er kişilerin edep ve takvalığına (dindarlığına) delil olan dikiş ve nakış öğrenmeliyiz... Çok güzel memlekete tüştük! Ahiri hayrola! Ama kaygı etmeyiniz; halimizden ders ve ibret alalım. Bizim taraflarda kadın-kızın hâl ve hissiyâtlarını (duygularını) ve bazı çektiklerini öz başımız ile çekip anlarız. Bu da bir ilim ve bilik olur ki ne Taşkent medresesinde ne Fransız darülfünununda (üniversitesinde) ders ve tedris olunur (okutulur). Kara Malike'nin ağaç ile kamyıştan yasalmış (yıpranmış) saryında hayli ders alacağımız anlaşıldı...

Marten'in bir nazardan lâtife (bir yönüyle şaka), diğer nazardan lâtife olmayan sözleri bitmez burun (bitmeden önce) bölmemize "saray memuresi" bir kadın girip bana hitaben dedi:

EK-2. (devam) İsmail Gaspıralı'nın Tercüman Gazetesinde yayınlanan, “Kadınlar Ülkesi” isimli hikayesinden bir bölüm

-Adaletli, merhametli, muhabbetli Malike hazretleri, bu akşam Mösyö Marten ile vakit geçirmeyi arzu ediyorlar. Buna binaen (bundan dolayı) Mösyö cenapları hamama varıp, yıkanıp, bedenine kokulu-isli maylar silip (kokulu kremler sürüp) ve hazırlanmış ipek gömlekleri giyip huzur-i Malike'ye (kraliçenin huzuruna) buyursunlar!⁴⁸¹

⁴⁸¹ Akpınar, Y., Orak, B., Muradov N. (2015). *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri 1*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 333-334-335-336.

EK-3. Kırım Müslüman Kadınlarına Hitabname!

Hanım Arkadaşlar!

Yaşadığımız işbu artık Rusya memleketinde hürriyet geldikten sonra artık zengin-fakir, Rus-Tatar, kadın-erkek hukukda hepsi bir derece olduğu defa defa meclislerde bizlere söylendiği gibi artık bu eşitliği biz şehir ve zemstvo (yerel yönetim örgütleri) saylavlarında gördük.

Yalnız saylavlarda biz kadınların da rey vermesi sebebinden şehir ve zemstvo idarelerine müslüman azalar iki kat ziyade girdiler. Bazı yerlerde olduğuna göre kadınlardan da aza saylattık...

...Yahşi dikkat edelim. Biz Tatar kadınının ahenkli haline bakalım, bir de bunu düşünür var mı? Bizim için kaygıracak, kasvet edecek, bize okur-yazar olmamıza, ilim ve marifet sahibi olub insan gibi yaşamamıza, bizim türlü hastalıklara kapılmayıp sağlam olarak yaşamamıza gayret edecek, bu yolda fani olarak güreş meydanına atılacak ancak şu 9 numaralı espisoktaki (listedeki) müslüman vekillerdir... (Cafer Seydahmed, Ahmet Seyid Abdullah Özenbaşı, Sabri Ayvazof, Hüseyin Abdülrafi Badaninski)

... Bu hürriyet ve müsavata getirip vermiyorlar. Bunu herkes özü çalışıp almalı. Çünkü tabiatda yaratılmışda her ferd her cins ancak kendisini düşünüp gayrinin derdini, kasvetini çekmez. Buna gelinceye kadar biz kadınlara nasıl muamele olunduğu cümleye malumdur. Bize Cenab-ı Allah tarafından şeriat sahifelerinde de birçok hak ve hukuk verildiği halde, bunlara da kulak asılmadı. Halbu ki bu bize hukukumuzu yemek isteyenlerin kendileri de bundan zorlanıyorlar.

Dünyaya gelen erkek ve dişi evvela bizim kucağımızda terbiye olunur, söylemeyi, dili bizden alır. Onun ırlı, namuslu ve sağlam ve vicdanlı olması biz kadınlara ısmarlanmış; şimdi biz kendimiz dilsiz, ağızsız, yazısız, sözsüz, ilimsiz ve maarifsiz olsak o balaya bunlar arasından şu erkeklere de ne o kerede biliriz? İşe en temelinden baksak, biz kadınlar mutlak erkekler gibi aynı derecede hukuklu olmamız lazımdır. Eğer erkek kendilerini düşünemiyor ise bizler onları uyandırmalıyız ve saylav vakitlerinde ancak kadın meselesine bu noktadan bakanlara reyimizi vermemeliyiz.

Hanımfendiler, gözlerimizi açalım. Uyku zamanı, neme lazım zamanı değildir!

Kırım Merkezi Müslüman Kadınlar Komitesi⁴⁸²

⁴⁸² Hablemitoğlu, N. 1999. 'Kırım Türkleri ve Siyasal Katılıma Çağrı Belgeleri'. *Kırım Dergisi*, 29, 69.

EK-4. 24-27 Nisan 1917 Rusya Müslüman-Türk Kadınları Kongresinde alınan kararlar⁴⁸³

- Rusya'daki Müslüman kadınlarının tüm organizasyonlarının birleştirilmesi gerekliliği; bunun için mahalli komitelerinin merkezi bir komiteye bağlanması.
- Merkezi Komite şimdilik geçici olacaktır.
- Geçici Merkezi Komite'nin yeri Moskova'da olacaktır.
- Kızlar orta ve yüksek mekteplerde okutulsun.
- Kadınların hukuklarını himaye cemiyeti açılsın.
- Kadınların hayatlarını maddi ve manevi cihetten iyileştirmek için cemiyetler açılsın.
- Her yerde Müslümanlar için hastane ve doğumevi açılsın.
- Fuhuşhaneler ve fuhuş hakkında kanunlar oluşturulsun.
- Müslüman kadınları tüm siyasi hukuklarda erkekler ile eşit olsun.
- Şeriatın hitaplarında erkekle kadın eşittir.
- Kadınların siyasi sosyal işlere karışması şeriat nazarında hukuka uygundur. Bundan dolayı kadınların seçme işlerine karışmaları şeriat gereğince mümkündür.
- Kadınlar için hicap yani yüzlerini kapayarak dolaşmak şeriatta yoktur.
- Müslüman kadınları, erkekler gibi seçme seçilme hakkına sahip olsunlar.
- Seçim vakitlerinde müslimeler için erkeklerden ayrı yerler verilsin.
- Ailede erkek ile kadın her ikisi de eşit haklardan faydalansın.
- Kızlar evlendirildiğinde gerek kuzey, gerekse güney taraflarında olsun, 16 yaşından küçük olduklarında nikah kısılmasın.
- Nikah esnasında güvey ve kızın bulaşıcı hastalıkları olmadığını ispatlayan şahadetname olsun.
- Nikah sırasında güveyin bir eş üstüne ikinci eş almayacağına dair yazı alınsın. Eğer herhangi bir sebepten ikinci kadın alıyor ise, evvelki eşini ayırarak nafaka ödesin.
- Beğenmediği takdirde kadının da kocasından öz arzusu ile ayrılabilceği hakkında nikah defterine kayıt düşülsün.

⁴⁸³ Hablemitoğlu, Ş. Hablemitoğlu, N. 1998. *Şefika Gaspıralı Rusyada Türk Kadın Hareketi (1893-1920)*. Ankara: Ajans Türk Matbaacılık. 154, 155, 156.

EK-4. (devam) 24-27 Nisan 1917 Rusya Müslüman-Türk Kadınları Kongresinde alınan kararlar

- Erkek ve kız çocukları için 8 yaşından itibaren anadilinde eğitim mecburi olsun.
- Kadın ile erkek birbirinden ayrıldıklarında, kadın isterse çocukları kendine alsın; kanun karşısında çocuğun buluğa erene kadar terbiyesi için babası tarafından para verilsin.
- Kazak kızlarının evlendirildiklerinde kalun (başlık parası) alınmasın.
- Gerek köylerde, gerekse şehirlerde anaları koruyan cemiyetler açılsın. Kadınlar doğumdan önce 2 hafta, doğumdan sonra 4 hafta ağır işlerde kullanılsın. Çalışmadıkları vakitlerde onlara yaşama için anaları koruma cemiyetleri yoluyla hükümetten yardım edilsin.

EK-5. Kırım'da Kadın Komitelerinin aldıkları kararlara örnekler⁴⁸⁴

- Kadınlar için mescit kapıları daima açık bulunsun.
- Kadınlar erkekler ile müsavi hukukta bulunması.
- Tezevvüç (evlenme) ve talak (boşanma) meselesinin kadınların idaresine verilmesi.
- Komitet içinde öyle bir komisyon sayılsın ki: Fakir kızların gimnaziyalara, hemşirelik mektebine, sağlık memuru kurslarına gönderilsin.
- Müslüman mekteplerinde rusça okutan muallimler müslüman kızlarından olsun.
- Yetimhane, balalar bahçesi.
- Yetim balalar için ayrı bir hane.
- Haftada bir gün kadınların toplanması.
- “Kadınlar Dünyası” namına dergi ve gazete çıkartmak.
- Müslüman kadınları için kıraathane.
- Müslüman kadınları için doğumevi.
- Her mekteplerde müslüman kızlarına elişleri öğretilsin.
- Hicab ve tesettür meselesi.
- Darülaceze, kimsesiz kalan kartları muhafaza için.
- Müslüman kızlarına kapalı olan gimnaziya, kursu ile beraber açılsın.

⁴⁸⁴ Hablemitoğlu, Ş. Hablemitoğlu, N. 1998. *Şefika Gaspıralı Rusyada Türk Kadın Hareketi (1893-1920)*. Ankara: Ajans Türk Matbaacılık. 226-224.

EK-6. Türkistanlıların Kadın-Kız Sorunu hakkındaki Arznameleri⁴⁸⁵

‘Bütün Rusya Müslümanlarının Moskova’da toplanan Kongresi Başkanlığı’na Türkistan’ın onüç milyon Müslümanlarının vekillerinden: 1917 yılının 9 mayısında toplanan kongrede kadın-kız meseleleri hususunda alınan kararlara biz Türkistan (bir söz okunamıyor) onüç milyon Müslüman’ın vekili olarak, kararların İslam şeraati’ne ve Kur’an-a aykırı olanlarına razı değiliz. Kadınların mirasta erkeklerle eşit olmalarına nassı kati (Kur’an-ın emri) muhaliftir. ‘Velizzikri mislü hazzülisneyn’ ayetine muhaliftir.

Kadınla erkeğin şهادette de eşit olması, kesin nas olan: ‘Vesteşhedu şehidini min ricaliküm feinne lem yakuna rücyeyni tereccelü ve emritani’ ayete muhaliftir. Musa Bigiyef bu hususta kesin yanlışlık yaptı. Onun sözü doğru değildir. Kadınlar boşanma hususunda da erkeklerle eşit olamazlar. Kadın (dilediği) zaman (kocasından) boşanamaz. Bu şeran yasaktır. Hâdis, Ettalak Liman ahaze bissak’a aykırıdır. Ancak kocasının rıza ve muvafakatiyle bedelli veya bedelsiz olarak ayrılması şer’an cazidir. Şeriatin böyle bir müsaadesi olduğunda göre evvelki karara asla ihtiyaç yoktur.

Bunun gibi, kadınların örtünmeleri hususunda gösterilen müsamahaya biz Türkistanlılar razı değiliz. Çünkü şu ayeti kerime: Ya eyyühennebi kul liezvaceke ve benateke ve nisaülmü’minin liyedniyenne aleyhinne min celabihin’ mefhumuna aykırıdır.

İmzalar: (Toprak sorunu hakkında verilen arznamede imza edenlerin hepsi 15 kişi bunu da imza etmiştir.)

⁴⁸⁵ Ilgar, İ. 1990. *Rusya’da Birinci Müslüman Kongresi Tutanakları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 431-432.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : ÜVENLİCAN, Özge
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri : 27.04.1989, İstanbul
Medeni hali : Bekar
e-mail : ozgeuvenlican@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Gazi Üniversitesi	Devam Ediyor
Lisans	Ankara Üniversitesi(DTCF)	2012
Lise	Alaplı Atalay Süper Lisesi	2007

Yabancı Dili

İngilizce

le.ahbv.edu.tr